

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur,
trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Idén som arv

– att förvalta ett levande kulturarv

Ulrika Johansson

Självständigt arbete • 30 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2014

Idén som arv

The idea as a heritage

Ulrika Johansson

Handledare:	Anna Peterson, SLU Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator:	Åsa Ahrland, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Bitr. examinator:	Kenneth Olwig, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp hp

Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E

Kurstitel: Master Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0775

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2014

Omslagsbild: Jordbrukslandskap på 'Världsarvet Södra Ölands
odlingslandskap', Ulrika Johansson, 2014-07-20

Originalformat: S5

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Kulturarv, levande kulturlandskap, idéarv, förvaltning, Södra
Ölands odlingslandskap, Björnlandets nationalpark, Ekskogen på Visingsö

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammanfattning

Det vi väljer att bevara som ett kulturarv baseras på samhällets värderingar och ideal. Kulturarv är ett val och även när det kommer till själva förvaltningen finns flera olika vägar att välja på. Den här uppsatsen utreder ett sätt att se på landskapets idé som ett kulturarv, som ett *idéarv*, med syftet att bidra till diskussionen om bevarande genom att försöka bredda den allmänna synen på vad ett kulturarv är och hur det kan förvaltas. Genom en historisk genomgång av kulturarvs- och landskapsbegreppens utveckling framgår att frågan om *vad* som ska bevaras till framtiden med tiden har förändrats till att omfatta allt fler olika typer av materiella såväl som immateriella arv. Synen på kulturarv och landskap har dessutom gått från att enbart betona statiska objekt till en betoning av helhet, föränderlighet och aktivt bruk. Dessutom har synen på *hur* förvaltningen ska gå till förändrats från ett perspektiv där natur- och kulturarv ska skyddas *från* människor till ett perspektiv där det ska vårdas och bevaras *för* människor och ett perspektiv där kulturarv ses som en *resurs* för samtiden att bruka.

Den här uppsatsen fokuserar på kulturarv där bevarandet utgår från den förvaltningsform, tanke eller annan mänsklig process som har skapat landskapets samtida utformning. Ett kulturarv där *hur*, eller snarare *varför*, utgör själva arvet och där ett levande landskap är målet med bevarandet. Studien tar sin utgångspunkt i världsarvet 'Södra Ölands odlingslandskap' och en förvaltningsidé där det moderna lantbruket står i fokus i ett levande kulturlandskap. Arbetet kompletteras också med fallstudier av 'Björnlandets nationalpark' och 'Ekskogen på Visingsö'.

Resultatet från studierna visar att en landskapsförvaltning där bevarandeperspektivet fokuserar på idé snarare än på objekt har flera fördelar, kanske framför allt för att det tillåter landskapet att leva. Idéarv som bevarandepraktik öppnar dörrarna för en förvaltning där samtiden till hög grad blir en del av kulturarvet, vilket i sin tur ger nya möjligheter för bevarande och utveckling av landskap. Idéarv är dock, precis som andra kulturarv, ett val av många och inget självklart bevarandeperspektiv för alla kulturarv.

Nyckelord: Kulturarv, levande kulturlandskap, idéarv, förvaltning, Södra Ölands odlingslandskap, Björnlandets nationalpark, Ekskogen på Visingsö

Abstract

What we choose to preserve as cultural heritage is based on society's values and ideals. Cultural heritage is a choice, and even when it comes to the actual management there are several alternatives to choose from. This paper investigates a way of looking at the landscape idea as a cultural heritage, as a *heritage idea*, with the aim to contribute to the discussion of conservation by trying to broaden the general perception of what a heritage is and how it can be managed. Through a historical review of the development of the concept of cultural heritage and landscape the study shows that the question of *what* should be preserved for the future have changed over time to include more and more different types of tangible and intangible heritage. Views on heritage and landscape has also gone from merely emphasize static objects to emphasizing whole, changeability and active use. In addition, the perception of *how* to manage the inheritance has change from a perspective where natural and cultural heritage should be protected *from* people to a perspective where it should be cared for and preserved *for* people and a perspective where cultural heritage is seen as a *resource* for our time to use.

This essay focuses on cultural heritage where the conservation is based on the form of management, thought or other human process that has created the contemporary design of the landscape. A heritage where *how*, or rather *why*, represents the heritage itself and where a living landscape is the aim of preservation. The study is based on the World Heritage site '*The agricultural landscape of Southern Öland*' and a management idea where modern agriculture is the focus of a continuous cultural landscape. The study is also supplemented with case studies of '*Björnlandet National park*' and '*The oak forest on Visingsö*'.

The findings show that a landscape management where the conservation focuses on the idea rather than the object has several advantages, perhaps utmost because it allows the landscape to live. The concept of a heritage idea as a conservation practice opens the doors for a management where the present society to a large extent become part of the cultural heritage, which in turn provides new opportunities for the conservation and development of landscapes. The concept of a heritage idea is, however, just as other types of cultural heritage, a choice of many and not an obvious conservation perspective for all cultural heritages.

Keyword: Cultural heritage, Continuing cultural landscapes, heritage idea, management, The agricultural landscape of Öland, Björnlandets national park, the oak forest on Visingsö

Förord

Det här arbetet handlar om stora kulturlandskap. Om bondens och skogsbrukarens landskap, men också om tillsynes vild natur. Det handlar om att se på kulturarv på ett annat sätt än bara som ett objekt. Att se kulturarvet som en process i ständig utveckling, men med en tydlig sammanhållande kärna. En idé.

Jag har skrivit en uppsats om sådant som intresserar mig allra mest. Om naturens (och kulturens) föränderlighet, om vardagslandskap och t.o.m. om företagande och entreprenörskap. Sedan vintern 2013 är jag själv med och bygger vårt landskap i form av jordbruk och djurhållning. Mitt bruk har därmed en direkt lokal påverkan på landskapets utformning, i alla fall i vår by och dess närområden. Vi äger en liten flock får för att hålla gamla betesmarker öppna, gallrar i lövskog för att lyfta fram ek och fruktbärande träd och gör det vi kan för att gynna traktens både vilda och tama bin inte minst för att främja vår egen produktion på åkrarna. Visst känns det att vi tar vid och förvaltar något som många generationer innan oss har slitit hårt för att skapa. Deras arv får leva vidare genom oss om än i något modernare tappning.

Det här examensarbetet har verkligen inte ramlat ur mig, utan jag har fått lirka fram varje mening med mycket vilja. Jag har faktiskt njutit av att läsa doktorsavhandlingar, vetenskapliga artiklar och debattskrifter inom ämnet, men kanske ändå fastnat lite väl i litteraturen. Att producera egen text satt djupt inne och jag är därför oerhört tacksam för de personer som trots allt trott på att jag ska kunna bli klar. Som stöttat, följt med på allsköns platsbesök och svarat på diverse dumma frågor. Till dessa personer hör såklart min familj, men också min kunniga handledare. Det är faktiskt min handledares förtjänst att jag ens kom mig för att skriva om idéarv¹. Hade jag inte läst hennes kurs "*Cultural Heritage of Landscape Architecture*" hade jag nog aldrig upptäckt kulturarvets fantastiska bredd och mångfald. Jag hoppas att jag med detta arbete kan inspirera andra till att upptäcka kulturarvets möjligheter, så att vi gemensamt kan bygga framtidens landskap utan att vi för den skull går miste om det arv som platserna vilar på.

Arboga den 4 september 2014

¹ *Idéarv* är inget vedertaget begrepp, men det är ändå ett begrepp som jag tycker sammanfattar det kulturarvsbevarandet som den här uppsatsen beskriver. *Idéarv* är ett kulturarv som utgörs av platsens idé, vilket kan kopplas till den förvaltningsform, tanke eller annan mänsklig process som är grunden till platsens samtida utformning.

Innehållsförteckning

1	Inledning	9
1.1	Mål och syfte	10
1.2	Frågeställning	10
1.3	Avgränsningar	10
1.4	Material och metod	11
2	Idén som kulturarv	17
2.1	Kulturarvsbegreppet då och nu	17
2.2	Kulturarvsbruk	25
2.3	Synen på landskapet	28
3	Världsarvet Södra Ölands Odlingslandskap	37
3.1	Ett nytänkande världsarv	40
3.2	Världsarvet blir till	43
3.3	Den öländska bondens möda	45
3.4	Förvalta föränderlighet	48
4	Referenslandskap med en idé	63
4.1	Ekskogen på Visingsö	64
4.2	Björnlandets nationalpark	71
5	Diskussion	81
5.1	Går det att förvalta en idé?	82
5.2	När blir en idé ett arv?	86
5.3	Vilka fördelar och nackdelar har idéarvet?	89
5.4	Natur, kultur och landskapsarkitektur	90
5.5	Kritik till uppsatsens metod	91
5.6	Slutsatser	92
5.7	Förslag på vidare undersökningar	93
	Referenslista	94

Förkortningar

Det här arbetet innehåller hänvisningar till en del myndigheter och organisationer. För att hålla referenserna korta kommer jag därför att hänvisa till dem med hjälp av deras officiella förkortningar enligt nedan:

Nationella:

KSLA- Kungliga skogs- och lantbruksakademien

LRF- Lantbrukarnas riksförbund

NV- Naturvårdsverket

RAÄ - Riksantikvarieämbetet

SFV - Statens fastighetsverk

SLU- Sveriges lantbruksuniversitet

Internationella:

ICOMOS - International Council on Monuments and Sites

ICUN - International Union for Conservation of Nature

UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

*Mitt öländsak arv: pappa på traktorn
(ovan) och farfar i sin Volvo BM*

1 Inledning

Redan under introduktionen till kursen '*Cultural heritage of Landscape Architecture*', som ges på avancerad nivå vid SLU Alnarp, introducerades jag till tanken att kulturarv inte bara handlade om att frysa en vis tidsperiod. I studieexemplet om det portugisiska världsarvet '*Alto Douro Wine Region*' med de gamla terrasserade vinodlingarna blev konflikten mellan det moderna bruket och önskan att bevara det historiska landskapet särskilt tydligt². Bevarandet av de äldsta vinodlingarna krävde manuellt hårt arbete vilket gjorde odlingarna dyra att sköta och igenväxning eller omvandling till annat bruk hotade. Frågan blev då om ett kulturlandskap skapat av generationers vinodling skulle gå förlorat om ingen vinodling bedrivs på platsen? Är det viktigast att bevara själva landskapets utformning -själva terrasserings- eller är det själva bruket- vinodlingen- som utgör kulturarvet? Kan kulturarvets värden bevaras utan att någon aktiv vinodling bedrivs på platsen?

Under "cultural heritage"- kursen började jag också intressera mig för världsarvet '*Södra Ölands odlingslandskap*'. Från början var det själva världsarvsstatusen i sig som intresserade mig och att det blev just världsarvet på Öland jag fördjupade mig i handlade om en personlig anknytning till ön. Min pappa är uppväxt på Öland och min farfar var lantbrukare med en särskilt stor passion för brunabönor. Jag har semestrat på Öland i princip alla mina barndomssomrar och att detta nu skulle vara något världsunikt gjorde mig intresserad. Helt ärligt hade jag inte reflekterat över det här med världsarv innan jag introducerades för konceptet under "cultural heritage"- kursen. Ju mer jag läste om det öländska världsarvet desto mer intresserad blev jag dock av det. Även om det kanske inte står direkt uttryckt i världsarvsmoti-

² Informationen om '*Alto Douro Wine Region*' bygger på vad jag minns från ett grupparbete inom kursen.

veringen så anser jag att det definitivt är en idé som förvaltas genom det sydöländska världsarvet. En idé om att landskapet ska brukas och hållas öppet med hjälp av jordbruk. Det är framförallt det lite motsägelsefulla i att det moderna lantbruket i det här fallet samtidigt anses vara ett världsunikt kulturarv som intresserar mig. Att världsarvet utgörs av ett föränderligt landskap som är tänkt att fortsätta utvecklas med sin samtid.

Med den här uppsatsen vill jag dyka ner djupare i levande kulturarv där själva förvaltningen i sig utgör en stor anledning till dess bevarande, i kulturarv där idén bakom platsens fysiska utformning är lika viktig eller t.o.m. viktigare än dess objektsform.

1.1 Mål och syfte

Det huvudsakliga målet med det här arbetet är att undersöka hur en plats idé kan bevaras och förvaltas som ett kulturarv. Genom att göra nedslag på verkliga platser i Sverige är målet också att belysa både hur det fungerar i praktiken och vilka för- samt nackdelar som ett idéperspektiv på bevarandet har.

Syftet med uppsatsen är att bidra till diskussionen om bevarandet av kulturarv genom att försöka bredda den allmänna synen på vad ett kulturarv är och hur det kan förvaltas. Min förhoppning är även att uppsatsen ska kunna tjäna som inspirationskälla vid skapandet och förvaltandet av andra landskap med ett idéarv.

1.2 Frågeställning

Det här examensarbetet ämnar svara på följande frågor: (1) *Hur kan platsens idé³ tas tillvara och förvaltas som ett levande kulturarv?* (2) *När blir en plats idé ett kulturarv?* (3) *Vilka är fördelarna respektive nackdelarna med att skydda platsens idé istället för att bevara en statisk utformning?*

1.3 Avgränsningar

Redan ämnet för uppsatsen innebär en avgränsning i sig genom att arbetet inriktats på just platsens idé som arv i större landskap. Andra former av kulturarv behandlas endast kortfattat, och i huvudsak som jämförelse till idén som kulturarv. Geografiskt begränsas arbetet till

³ Med *idé* menas här den förvaltningsform, tanke eller annan mänsklig process som är grunden till platsens samtida utformning.

att främst behandla svenska förhållanden, även om inspiration och generell information hämtas från andra länder. Då arbetet har byggts upp kring tre fallstudier, varav en huvudstudie om världsarvet 'Södra Ölands odlingslandskap' och ytterligare två så kallade referenslandskap, har arbetet även avgränsats geografiskt genom att särskild fokus legat på dessa platser och deras närområden.

1.4 Material och metod

Arbetet med den här uppsatsen kan delas in i olika delar. Jag har dels genomfört en litteraturstudie vilken syftat till att sätta in min frågeställning i ett större, och teoretiskt, perspektiv, dels genomfört fallstudier med tillhörande platsbesök. Inledningsvis utnyttjades också litteraturstudien till att identifiera lämpliga referenslandskap. Världsarvet 'Södra Ölands odlingslandskap' och Katarina Saltzmans studier av detsamma är en stor anledning till att jag skriver det här arbetet. Saltzmans studier av Öland har således legat som en inledande grund till hela uppsatsen. Hennes doktorsavhandling '*Inget landskap är en Ö*' har hjälpt till att bredda min syn på landskap och också bidragit till att ta fram lämpliga sökord till min litteraturstudie.

De tre fallstudierna har haft sin egen metodik, vilken gått ut på att samla information om platsens utformning, natur och historia, samt fakta kring hur platsen förvaltas. Platsbesök har genomförts, bilder tagits och kartor ritats. För Öland har även intervjuer genomförts samt en enklare studie av debatten i lokaltidningen.

1.4.1 Litteraturstudie

Den inledande teoridelen i kapitel två utgår framför allt från vetenskapliga artiklar som är publicerade i peer-review granskade tidskrifter, två doktorsavhandlingar samt artiklar i vetenskapliga debattskrifter. I databassökningen, vilken gjorts direkt i SLU:s sökmotor Primo, har sökord som '*cultural heritage/ kulturarv*', '*cultural landscape/ kulturlandskap*' och '*World heritage/ världsarv*' används, i kombination med olika begrepp för bl.a. skötsel och lantbruk. Framför allt har jag använt mig av begreppen '*living*', '*changing*', '*practice*', '*idea*', '*use*' samt '*agriculture*'. Sökningarna i databaserna resulterade i en stor mängd artiklar och ett urval gjordes i första hand baserat på artiklarnas sammanfattningar. Det var dock svårt att hitta artiklar den här vägen som verkligen behandlade min frågeställning. Många behandlade enskilda platser runt om i världen, men det var inte särskilt

stort fokus på en generell idé bakom kulturarvet. Vissa artiklar hade också ett snarlikt innehåll med artiklar jag redan funnit en annan väg och som jag av olika anledningar istället valde att utgå ifrån. Faktum är att den bara är Yokohari och Bolthouse artikel, samt Veccos artikel som jag funnit den här vägen och som slutligen använts i uppsatsens teroidel.

Majoriteten av litteraturen har jag hittat genom referenser i andra artiklar eller rapporter. På svenska har jag t.ex. läst tre olika debattskrifter om kulturarv. Två av dessa böcker har jag tagit hem p.g.a. hänvisningar till någon av de ingående artiklarna, men i slutändan har jag läst hela boken. Debattskriften *'Modernisering och kulturarv'* (Anshelm, 1993) och då framför allt Alzéns artikel *'Reservera eller Kultivera'* har exempelvis flera andra källor hänvisat till. Två skrifter: *'Att bruka och bevara vårt kulturarv'* (Tjänsteforum, 2002) och den mer informativa skriften *'Sveriges kulturarv'* har jag funnit av en händelse när jag letat efter andra böcker på bokbörser.

Jag har även sökt efter rapporter direkt i Riksantikvarieämbetets publikationsdatabas och där funnit stor användning för framför allt av två skrifter som jag funnit. Skriften *'Skogens biologiska kulturarv'* (RAÄ, 2003) var inledningsvis särskilt viktig eftersom den inspirerade mig till att välja *'Ekskogen på Visingsö'*, samt en nationalpark som referensstudie. Dessutom fann jag via denna rapport både debattskriften *'Kulturarvets natur'* (Alzén & Heden, 1998) och två debattartiklar om kulturarvsbegreppet. Till ovärderlig användning om natur- och kulturvårdens historia var även Riksantikvarieämbetets idéskrift *'Samhällsförvandlingar och vården av natur- och kultur'* (Gren, 2010).

De två doktorsavhandlingarna jag använt mig av har jag funnit på grund av att de båda behandlar världsarvet *'Södra Ölands odlingslandskap'*. Saltzmans avhandling kände jag till sedan tidigare och Turtinens avhandling låg länkad till från Länsstyrelsen i Kalmars hemsida. Begreppet *'förloppslandskap'* och Torsten Hägerstrand har jag bekantats med mycket tack vare dessa två avhandlingar.

Till sist har jag i huvudsak även gått till själva huvudkällan när det kommer till de internationella överenskommelser som behandlas i min litteraturstudie.

1.4.2 Fallstudier

För fallstudierna har en stor del av faktainsamlingen bestått av att läsa information om platserna som i första hand kanske har skapats för allmänheten. Här ingår information i broschyrer, på webbsidor och

i tidskrifter. Samtliga platser har även besökts och då dokumenterats genom fotografi. Huvudsyftet med besöken har varit att själv fatta mig en uppfattning om hur platsen ser ut och vad som finns där, så att det på så vis ska bli enklare att förmedla den informationen vidare.

För huvudstudien om 'Södra Ölands odlingslandskap' har jag använt mig av vetenskapliga texter inklusive de två doktorsavhandlingar som redan nämnts, den ursprungliga världsarvsnomineringsen och där tillhörande utvärdering, beslut samt självvärdering (periodic report), samt även material från Länsstyrelsen, Mörbylånga kommun och artiklar från lokaltidningen Ölandsbladet. Som en del av studien av världsarvet på Öland har också två intervjuer med lantbrukare inom området genomförts. Informanterna hittade jag genom att maila samtliga LRF-föreningar inom världsarvet och be om förslag på lämpliga personer. En önskan var att både intervjua någon som höll djur inom världsarvet och någon som fokuserade på växtodling. Så blev också fallet, även om de båda böndernas gårdar geografiskt ligger relativt nära varandra. Intervjuerna genomfördes på förmiddagen den 19 juli 2014 och platsbesök på världsarvet gjordes sedan hela dagen den 20 juli. Inför intervjuerna hade jag förberett några grundläggande frågor, men själva strukturerna på utfrågningen var öppna. Jag antecknade vad som sades och gjorde sedan direkt efter intervjuerna vissa förtydliganden i dessa anteckningar. Jag har inte gjort någon ljudinspelning och således inte heller transkriberat intervjuerna. Svaren i sin helhet, så som jag antecknat dem, finns enbart arkiverat hemma hos mig.

De två referenslandskapen, 'Ekskogen på Visingsö' och 'Björnlandets nationalpark', är valda eftersom de redovisar två olika typer av idéarv. Ekskogen representerar en produktionsskog med historiska anor och Björnlandets nationalpark representerar nationalparksidéns kulturarv. 'Ekskogen på Visingsö' fick jag upp ögonen för efter att ha läst Riksantikvarieämbetets rapport '*Skogens biologiska kulturarv*' (2003). Där fick jag också upp ögonen för nationalparksidéen, men valde av praktiska skäl att studera en annan nationalpark än den som gavs exempel på i rapporten. Valet föll på Björnlandets nationalpark eftersom jag dels hade lärt känna parkförvaltaren under KSLA:s fjällkurs 2013 och dels för att parken ligger bara några mil ifrån min mammas bostad. Visingsö besöktes den 3 juli och Björnlandet den 8 juli 2014.

För 'Ekskogen på Visingsö' har jag, utöver redan nämnda rapport från Riksantikvarieämbetet, använt den information som förvaltaren Statens fastighetsverk har skrivit, samt länkat till på sin hemsida. Jag har även använt information från Visingsös turistsida, samt från pressmedelanden som släppts med anledning av ekskogen. Dessutom

har jag använt mig av information från Jönköpings kommun och ett resereportage som föreningen Ekfrämjandet skrivit i sin medlemstidning.

För Björnlandets nationalpark har jag använt mig av information som finns i de officiella besluten kring nationalparkens bildande och dess förvaltning inklusive den bevarandeplan som gjordes när området klassades som Natura 2000. Jag har även använt mig av rapporter som skrivits av Länsstyrelsen och Naturvårdsverket i samband med den utvidgning som just nu planeras. Dessutom har information om nationalparksidén hämtats från Riksantikvarieämbetets rapporter '*Skoogens biologiska kulturarv*' och '*Samhällsförändringar och vården av natur- och kultur*', samt från Naturvårdsverkets '*Nationalparksplan*'. Den turistbroschyr som gjorts om parken har också använts.

Samtliga tre fallstudier beskrivs även visuellt med hjälp av kartor och fotografier. Kartorna är skapade av författaren, men med underlag framför allt från Lantmäteriet. Samtliga bilder är fotograferade av författaren under platsbesöken i juli.

1.4.3 Referenssystem

Referenshanteringen i den här uppsatsen utgår från Harvardsystemet. I huvudsak återges hela referensen inom parentes sist i meningen, men då jag velat betona den person som ligger bakom referensen skrivs namnet ut i meningen. Om flera meningar härrör från samma källa är referensen placerad vid första meningen. Den referensen gäller sedan tills en ny referens introduceras, eller tills det kommer en mening som uppenbart är en kommentar eller ett förtydligande från mig. Jag har förstått det som att det här systemet, där referensen kommer i den första meningen som den gäller, inte är den vanliga metoden, men det följer instruktionerna i skriften '*Att skriva litteraturreferenser enligt Harvardsystemet*' av Martin G. Erikson (2001) på högskolan i Skövde, vilken följt med mig under i princip hela min studietid på Alnarp.

För de debattskrifter och dylikt som jag hänvisar till där varje kapitel eller artikel har olika författare har jag valt att i referenslistan hänvisa till kapitelförfattaren, även i de fall då en stor del av skriften ingår i min studie.

Dokument som i huvudsak är publicerade online, eller där den tryckta versionen kan förväntas enbart ha nått mötesdeltagare, har jag valt att kategorisera som otryckta källor. Det gäller bl.a. världsarvsnomineringen av '*Södra Ölands odlingslandskap*'.

1.4.4 Disposition

Jag har valt att dela upp den här studien i flera sinsimellana ganska olika delar vilka tillsammans formar en helhet. Det andra kapitlet, *'Idén som kulturarv'*, är ett generellt kapitel om vad kulturarv är, eller vad det kan vara, och har ett särskilt fokus på landskap. Kapitlet är upplagt som ett stöd till läsaren, så att det enklare ska gå att sätta sig in i de tre fallstudierna. I huvudsak svarar det på tre frågor: (1) Hur har kulturarvsbegreppet utvecklats genom historien och varför? (2) Hur används kulturarv? (3) Hur har synen på landskap förändrats?

Det tredje kapitlet utgörs av den här uppsatsens huvudstudie: *'Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap'*. Målet med texten är att läsaren ska förstå varför södra Öland har blivit utnämnt till världsarv och vad det är som gör det här världsarvet till ett idéarv. Jag redogör för de vetenskapliga studier som redan genomförts om det öländska världsarvet och ger information om ingående värden och om hur det fungerar idag. Katarina Saltzman gjorde sin studie av Öland kring den tid då nomineringsprocessen av världsarvet var i full gång och publicerade sin avhandling 2001, mindre än ett år efter att världsarvet var ett faktum. Jan Turtinens avhandling har i princip samma tidsperspektiv som Saltzmanns, även om avhandlingen publicerades först 2006. Tanken är alltså att min studie till viss del ska ta vid där deras studier slutade. Hur har det gått med världsarvet de här första snart 14 åren? Har det fungerat i praktiken att skydda ett kulturlandskap med fortsatt utveckling som mål?

Det fjärde kapitlet, *'Referenslandskap med en idé'*, innehåller beskrivningar av mina övriga två fallstudier. Målet är att läsaren ska förstå hur det ser ut på dessa platser och vad som gör att de kan anses vara så kallade idéarv. Ett mål är även att läsaren ska förstå hur förvaltningen av dessa platser går till i praktiken. Upplägget är tydligt, med raka rubriker nästan som i en broschyr, och det är medvetet. Tanken är att de beskrivna landskapen ska fungera som just referenslandskap. Som ytterliggare ett exempel på hur en idé kan bevaras som ett kulturarv som komplement till Öland. Referenslandskapen är också valda just för att deras idéarv skiljer sig från den idé som förvaltas på Öland.

Sista kapitlet, *'Diskussion'*, innehåller den samlande diskussionen där uppsatsens frågeställning knyts till innehållet. Ändå är det så att några kommentarer och tankar kring uppsatsens frågeställning redan till viss del har lyfts till ytan under tidigare kapitel. Jag har inte ansett det helt nödvändigt att så strikt dela upp den här uppsatsen i faktakapitel och diskussionskapitel, utan fokuserat på läsbarhet, förståelse och en strävan efter att försöka väcka tankar.

*Färbete bland fornnimmen på Birka-Björkö under
1940-talet.
Foto: Carl Gustaf Rosenberg/RAÅ Kulturmiljöbild*

2 Idén som kulturarv

Sverige har en lång tradition av kulturarvsbevarande, men motiven för bevarandet och synen på vad som är bevarandevärt har skiftat genom historien (se ex Gren, 2010b). Inledningsvis var det främst forn-lämningar som skulle bevaras, men idag har begreppet vidgats till att omfatta även senare tiders lämningar och t.o.m. hela kulturlandskap. Även det immateriella arvet skyddas idag under det samlande begreppet kulturarv (se ex RAÄ, 2012-06-05). Kulturarvet är inte heller längre något som bara bevaras utifrån ett inneboende värde per se, utan ses idag också som en resurs som kan utnyttjas för ekonomisk tillväxt och lokal utveckling (se ex Franke, 2002, s. 25). Även synen på landskapet har utvecklats och allt fler förespråkar idag en syn där landskapet ses som en process eller ett förlopp snarare än något som bara är (se ex Saltzman, 2001, s. 22 & 112). Därmed lyfts landskapets föränderlighet fram.

Både när det kommer till synen på kulturarv och synen på landskap syns en utveckling från statiska objekt till betoning av helhet, föränderlighet och aktivt bruk (se ex Vecco, 2010, s. 322-324 & Saltzman, 2001, s. 30). Platsens idé, själva bakgrunden till dess samtida utformning, uppmärksammas därmed som en del av kulturarvets värde.

2.1 Kulturarvsbegreppet då och nu

Ordet kulturarv har idag en vid betydelse. Enligt *'Bonniers Svenska Ordbok'* (Malmström m.fl, 2006) är kulturarv "det bestånd av idéer, upplevelser, värderingar osv. som har tagit sig uttryck i vår kulturs historia o. som är mer el. mindre gemensamt för de flesta av oss". Riksantikvarieämbetet, som håller det nationella ansvaret för kulturarvsarbetet, lyfter fram att kulturarv kan vara både materiella och im-

materiella och såväl föremål, traditioner och språk, som kulturmiljöer och kulturlandskap (RAÄ, 2012-06-05).

I Sverige har vården av kulturarv sin kärna i 1600-talets fornminnesinventering och en antikvarisk tradition som startade redan 1630 med bildandet av Riksantikvarieämbetet (Gren, 2010b, s. 13). Att skydda och vårda kulturarvet har länge varit en viktig nationell angelägenhet och utnyttjats för diverse olika politiska syften genom historien- allt från den svenska stormaktstidens konstruktion av ett ärofyllt nationellt förflutet i kungamaktens historiekapplöpning mot den onde dansken, till det tidiga 90-talets EU-debatter där både för och motståndarsidan använde det svenska kulturarvet som argument (se ex. Alzén, 1993, s. 125-126; Gren, 2010b, s. 13 & Turtinen, 2006, s. 45-46). Idag har kulturarvet också tagit plats på den internationella arenan med de viktigaste kulturarven skyddade som världsarv genom ett samarbete i FN-organet UNESCO⁴.

Självva begreppet ”kulturarv” är dock inte så gammalt som man kanske kan tro. Inom den svenska kulturmiljövården dök det upp först under 1990-talet och ersatte då en mängd andra begrepp (Franke, 2002, s. 33). I svenskan dök ordet i och för sig upp redan på 1880-talet, men begreppet fick alltså inte fäste i kulturpolitiken och kulturmiljövården förrän långt senare. Enligt Beckman (1993, s. 65-66) var begreppets betydelse vid 1900-talets första hälft snäv och avsåg bara ett gruppsspecifikt andligt arv. På 1980-talet såg definitionen i *'Bonniers Svenska ordbok'* däremot snarlik ut som den som jag redovisade i inledningen av detta stycke (se a.a. s. 66). Beckman noterar att Bonniers definition utesluter objekt så som kyrkobyggnader, statyer, målningar och musikstycken på grund av deras objektsform, men att Bonniers definition samtidigt inte inskränks till enbart erkänna en ”andlig kultur”. Bonniers definition, som talar om ”idéer, värderingar och upplevelser”, behandlar enligt Beckman snarare ”det uttryckta” än de kulturalster som är resultaten av de uttrycken (1993, s. 67). Anshelm (1993, s. 9-10) har dock visat att kulturarvsbegreppets moderna innebörd, där kulturarvet är en medveten värdekategori inom politik och förvaltning, har sitt ursprung kring sekelskiftet 1800, även om just ordet ”kulturarv” inte användes. Begreppets utveckling speglar därmed, enligt Anshelm, den moderniseringsprocess som präglat de senaste 200 åren.

⁴ UNESCO, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, grundades 1945 med syftet att verka för fred. Världsarvskonventionen antogs 1972 med syfte att bevara natur- och kulturarvsplatser värden över och baseras på idén om ett för mänskligheten gemensamt arv vilka är oersättliga, omistliga och av universellt värde (Turtinen, 2006, s. 11 & 46).

2.1.1 Kulturmiljövårdens historia

Synen på vad som ska bevaras och hur det görs har ändrats genom historien, där var tid har sin uppfattning (Wegraus, 1998, s. 76-77). Synen påverkas bl.a. av samhällsutvecklingens tempo och inriktning, av idé- och samhällsdebatten och av forskningens rön. Intresset och medvetenheten om det egna kulturarvet tycks också öka i tider som präglas av stor social, ekonomisk, kulturell och politisk förändring (Alzén, 1993, s. 126). Vid kulturmiljövårdens födelse under stormaktstiden inriktades arbetet på ett ivrigt insamlande och dokumenterande av ”antikviteter eller fornsaker” där störst vikt lades på skriftliga dokument så som runskrift på runstenar och medeltida handskrifter (Wegraus, 1998, s. 77; Hornby & Lindström, 2002, s. 309). Syftet med 1500- och 1600-talets kulturarvspolitik var att framhäva nationen och kungamakten inom landet och i konkurrens med andra nationer (Beckman, 1998, s. 16). Under 1700-talet var intresset litet för nordens forntid, men kring sekelskiftet 1800 gjorde de aktuella skiftesreformerna, och hotet de innebar mot fornlämningarna, att intresset vaknade på nytt (Wegraus m.fl., 1998, s. 86). Begreppet fornminne infördes vid den här tiden och innebar då ett skydd av fasta fornlämningar, vilka ansågs bevara ”minnet av fäderneslandets inbyggare i forntiden”(a.a; Franke, 2002, s. 33). Under 1800-talet var nationalismen den dominerande sociala idérörelsen i Europa och återställande av folkets och nationens autentiska historia var huvuduppgiften för historievetenskapen (Anshelm, 1993, s. 11). De var också under 1800-talets början som den offentliga institutionaliseringen av kulturarvet ägde rum i Europa, även om det i Sverige sedan länge hade varit kungamakten och senare staten som haft ansvar för kulturarvet. I slutet av 1800-talet fanns en stark föremålsinriktning på verksamheten och fornfynden grävdes upp, kategoriserades och samlades på museer (Gren, 2010b, s. 13).

Länge har det i Sverige varit ett stort fokus mot fornminnen, vilket enligt Gren (2010, s. 13) paradoxalt har lett till att lämningar från historisk tid tillsammans med det biologiska kulturarvet har hamnat i skym undan. På slutet av 1800-talet breddades dock synen på kulturarvet till att även omfatta allmogens kulturarv (Alzén, 1993, s. 126-127). Samhällsutvecklingen innebar vid den här tiden åter ett hot mot kulturarvet genom en massiv urbanisering, industrialisering, hotfulla underklassrörelser och snabb internationalisering (Anshelm, 1993, s. 12). Det offensiva och rekonstruktiva dragen i den tidigare kulturarvspolitiken ersattes med en mer defensiv hållning där arvet från den utdöende bondekulturen måste räddas. Med stor tveksamhet införlivades alltså vid den här tiden det folkliga kulturarvet, primärt

bondearvet, i det statligt erkända kulturarvet (Beckman, 1998, s. 17). De nationalromantiska strömningar som nu genomsyrade kulturlivet lämnade den traditionella fosterlandskärleken för att istället lyfta fram hembygden och naturen (Alzén, 1993, s. 126). Sekelskiftet 1900 blev således starten både för en hembygdsrörelse som ville bevara de enkla, vardagliga och folkliga minnen från hembygden och starten för den svenska naturvården som ville bevara den ursprungliga naturen (a.a. s. 127). Både hembygds- och naturvårdsrörelsen kände sig alltså hotade av den pågående industrialiseringen, men båda betonade samtidigt sin önskan att inte stå i vägen för det nya samhället.

Inom hembygdsrörelsen var tidigt en viktig uppgift att samla föremål som ansågs hotade av den nya tiden (Alzén, 1993, s. 131). Det var i den här andan som Artur Hazelius grundade Nordiska museet 1880 och Skansen 1891(a.a. s. 132). Hazelius blev representant för den bevarandestrategi som inriktade sig på att *reservera* kulturarvet, om man använder Alzéns begrepp (a.a. s. 143). Utmärkande för Hazelius bevarandesyn var ett passiv förhållningssätt där kulturarvet skulle bevaras som ett minne och värnas så att det kunde räddas *från* människorna och inte förstördes eller förändrades (a.a. s. 136). Hazelius hade folkbildande ambitioner och förespråkade insamling till centrala museer där kunskapen kunde föras vidare ut till folket (a.a. s. 134-135). Samlingarna skulle också väcka nationella känslor hos besökaren. Det vetenskapliga syftet var dessutom en viktig drivkraft för Hazelius (a.a. 137).

På det tidiga 1900-talet kom även Karl-Erik Forsslund att påverka hembygdsrörelsen (Alzén, 1993, s. 137). Forsslund hade dock en annan inställning till bevarande än Hazelius och ansåg att kulturarvet skulle bevaras *för* människorna, inte för vetenskapen. Kulturarvet skulle inte förvaras på museer, utan integreras i människornas vardagliga liv (a.a. s. 138). För de föremål som inte kunde bevaras i sin ursprungliga miljö förespråkade han istället lokala bygdemuseer, så kallade bygdegårdar. Forsslunds syn på kulturarv var handlingsinriktad och han ansåg att det var först när föremålet användes som det fick betydelse (a.a. s. 139). Han hade en föränderlig kulturarvssyn där kulturarvet skulle ligga till grund för det nya. Avsikten med bevarandet var att förstå dåtiden så att man därmed hade beredskap för nuet och framtiden (a.a. s. 140). Med Alzéns begrepp motsvarar Forsslunds bevarandesyn begreppet *kultivera*.

Dessa två grundläggande bevarandetankar, reservera respektive kultivera, motsvarar naturvårdens begrepp *preservation* respektive *conservation* från samma tid (Alzén, 1993, s. 142-143). Preserva-

tionstanken innebar i grunden att skydda naturen *från* människan och motsvarar därmed kulturarvets reservera, medan conservationstanken motsvarar kultivera och var alltså ett socialt inriktat bevarande *för* människoras skull (a.a. s. 128-129 & 142). Hur och varför något ska bevaras har alltså varit viktiga frågeställningar både för naturvården och för hembygdsrörelsen (a.a. s. 127). Ska naturen/ kulturarvet bevaras som ett minne av det förflutna och skyddas noga eller ska det vara en resurs inför framtiden och användas för att ge samtidens människor ett rikare liv (a.a. s. 128 & 141)?

2.1.2 Den sentida utvecklingen

Från mitten av 1920-talet fram till omkring 1970 var engagemanget för kulturarvet lågt (Beckman, 1998, s. 18). Hembygdsrörelsen avtog och välfärdsstaten fokuserade på framtiden. På 1970-talet, under det socialdemokratiska samhällsskapandet, vaknade intresset på nytt (Beckman, 1998, s. 18). Det var dock ett omvänt historiebruk jämfört med tidigare, där kulturarvet nu främst användes som en avskräckande fond för att framhäva modernitetens fördelar. Tidens demokratiska och sociala ambitioner skulle alltså stödjas med hjälp av historien. Staten tog i samma veva också på sig ansvaret för arbetarnas och industrisamhällets kulturarv (a.a. s. 19). Som en reaktion på de omfattande rivningar som skett i städerna för att ge plats åt det moderna växte samtidigt kring 1970 en folklig vrede. Det ledde till en förändring av synen på den fysiska miljön och till en ny radikal skyddslagstiftning på kulturmiljövårdens område. Johansen (2002, s. 50) nämner det faktum att kulturmiljövården stått tysta när moderniseringen hastigt omvandlade samhället, ett agerande som senare mött kritik, som naturligt eftersom den antikvariska verksamheten annars inte hade varit samhällsrelaterat motiverat. Kulturmiljövården var under 1900-talet i stort sett delar av samma sociala projekt som moderniseringen och valde, vilket tidigare nämnts, att inte framstå som kulturpessimistiskt och socialt bakåtsträvande. Däremot anser Johansen att det åtminstone teoretisk kanske hade funnits en möjlighet för dåtidens kulturmiljövård att ändå förhålla sig kritiskt reflekterande kring moderniseringens framfart och att antikvarier idag kan dra lärdom av det. ”Sålunda kan inte heller vi stå utanför dagens samhälle”, skriver hon.

Det nationella, kulturkonservativa, dröjer sig samtidigt kvar under efterkrigstiden och monarkin och den svenska kyrkan tar under den här tiden plats som kulturarv (Beckman, 1998, s. 19-20). Även nobelprisinstitutionen blir vid den här tiden ett nationellt paradgods som

skänker glans åt Sverige. Beckman (1998, s. 20) har i sin granskning av 1995 års kulturutredning visat att kulturvårdens traditionella huvudmotiv om nationshävdelse utåt och inåt fortfarande under mitten av 90-talet fanns kvar inom politiken. Detsamma visar Alzéns (1993, s. 125-126 & 144) beskrivning av kulturarvets användande i debatterna inför EU-medlemskapet under samma tid. Samtidigt introducerades under 1990-talet ett hänsynstagande till invandrade gruppers kulturarv i ett Sverige som då började betraktas som mångkulturellt (Beckman, 1998, s. 20). Statens uppgift var att värna om det ”rätta bruket” av kulturarvet, vilket skulle ge en bas för integration.

Alzén (1993, s. 143) beskriver också att staten på 1970-talet hade en målsättning om att kulturvården inte skulle begränsas till passivt bevarande. Riktningen var alltså mot en bevarandesyn där kulturarvet skulle ”kultiveras”. Trots statens ambition levde dock det reserverande idealet kvar inom kulturarvskretsar (a.a. s. 144). Kulturarvet får trots det under den här tiden en allt starkare inriktning mot upplevelse och förståelse. På politiskt initiativ växte den utåtriktade delen av museernas verksamhet. Samtidigt fanns en medvetenhet om att grunderna för den utåtriktade verksamheten låg i kulturarvets reserverande. Alzén lyfter fram att båda perspektiven i paradoxen ovan- om kulturarvet ska kunna bevaras *för* människorna måste det också skyddas *från* människorna- samtidigt måste hållas levande, diskuteras och hanteras. Hon ser ingen slutgiltig lösning där endera reservera eller kultivera utesluter den andra.

Johansen (2002, s. 51) diskuterar också meningen med kulturarv, eller det ”antikvariska dilemmat” som hon kallar det, och frågeställningen om kulturarvet är till för människorna eller ska skyddas från desamma. Hon tycker att förhållningssättet att kulturarvet måste skyddas från människorna är ett sätt att omyndigförklara arvtagaren vilket inte är ett hållbart fundament för antikvariska förhållnings- och arbetssätt. Hon pekar också på att kulturarv finns överallt och att den gamla föreställningen om att värdet ligger i det ”äkta” riskerar att gå ut över andra värden som har betydelse för samhället i allmänhet. För henne är meningen med kulturarv ”att ge oss människor kunskaper, insikter och upplevelser för känsla och intellekt, så vi får bättre möjlighet att skapa våra egna liv och livsrum”.

2.1.3 Kulturarvet på en internationell arena

Kulturarvet har under 1900-talet tagit plats på den internationella arenan genom en mängd olika internationella överenskommelser. I ett

försök att finna en global definition på begreppet kulturarv, som inte begränsas till en särskild nationell dimension, har Vecco (2010) gjort en genomgång av internationella stadgar, direktiv och resolutioner inom ämnet. I sin genomgång visar hon på hur kulturarvsbegreppet har utvecklats genom tiden till att omfatta fler och fler objektiva och senare också subjektiva kriterium och från att enbart erkänna det materiella kulturarvet till att också inkludera immateriella värden.

Vecco (2010, s. 322) granskar kulturarvsdefinitionens utveckling på den internationella arenan från 1930-talet fram till och med 2000-talet. Hon visar att det internationella samfundet inledningsvis behandlar arvet främst som historiska monument inklusive det sammanhang de finns i, eller monumentens helhet som hon sammanfattar det till. Från början av 1950-talet utvidgas begreppet till att omfatta sådana objekt som är av artistiskt eller kulturellt intresse för hela mänskligheten. Under 60-talet börjar man även prata om landskapets och naturens arv. Från mitten av 70-talet började man sedan se det värde som människor associerar med ett objekt (a.a. s. 323). Ett bra exempel på detta är, enligt Vecco, *Burra Charter*⁵, vilken föreslår skydd av en plats kulturella betydelser, '*cultural significance*', vilket baseras på platsens estetiska, historiska, vetenskapliga eller sociala värde. Vecco noterar att bedömningen för vad som anses vara ett kulturarv från den här tiden inte längre handlar om objektens inneboende kvalitet, utan på människors förmåga att uppfatta deras värden. Denna förmåga är också kopplad till kulturell identitet. Slutligen utvidgas begreppet kulturarv till att även omfatta immateriella värden, både vad gäller de sociala eller de andliga värden som människor kopplar till ett objekt, precis som *Burra Charter* illustrerar, och till att omfatta kulturutövningar som rymmer individers handlingar så som muntliga traditioner, musik, teater och dans (a.a. s. 324). Genom den här förändringen har den internationella definitionen på kulturarv, enligt Vecco, öppnat upp till ett mindre eurocentriskt perspektiv.

Medan de flesta internationella överenskommelser troligtvis är okända för vanligt folk är det många som känner till världsarvskonceptet.

⁵ *Burra Charter*, eller 'The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance' som den egentligen heter, antogs första gången 1979 av det Australiensiska ICOMOS, alltså den Australiensiska lokalavdelningen av den internationella organisationen för kulturarv: International Council on Monuments and Sites. Stadgan ger en australiensisk anpassning av de regler som finns i 'The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites' från 1964, eller *Venice Charter* som den brukar kallas, och 'The Resolutions of the 5th General Assembly of the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)' från 1978. *Burra Charter* har reviderats i flera omgångar. Dokumentet är internationellt välkänd, men är egentligen inte i sig en internationell stadga. (Australia ICOMOS, 1999, s. -1 & 1)

Sverige har exempelvis 15 världsarv, varav majoriteten är klassade som kulturarv⁶ (UNESCO, u.å.c). Världsarvskonventionen tillkom år 1972 med grundtanken att delar av världens natur- och kulturarv är så viktiga att de ska skyddas genom internationellt samarbete (Turtinen, 2006, s. 12). Dessa tillhör mänsklighetens gemensamma arv. År 2001 kompletterades konventionen till att även omfatta skydd av undervattensarv och 2003 till att även skydda immateriella kulturarv så kallat *'intangible heritage'* (a.a. s. 52).

Världsarvskonventionen berör oflyttbara objekt vilka bedömts som universellt unika (Turtinen, 2006, s. 51). En förlust av ett sådant världsarv är, enligt konventionens tankar, inte bara en lokal eller nationell förlust, utan en förlust för hela mänskligheten (a.a. s. 50). Den här tanken, där en handling eller händelser på en plats kan ha effekter på andra platser långt borta, präglar enligt Turtinen kulturmiljövården idag.

Tankar på ett gemensamt arv har funnits längre än världsarvskonventionen. Redan på 1600-talet kom de första initiativen på den internationella arenan och handlade då om skydd av monument och byggnader i händelse av krig (Turtinen, 2006, s. 48⁷). Flera konferenser och diskussioner hölls också om kulturarv under 1800-talets andra hälft och 1900-talets första hälft och idéerna om ett gemensamt arv började ta form (a.a. s. 48-49). Det mesta av den här tidens arbete slutade dock vid utkast och rekommendationer.

Det nationella kulturarvsbygget är också det ett exempel på tankar som utvecklats internationellt genom att modeller för hur det nationella arvet skapades och vad det skulle bestå av spreds transnationellt (Turtinen s. 45-46). Bland annat hämtade Sverige och andra länder nationalparksidén från USA medan Sveriges, eller snarare Hazelius,

⁶ Inskrivna som kulturarv är: Drottningholms slottsområde, Birka och Hovgården, Engelbergs bruk, Hällristningsområdet i Tanum, Skogskyrkogården, Hansestaden Visby, Gammelstads kyrkstad i Luleå, Örlogsstaden Karlskrona, Södra Ölands odlingslandskap, Falu och kopparbergslagen, Varbergs radiostation i Grimeton, Stuves medianbåge (ligger i flera länder), och Hälsingegårdarna. Laponia är inskrivet som ett mixat arv och Höga kusten/ Kvarkens skärgård är Sveriges enda naturarv. (UNESCO, u.å.c)

⁷ Turtinen bygger i sin tur mestadelen av avhandlingens historiska överblick av världsarvets tillkomst på Sara M Titchens opublicerade doktorsavhandling från Australian National University, 1995: *On the Construction of Outstanding Universal Value: UNESCO's World Heritage Convention (Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) and the Identification and Assessment of Cultural Places for Inclusion in the World Heritage List*. Eftersom jag inte haft möjligheten att kontrollera förstahandskällan och eftersom Världsarvets utveckling inte är huvudfokus i den här studien har jag valt att lita på Turtinens sammanställning.

Skansen-idé spreds till andra länder. Skillnaden mellan dessa kulturella matriser som spreds över landsgränserna och UNESCO:s världsarv är dock att bevarandet inte längre skapas lokalt eller nationellt utan internationellt genom gränsöverskridande samarbeten (a.a s. 46). Med världsarvet är det alltså UNESCO som bestämmer om objektet är ett för mänskligheten gemensamt arv eller inte.

Att världsarvskonventionen fokuserar på *arv* har också betydelse, eftersom det innebär en förskjutning från tidigare tänkande kring kultur- och naturarvsplatser som något *ägt* (Turtinen, 2006, s. 51). Arvstanken var inte ny när den infördes i världsarvskonventionen, men konventionen blev en av det första bevarandeinstrumentet som grundades i internationell rätt. Arvsbegreppet har sedan dess blivit vedertaget, vilket exempelvis här i Sverige syns på 1990-talets införande av begreppet kulturarv i lagstiftningen (vilket behandlats tidigare).

2.2 Kulturarvsbruk

Johansen (2002, s. 40) och Anshelm (1993, s. 9) påpekar att kulturarv är en modern social konstruktion, både som föreställning och som institutionaliserad praktik. Johansen beskriver att allt som människor har skapat eller på något vis har påverkat och som fortfarande finns kvar kan betraktas som kulturarv. Det är dock bara ett urval av alla dessa materiella och immateriella objekt och företeelser som idag i praktiken betraktas som kulturarv (se ex Franke, 2002, s. 32). Att benämna något kulturarv är ett sätt att illustrera, det är ett sätt att sätta fokus på något som kanske inte syntes innan (Johansen, 2002, s. 42). Johansen (2002, s. 44) påpekar också att de urval och de tolkningar som görs är, precis som jag illustrerat här ovan, beroende av tidsandan och perspektiv. Samhällets och olika institutioners sätt att använda kulturarvet i olika sammanhang, inte minst politiska, är så kallat *historiebruk*. Kulturarv och historia är föremål för tolkningar och beroende på vilket perspektiv man har eller väljer blir tolkningarna olika. Olika organisationer och intressenter har också egna definitioner på vad begreppet kulturarv betyder och ofta utgörs definitionerna just framför allt av det egna intresseområdet (Franke, 2002, s. 33).

När Johansen (2002, s. 44) skriver om historiebruk handlar det om dess samhällliga funktioner och Nietzsches⁸ uppdelning i någonting

⁵ Friedrich Nietzsche, tysk filosof och klassisk fiolog, andra hälften av 1800-talet
⁸NE.se, u.å). Hans verk 'Historien och Livet', innehöll en tanke om ett monumentalt, ett kritiskt och ett antikvariskt bruk av det förflutna, vilket enligt Beckman (2002, s. 39) citeras ofta och är en sorts "tankefigur i kulturarvsdebattens eget kulturarv".

antikvariskt som ger en upplevelse eller tillflyktsort för att uthärda det rådande, eller som någonting *monumentalt* som ska legitimera det rådande eller kommande och skapa en nationell identitet, eller som någonting *kritiskt* där kulturarvet används för att ifrågasätta. Hon uppmanar själv dagens antikvarier att utveckla ett kritiskt historiebbruk och att uppmärksamma och bilda sig uppfattningar om olika typer av historiebbruk. Beckman (1998, s. 39-40) skriver å sin sida att det finns anledning att revidera Nietzsches lära om de tre historiebbruken eftersom utvecklingen genom moderniseringsprocessen, och det borttagande av objektens ”helgd” som skett under den här perioden, gjort typläran föga användbar. Han föreslår själv en revidering, men jag kommer inte gå in på den här.

Istället vill jag under denna rubrik beskriva lite av de värden som ges dagens kulturarv. Kulturmiljövärden har, precis som natur- eller miljörörelsen, under kanske framför allt 1900-talets senare hälft genomgått en förändringsprocess där kulturarvet kommit att ses som en *resurs*, vilken hotas inte bara av tidens tand utan också av människan själv (Turtinen, 2006, s. 49-50). De värden som är kopplade till denna resurstanke ger upphov till olika typer av bruk av kulturarvet. Om man använder den bredaste definitionen på vad kulturarv är, där allt från föregående generationer anses vara kulturarv, inser man att bara en liten del av det som har bevarats fram till idag är bevarade på grund av en medveten tillskrivning av bevarandevärde (se ex. Beckman, 1993, s. 63). Mycket har istället bevarats för att det fortfarande haft en funktion eller för att det tillskrivits ett privat affektionsvärde.

Det moderna, institutionella kulturarvet, vilket bevarats efter medvetna handlingar från professionella kulturarvsförvaltare, har alltså bevarats just p.g.a. de värden det tillskrivits (Beckman, 1993, s. 96). Det primära värdet, alltså det som utgör den ursprungliga strävan till kulturarvets bevarande, kan enligt Beckman delas in i en skala som rör sig mellan *emotivt* och *kognitivt erfarna värden*, alltså en skala mellan känsla och förnuft, och mellan *materiella* och *ideella värden*. Dessutom gör han uppdelningen i *moraliska värden*, *kunskapsvärden*, *behagsvärden* och *instrumentella värden*. Utan att gå in mer på hur dessa olika uppdelningar ska tolkas kan konstateras att de värden som sätts på kulturarvet av professionella bevarare sammanfaller med den samhällsfunktion kulturarvet ska ha. Primärt bevaras kulturarvet bl.a. som kunskapsbärare för vetenskapen och som ett pedagogiskt verktyg för en effektiv kommunikation till gemene man och som stärkare av identitet och samhörighet (se ex. Beckman, 1993, s. 109-113).

Utöver dessa primära värden tillskrivs kulturarvet också sekundära

värden. Franke (2002, s. 25) beskriver den här utvecklingen som att det förflutna blivit en vara på ”kulturmarknaden”, vilket skiljer sig från tidigare då kulturarvet haft ett egenvärde utanför det ekonomiskt mätbara. Kulturarvet, eller ”det förflutna” som Franke valt att kalla det, ses som en resurs som tillsammans med andra aspekter ska marknadsföras och säljas (a.a. s. 36). Kulturarvet används bl.a. i regionalpolitiska satsningar som syftar till att stärka bygden, motverka utflyttning och ge nya arbetstillfällen. Även i fallet med det öländska världsarvet *’Södra Ölands odlingslandskap’*, vilket beskrivs mer ingående i nästa kapitel, finns motiv som ligger utanför det klassiska skyddet av kulturarvet (Turtinen, 2006, s. 147). Världsarvstiteln är idag i sig själv ett eftertraktat bl.a. för att få internationell uppmärksamhet och prestige, för att locka turister, samt för att skapa arbetstillfällen (a.a. s. 12). Intresset för världsarvet på Öland handlade, åtminstone lokalt, mer om ekonomi och utvecklingsmöjligheter än om moraliska plikter och globala antikvariska frågor (a.a. s. 147). För kommuntjänstemännen och politikerna handlade världsarvstiteln om möjligheter till lokal utveckling och fler arbetstillfällen till en ort som, i alla fall vid ansökningstillfället⁹, var att betrakta som en avfolkningsbygd med betydande arbetslöshet och låga medelinkomster (a.a.; Saltzman, 1999, s. 69). Kommunen ville utveckla kvalitetsturism och på så vis locka både turister som annars besöker den turisttåta norra delen av ön och specialintresserade som inte tidigare haft Öland som resmål. Dessutom hoppades man på ett utökat företagande. Mörbylånga kommun var alltså intresserade av världsarvstiteln som ett varumärke (Turtinen, 2006, s. 148). Lantbrukarna på södra Öland, alltså de som med sin dagliga verksamhet upprätthåller det odlingslandskap som förärat Öland sitt världsarv, hade i sin tur som målsättning med världsarvstämpeln att säkra sin egen situation (a.a. 149). Dessutom såg lantbrukarna, enligt Turtinen, nomineringen som en chans att rikta uppmärksamhet mot generella problem förbundna inom jordbruket och på så vis som ett sätt att kritisera förd politik inom Regering, Riksdag och EU (a.a. s. 150).

Ett annat exempel på ett kreativt bruk av kulturarv, där antikvariska pedagogiska värden blandas med turistiska och ekonomiska värden, är fallet med den gotländska medeltidsveckan. Sedan 1984 har Gotland en vecka om året förvandlats till en 1300-tals version av sig själv med de rika kulturhistoriska lämningarna (som numera förärat även Visby en plats på UNESCO:s världsarvslista) som fond (Jons-son, 2002, s. 47-48 & 58). Målet med satsningen var både att förlänga

⁹ Jag har inte själv kontrollerat hur befolkningsstatusen är idag.

turistsäsongen och att lära gotlänningarna själva mer om sin lokala kultur och tradition (a.a. s. 47). Det blev också tveklöst en källa till ekonomisk tillväxt och utveckling på ön (a.a. s. 56).

2.3 Synen på landskapet

Landskapsbegreppet är inte helt oproblematiskt. Det används i en mängd olika sammanhang och har flera olika innebörder beroende på vem som använder begreppet (se ex. Saltzman, 2001, s. 29, 48-53 & 107). Landskapet är en plats för rekreation och en plats för arbete. Det kan vara ett turistlandskap, men är på samma gång någons vardagslandskap (jfr Saltzman, 1999, s. 70). Landskapet kan alltså delas in i en mängd olika typer av landskap med ibland snarlika betydelser: kulturlandskap, jordbrukslandskap, agrarlandskap och odlingslandskap, slättlandskap, skogslandskap, rekreationslandskap, turistlandskap och semesterlandskap, t.o.m. stadslandskap, industrilandskap och mentala landskap. Landskapet kan också få epitet som modernt eller historiskt, naturligt eller konstlat.

2.3.1 Natur och kultur

Från slutet av 1900-talet har landskapsbegreppet allt oftare kommit att fungera som en länk mellan natur och kultur (Saltzman, 2001, s. 14). Landskapsbegreppet har fått förena olika utpekade värdefulla objekt och miljöer till en helhet. I detta har *landskapsvård* vuxit fram som en ny administrativ praktik, vilket främst riktar intresset mot landskap som behållit en småskalig karaktär. Landskapsvården har, placerad mellan naturvård och kulturmiljövård, en gränsöverskridande position och har även starka kopplingar till bl.a. fysisk planering och lantbruksadministration (Saltzman, 2001, s. 213). Saltzman poängterar dock att landskapsvården, trots den gränsöverskridande positionen, inte har haft en gränsupplösande funktion (a.a. s. 214). Uppdelningen mellan natur och kultur finns fortfarande kvar.

Fler stämmer in på just problematiken med uppdelningen mellan natur och kultur. Gren (2010a, s. 8) berättar att politiken redan från 1970-talet började kräva en integration mellan natur- och kulturmiljövården. Miljöbalken som kom 1999 integrerar exempelvis flera tidigare lagar med koppling till landskapet, men har enligt Gren trots det inte mycket att säga om en helhetssyn på landskap. Inte heller kulturminneslagen ger någon riktning åt integrationen. En viss samling finns dock enligt Gren i skogsvårdslagens senaste version, men i

praktiken är det dock produktionsfrågorna som de senaste hundra åren har dominerat skogsbruket.

Det är känt idag att det är få landskap som inte på något vis är påverkade av människan (Ihse, 2010, s. 85-86). Dagens landskap är ett resultat av hur människor i generationer har agerat i samspel och konfrontation med naturens förutsättningar (Saltzman, 2001, s. 119). Ändå har det sedan länge byggts upp två ”stuprör” inom såväl politiken, administrationen som i allmänhetens tankar (Gren, 2010a, s. 10; Ihse, 2010, s. 89-90). Natur är natur, och kultur är kultur. Landskapets innehåll delas sedan decennier också upp i en mängd olika ansvarsområden med speciallagstiftningar och egna tillsynsmyndigheter (Gren, 2010a, s. 10). Jordbruket under Jordbruksverket, skogsbruket under Skogstyrelsen, bebyggelsen under Boverket, naturen under Naturvårdsverket och kulturen under Riksantikvarieämbetet (jfr a.a. s.10-11; Ihse, 2010, s. 89).

Riksantikvarieämbetet visar i sin skrift *'Samhällsförvandlingar och vården av natur och kultur'*¹⁰ hur dessa ”stuprör” vuxit fram under de senaste 100 åren, men också på tider med samsyn kanske framför allt under naturvårdens födelseår. Andersson (2010, s. 65-66) skriver i skriften om den skiftning som skett under 1900-talet från ett synsätt där naturligt var synonymt med det av människan orört till en förståelse av att människans påverkan är nödvändig för att behålla vissa naturtyper. Naturskydd blev exempelvis naturvård under 1960-talet, för att belysa de åtgärder som samhället behöver utföra för att upprätthålla olika egenskaper hos naturen. Bergils (2010, s. 70) är i samma skrift tydlig med sin syn på varför natur- och kulturmiljövården trots tydliga ambitioner fortfarande inte lyckats enats. Grunden för oförmågan till samsyn är kunskap eller snarare okunskap, skriver hon, och lösningen blir då en gemensam basutbildning som bör gälla alla som vill arbeta inom något av områdena (a.a. s. 70 & 72). Ihse (2010, s. 91) poängterar i samma skrift vikten av gemensamma mål och en vilja till förändring. Politikerna måste utse ett ansvar för hel-helheten och forskningen måste samtidigt bli mer tvärvetenskaplig. En grundläggande förutsättning för ett framgångsrikt samarbete, skriver hon, är att natur- och kulturvården enas i en holistisk landskapssyn där helheten är mer än summan av de enskilda delarna (a.a. s. 94).

Begreppet landskap och kanske mer specifikt landskapsbilden är vidare än att bara handla om de växande delarna i omgivningarna, konstaterar Andersson (2010, s. 67). ”Termen landskap är alltså inte re-

¹⁰ Gren, L. (red) (2010). Skriften refereras inte i sin helhet i referenslistan, utan med de olika delarna och deras författare var för sig.

serverad för det orörda naturlandskapet, eller ens för naturlandskapet tillsammans med det odlade och betade landskapet, utan även byggnaderna ingår eller kan ingå i landskapet. Kanske kan också en stad vara ett landskap, ett stadslandskap?” undrar Andersson. Saltzman (2001, s. 118) menar att landskapet inte utgörs av ”en kombination av natur och kultur” utan att landskapet ”finns och formas i samspel mellan natur och kultur och mellan det materiella och mentala”.

2.3.2 Socialt konstruerade landskap

Saltzman (2001, s. 18) poängterar också att landskap alltid är lokala. Även om de ingår i övergripande geologiska och sociala kontexter skapas och verkar de i lokala sammanhang. Att se de lokala människorna och ge dem inflytande över landskapet är också någonting som den *Europeiska landskapskonventionen* tar upp. Sverige ratificerade konventionen 2011, vilket innebär att Sverige ställer sig bakom konventionens mål om att bl.a. främja skydd, förvaltning och planering av landskap (RAÄ, 2014-01-23; Council of Europe, 2010-10-20, Artikel 3). Landskapskonventionen lyfts fram som ett demokratiserande av landskapet, vilket tar sig uttryck både i konventionens definition av landskap och i de åtgärder som staterna förbinder sig till (RAÄ 2014-01-23). Enligt landskapskonventionen är landskap ”ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer” (Council of Europe, 2000-10-20, artikel 1a). Konventionen ser också till alla typer av landskap: naturliga, rurala, urbana och peri-urbana, markområden så väl som sjöar, bäckar och hav, och exceptionella landskap så väl som vardagliga eller vanvårdade (Council of Europe, 2000-10-20, artikel 2). Vid beslut om landskapets skydd, förvaltning eller planering föresätter konventionen medverkan från alla som kan ha intresse av landskapspolitiken: allmänheten, lokala och regionala myndigheter samt eventuella andra intressenter (a.a. artikel 5 b & c).

I landskapskonventionens definition är ett område alltså ett landskap om det uppfattas som det av människor. I den definitionen kan man se tydliga kopplingar till kulturarvsbegreppets utveckling, som ju även det allt mer har kommit att uppfattas som socialt konstruerat (se tidigare i kapitlet). Det faktum att landskapet som sådant är en mänsklig skapelse beskriver exempelvis Saltzman så här:

”Inte så att varje smörblomma, stenarna i ett stenröse eller vårflödet i en bäck i sig skulle vara skapade av människan, även om mänsklig verksamhet kan ha gynnat smörblommorna, ordnat stenarna i en prydlig hög

vid sidan av åkern och påverkat avrinningen från de marker som omger bäcken. Däremot är föreställningen om att dessa och andra fenomen tillsammans utgör ett landskap en mänsklig uppfinning som tagit form under specifika historiska och sociala villkor. Att varje landskap i denna mening är en kulturell konstruktion gör det varken mindre verkligt eller mindre påtagligt, men det innebär att landskapet inte kan existera utan människor, för utan människor kan inte idén om vad ett landskap är kommuniceras.” (Saltzman, 2001, s. 119)

Landskap framhålls också ofta som betraktarens (se ex. Saltzman, 1999, s. 70 & 2001, s. 143). Landskapsbegreppet avser då ett landområdes rent visuella karaktär (Saltzman, 2001, s. 143). Det finns i denna definition av begreppet en koppling till landskapsmåleri och ordet landskap blir därmed synonymt med vy. Det finns också en koppling mellan landskap och minnen, både i form av besökarens personliga minnen och i form av de fysiska spår från tidigare bruk som landskapet bär vittne om (a.a. s. 145). I de nordiska språken finns också en gammal definition av landskap som ett territorium inklusive dess invånare och deras sedvänjor. Regionsindelningen i olika landskap är ett spår från det bruket av landskapsbegreppet.

Trots att landskapet till mångt och mycket kan sägas vara nära kopplat till betraktarens upplevelser poängterar Saltzman att landskapet inte är någon neutral kuliss (2010, s. 50). Det är snarare en laddad arena där kampen mellan olika intressen ständigt fortgår och där allt inte får plats på samma gång. Ett exempel på det är dagens agrara landskap där produktionsintressen ställs mot natur- och kulturintressen (se ex a.a. s. 189-190). Lantbrukarna producerar inte längre bara mat utan även exempelvis öppna landskap och biologisk mångfald. Med dagens stödsystem är detta också något som lantbrukarna får betalt för att göra.

2.3.3 Föränderliga landskap

Saltzmans (2001, s. 22) syn på landskapet är att det är ett processuellt fenomen. I studiet av landskap, nutida så väl som äldre tiders, är det därför viktigt att ha ett historiskt perspektiv (a.a. s. 30).

”I landskapet finns en spänning mellan kontinuitet och förändring, mellan varaktighet och förgänglighet. Ett landskap kan uppfattas som ett rum i nuet där det förflutna framträder, men också som ett rum av pågående förändringar, där vår egen roll är betydelsefull i de förlopp där framtiden formas. Landskapet har en inneboende föränderlighet och kan betraktas som en ständigt pågående process.” (Saltzman, 2001, s. 30)

Saltzman förklarar det som att landskapet snarare ”händer” än ”är” (2001, s. 112). Landskapet är i en ständig rörelse och är i sig en process av social, ekologisk och abiotisk karaktär (a.a. s. 112-113). Även när syftet är att frysa en landskapsbild till en viss utformning, blir beslutet som sådant en del av landskapets fortgående förändringsprocess (a.a. s. 17). Den fysiska omgivningen påverkas, som jag visat tidigare, av samhällets prioriteringar och landskapet förändras således i takt med bl.a. politiska, ekonomiska och estetiska skiftningar (a.a. s. 113).

Saltzmans tankar kring ”landskapet som process” hämtar bl.a. inspiration från kulturgeografen Torsten Hägerstrands tankar om ett ”*förloppslandskap*” (se ex Saltzman, 1999, s. 62; 2001, s. 112 & 213-214). Hägerstrand synsätt är att landskapet är en integrationsram, en totalitet, för allt stort och smått i natur och samhälle (Saltzman, 2001, s. 214). Han strävar också efter att omgivningen ska studeras i både rumslig och tidsmässig integration (Gerdmundsson & Riddersporre, 1994, s. 147). Hägerstrand betonar även den regionala aspekten och bygger därmed upp en begreppsapparat som har ett regionalt landskap som bas och som betonar tidsaspekten (a.a. s. 148). Hägerstrand beskriver själv sitt förloppslandskap så här:

”Blandningen av naturliga och kulturella processer resulterar i ett gripbart förvaltningsobjekt, som ges namnet *förloppslandskapet*. Landskapet är den ofrånkomliga mötesplatsen mellan geofysiska, biotiska och kulturella element. Vi är så vanan vid att betrakta och röra oss i ett landskap, att det för det mesta försvinner ur medvetandet som något sammanhängande och betydelsefullt. Det är för vardagsnära. Det första steget i ett integrativt synsätt är att göra hela landskapet begreppsmässigt närvarande. Det andra steget är att se det i ett tidsperspektiv. Såväl naturens som samhällets materiella yttringar förändras, i vissa avseenden snabbt och i andra långsamt. Prefixet förlopp är avsett att rikta uppmärksamheten på det resulterande landskapets föränderlighet. Den aspekten är nödvändig, när man söker förstå drivkrafterna bakom dess transformation och bedöma konsekvenserna av ingrepp.” (Hägerstrand, 1993, s. 10-11 I: Gerdmundsson & Riddersporre, 1994, s. 148)

Skillnaden mellan detta sett att se på landskapet och den konventionella betydelsen av begreppet förklarar Hägerstrand som att det konventionella begreppet innebär ett ”*utsiktslandskap*”, medan förloppslandskap varken betonar det visuella eller det statiska (Gerdmundsson & Riddersporre, 1994, s. 148). Med förloppslandskapet är allt som är närvarande och på väg någonstans inkluderat.

Kulturgeograferna Gerdmundsson och Riddersporre (1994) ser tanke sättet förloppslandskapet som en möjlig väg för att skapa en inte-

grering mellan natur- och kulturmiljövård och för att få tillstånd en helhetssyn på landskapet i bevarandesammanhang (Saltzman, 2001, s. 214). De konstaterar, precis som tidigare nämnts, att det trots intentioner om ett bevarandearbete som inriktas mot område istället för objekt, i praktiken är just enskilda värden som karteras och kategoriseras (Germundsson & Riddersporre, 1994, s. 144). De ser också en risk att objekt därmed fogas ihop i en tänkt integrering endast betingat av rumslig närhet och inte av historiska eller funktionella skäl (a.a. s. 145). Alltså skapar man ett sammanhang som egentligen inte finns. Germundsson och Riddersporre förespråkar istället att helhet och sammanhang blir ledstjärnor i ett modernt bevarandearbete. Det blir då landskapets totalitet som utgör utgångspunkten och de ingående delarna studeras utifrån deras relevans för helheten. När man enbart ser på värden som är fysiskt påtagliga och som intar en bestämd plats är det lätt att rumsliga samband missas. Om processerna som ligger bakom landskapets förändring istället identifieras kan de samband som då identifieras också bidra till att öka värdet på de plats- eller områdesknutna bevarandeobjekten.

Rum och tid är enligt Germundsson och Riddersporre (1994, s. 145-146) strukturerande principer i landskapet. Helhetsperspektivet kan inte förstås utan ett historiskt perspektiv och därför är tiden lika viktig som det geografiska perspektivet. Dessutom är de individuella fragmentens placering i den rumsliga och regionala strukturen viktigt (a.a. s. 147). Rent praktiskt kan ett landskaps fragment delas in i två sorters landskap, dels det historiska landskap som de ingick i när de bildades, och dels det samtida landskapet där fragmentet identifierats som bevarandevärdt. Den här uppdelningen ger, enligt Germundsson och Riddersporre, också konsekvenser för synen på bevarande och landskap. Landskapselementen kan enligt detta delas in i två olika kategorier där den första kategorin utgörs av fragment som förlorat sin funktion, men som är viktiga för att synliggöra kontinuitet. Den andra kategorin utgörs av element som bibehållit något av sin ursprungliga funktion och därmed är aktivt integrerade både i det historiska och det samtida landskapet. Mellan dessa två nivåer finns också gränsfall där både en lång kontinuitet och en funktion kan utläsas. Ett sådant exempel på ett sådant gränsfall är markanvändning med lång hävd.

I Germundssons och Riddersporres (1994, s. 147 & 150) tolkning av förloppslandskapet ger det samtida landskapet en sammanhållande struktur åt de olika historiska "fragmenten" som finns där, samtidigt som även de mer vardagliga värdena som finns i detta landskap tas med i integreringsarbetet. Det är också viktigt, enligt dem, att land-

skapstyper värderas utifrån sina egna förutsättningar, alltså efter de givna omständigheter som finns på just den platsen (a.a. s. 147).

2.3.4 Continuing cultural landscapes

Av stor betydelse för utveckling av världsarvslistan var när UNESCOs världsarvskommitté 1992 införde begreppet *landskap* i sina *operational guidelines* (Turtinen, 2006, s. 71). 1992 infördes också kategorin kulturlandskap i riktlinjerna med syftet att bredda listans innehåll så att framför allt länder som var underrepresenterade på världsarvslistan kunde nominera platser och genom detta skulle listans representativitet bli bättre (a.a.; UNESCO, 2013, s. 87). Idag definieras kulturlandskap i riktlinjerna som en representant av det kombinerade arbetet av människa och natur, vilket belyser framväxten av mänskliga samhällen och bosättningar över tiden, influerade av de fysiska begränsningar och/ eller möjligheter som naturen presenterar så väl som av interna och externa sociala, ekonomiska och kulturella krafter (UNESCO, 2013, IIA: 47, fritt översatt av författaren). Som en underkategori till kulturlandskap finns idag kategorin *levande kulturlandskap*, eller *continuing cultural landscapes* som det heter på engelska. Detta är den kategori som 'Södra Ölands odlingslandskap' tillhör.

Levande kulturlandskap tillhör kategorin *organiskt utvecklade landskap*, vilket i sin tur delas in i underkategorierna *relikta (eller fossila) landskap* och *levande landskap* (UNESCO, 2013, annex 3:10). Det levande kulturlandskapet definieras som ett landskap som är nära förknippat med det traditionella sättet att leva, men som har bibehållit en aktiv social roll i det samtida samhället. Det levande landskapet uppvisar betydande materiella bevis på dess historiska utveckling och utvecklingen fortgår än idag.

UNESCOs levande kulturlandskap handlar om unika världsarv, men även mer vardagliga landskap skulle kunna betraktas utifrån den här kategorin enligt de japanska forskarna Yokohari och Bolthouse (2011, s. 210-211). UNESCOs introduktion av kulturarv som "levande" verkar enligt dessa signalera en förändring från ett statiskt bevarande till ett försök att bevara de dynamiska socio-ekologiska relationer som aktivt fortsätter att forma landskap. Ett sådant bevarandeperspektiv är enligt Yokohari och Bolthouse kanske ännu viktigare för vardagliga jordbruks- och skogslandskap så som det japanska *satoyama* (a.a. s. 211). Dessa vardagliga landskap kan inte bli bevarade utan incitament för att fortsätta de dynamiska och föränderliga förhållanden som skapat dem.

Ungefär 20 procent av Japans landyta kan klassas som satoyama (Yokohari & Bolthouse, 2011, s. 211). Inspirerade av den snarast kulturförklarad animefilmen *'My neighbor Totoro'* från 1988, vilken utspelar sig på den japanska landsbygden under sent 1950-tal, har en volontärrörelse vuxit fram i Japan med syfte att bevara det landskap, kallat satoyama, som filmen utspelar sig i (a.a. s. 207). Mycket av dessa satoyama-projekt riktar in sig på att återskapa ett idylliskt landskap liknande de som syntes i filmen (a.a. s. 208). Slutmålet med dessa insatser blir således att bibehålla ett statiskt skogslandskap. Yokohari och Bolthouse visar dock genom en historisk tillbakablick att satoyama-landskapet inte är något statiskt utan snarare ett dynamiskt och levande landskap som har utvecklats beroende på samhällets behov och värderingar (se a.a. s. 208-210). Det välskötta beskogade bergslandskap som fanns under 1950-talet, och som idag blivit en skog med tät undervegetation, har i tidigare generationer först varit täckta av omfattande gräsytor för att ge takmaterial och foder och sedan omvandlats till mullbärs- och teodling samt stubbskogsbruk för bränsleproduktion. När stubbskogsbruket övergavs under 1950-talet, till förmån för annat bränsle, lämnades de öppna och buskrika skogarna till fri utveckling. Många satoyama-landskap har sedan dess förvandlats till städer och en volontärrörelse har därmed startat för att rädda de kvarvarande skogarna (a.a. s. 210).

Idag håller satoyama-landskapet främst sociala och ekologiska värden (Yokohari & Bolthouse, 2011, s. 211). Dessa värden är viktiga, men ger inte tillräckliga incitament för att sköta alla satoyama-landskap. Den volontärrörelse som idag sköter skogarna beräknas klarar av att sköta knappt 0,3 promille av dessa. Forskarna föreslår istället att landskapet betraktas som ett levande kulturlandskap och att det återigen sköts genom att producera energi i form av biomassa (a.a. s. 211). Med rätt typ av skötsel skulle skogarna återigen få ett ekonomiskt värde, samtidigt som deras sociala och ekologiska värden kan bevaras (a.a. 212). Detta skulle samtidigt kunna hjälpa Japan att nå sina högt uppsatta miljömål. "Keep it alive, don't freeze it" vädjar forskarna.

*En gammal väderkvarn placerad i
utkanten av det Stora Alvaret*

3 Världsarvet Södra Ölands Odlingslandskap

På södra Öland har människor brukat jorden utan nämnvärd förändring av markanvändningen sedan stenåldern (UNESCO, 2000, s. 3). Det är ett flera tusen års kontinuerligt öländskt jordbruk som fortfarande står sig stark och idag är det ett modernt odlingslandskap som en besökare möter. Själva markindelningen vilar dessutom på ett stort historiskt djup. Den markindelning som finns idag är i grunden densamma som på medeltiden och bygger på de möjligheter och begränsningar som öns geologi och topografi ger (UNESCO, u.å.a). Bördiga, kalkrika, feta och djupa jordar på öns västra sida används till stora och öppna högproducerande åkrar och den mer karga alvarsmarken på mitten av ön till bete (Jansson & Gerdehag, 2002, s. 64; Moreau, 2004). På den östra sidan av ön, där jorden är magrare, grundare och stenigare, används den odlingsbara marken främst till produktion av foder till djuren och på utkanterna mot havet utnyttjas *sjömarkerna* till bete. Längs de gamla strandvallarna, de så kallade *landborgarna*, återfinns huvudvägen kantad av typiska *radbyar* (Jansson & Gerdehag, 2002, s. 39-42). Här har människan dragit maximal nytta av landborgarnas torra och upphöjda läge.

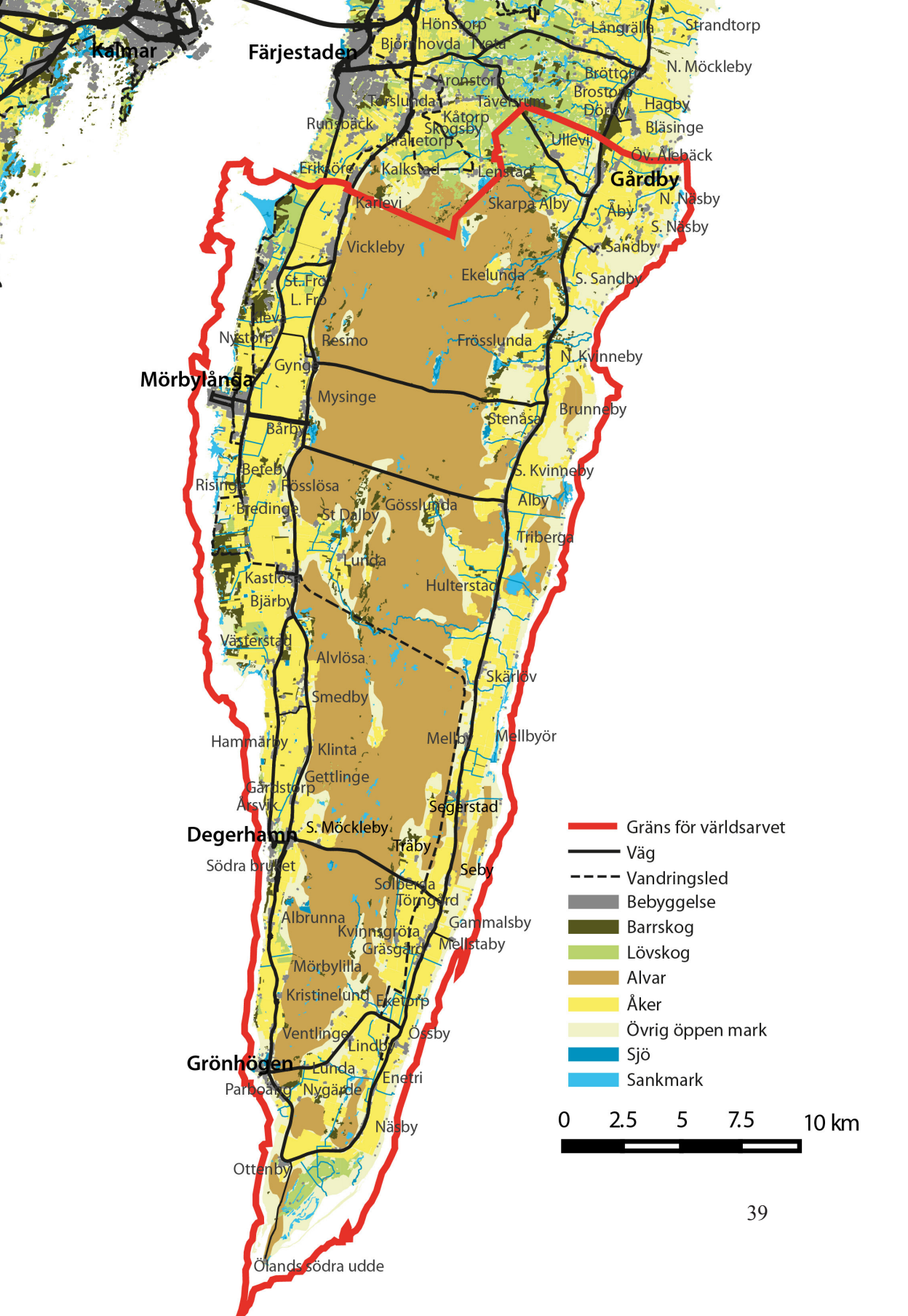
Södra Öland är också rikt på fornlämningar både från sten-, brons- och järnåldern (UNESCO, 2000, s. 3). Redan under förhistorisk tid, för ungefär 8 000 år sedan, kom de första människorna till Öland för att leva av jakt, fiske och insamling av det som naturen gav (a.a. s. 16).

I Alby har arkeologer hittat spår från en sådan bosättning, även om det inte är klargjort om den användes året om. Enklare jordbruk och boskapsskötsel infördes på södra Öland under den senare delen av stenåldern (a.a. s. 17). Spår från denna period finns på södra Öland i form av de storstensgravar som kan beskådas invid vägen på den västra landborgen mellan byarna Resmo och Mysinge (Jansson & Gerdehag, 2002, s. 46). De människor som reste dessa stenar för 5 000 år sedan är troligtvis också de som först av alla började nyttja *Stora Alvaret* för bete. Det odlings- och beteslandskap vi idag finner på södra Öland är alltså ett resultat 5 000 års kontinuerligt samspel mellan människa och natur. Södra Ölands idéarv handlar alltså om aktivt jordbruk, där all mark används till det som den bäst lämpar sig till.

Den 2 december 2000 upptogs '*Södra Ölands odlingslandskap*' på UNESCOs lista över världsarv som ett levande kulturlandskap (UNESCO, 2000, försättsblad). Världsarvet utgör hela den södra tredjedelen av Öland och allt inom världsarvets gränser ingår vackert som fult (se ex. Saltzman, 2001, s. 217). Här finns Stora Alvaret med sina unika naturvärden, det rika odlingslandskapet, fem fornhistoriska borgar, hundratals mil med stenmurar, karaktäristiska radbyar, praktfulla kyrkor, betade sjömarker, väderkvarnar, fornhistoriska gravfält och gravhögar samt en kungsgård. Här finns också sådant som normalt inte hade rymts inom kulturarvsstämpeln, så som moderna villor, matvaruhus, en bensinmack, en cementfabrik, storskaliga moderna lantbruksanläggningar och vindkraftsverk.

'Södra Ölands odlingslandskap' är ett världsunikt landskap vars världsarvsstämpel i mångt och mycket handlar om ett helhetstänk där tonvikten lagts på landskapets föränderlighet (Saltzman, 2001, s. 217). Markanvändningen på södra Öland har varit densamma i tusentals år, och markindelningen har stått sig sedan medeltiden, men böndernas brukningsmetoder har alltid varit moderna (se UNESCO, 2000, s. 3 & 45). I förordet till länsstyrelsens bok '*Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap*' (Jansson & Gerdehag, 2002) sammanfattar t.ex. kungen det så här:

"Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap är ett kulturarv, ett landskap som är dynamiskt och levande. Här finns det starka sambandet mellan natur och kultur. Dagens öländske bonde är en länk i den 5 000 år långa händelsekedja som karaktäriserats av såväl kontinuitet som utveckling. Det är därför viktigt att inte bara se till det förflutna, utan att också rikta blicken mot framtiden." *H.M. Konung Carl XVI Gustaf*

3.1 Ett nytänkande världsarv

För att kunna bli upptaget på världsarvslistan måste en plats vara av "outstanding universal value", eller omistligt universellt värde som det kan översättas till på svenska, och uppfylla minst ett av tio urvalskriterier, varav fyra gäller för naturarv och sex för kulturarv (Turtinen, 2006, s. 56, UNESCO, u.ä.b). Världsarvet 'Södra Ölands odlingslandskap' ansågs uppfylla två av de sex kriterier som ett kulturarv kan hålla, nämligen kriterium iv och v (UNESCO, 2000, försätsblad). *Kriterium iv*¹¹ handlar om att landskapet på ett utomordentligt sätt illustrerar betydande etapper av den mänskliga historien. På södra Öland motiveras det med att landskapet "har hämtat sin moderna form i sin långa historia av anpassning till de fysiska begränsningar som öns geologi och topografi ger" (UNESCO, 2000, s.148, min översättning). *Kriterium v*¹² uppnås om platsen är ett utomordentligt exempel på en kulturs traditionella bosättning eller bruk av miljön eller på mänsklig interaktion med omgivningen. UNESCOs rådgivningsorgan i världsarvsfrågor ICOMOS¹³ och ICUN¹⁴ anser att detta kriterium stämmer väl in på södra Öland eftersom det är "ett enastående exempel på en mänsklig bosättning som gör optimal användning av olika landskaps typer på en och samma ö" (UNESCO, 2000, s. 148, min översättning).

Egentligen hade Sverige i sin nominering föreslagit 'Södra Ölands odlingslandskap' till *kriterium iii*¹⁵ och *iv*, men rådgivningsorganen hade alltså i sin granskning istället rekommenderat att platsen upptogs på världsarvslistan på basis av kriterierna *iv* och *v* (UNESCO, 2000, s 5 & 148). Det var också det som blev *Världsarvskommitténs*¹⁶ beslut. I Sveriges nominering motiverades kriterium *iii* med den unika kulturella tradition som markanvändningen, markindelningen, platsnamn,

¹¹ *Selection criteria iv*: "to be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history" (UNESCO, u.ä.b)

¹² *Selection criteria v*: "to be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change" (UNESCO, u.ä.b)

¹³ ICOMOS är officiell rådgivare för kulturarvsfrågor (Turtinen, 2006, s. 54)

¹⁴ ICUN är officiell rådgivare för naturarvsfrågor (Turtinen, 2006, s. 54)

¹⁵ *Selection criteria iii*: "to bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared" (UNESCO, u.ä.b)

¹⁶ *Världsarvskommittén* är en internationell kommitté med 21 ledamöter vilka väljs i regelbundna val av de länder som skrivit under Världsarvskonventionen. Världsarvskommittén är det högst beslutande organet och avgör slutgiltigt vilka platser som ska bli världsarv. (Turtinen, 2006, s. 53-54)

bosättningar och den biologiska mångfalden bär vittne om.

När man läser Sveriges nominering av 'Södra Ölands odlingslandskap' är några delar av det öländska landskapet särskilt framträdande. Det är tydligt att ett fokus ligger på lantbrukets landskap och människans långa interaktion med sin omgivning (se ex UNESCO, 2000, s. 3-6). Att markanvändningen i flera tusen år inneburit jordbruk och djurhållning där landskapets förutsättningar fått optimal utdelning. En stor del av nomineringen handlar dock om de objekt eller element som detta bruk givit upphov till: Den medeltida markindelningen med inägor och utmarker som fortfarande finns bevarad; radbyarna med sina typiska "Götiska gårdar"; märkvärdigheten Stora Alvaret med sin unika flora; stenmurar och väderkvarnar; fågelrika sjömarker och sjöängar; samt alla fornlämningar som kan beskådas i landskapet. Trots att mycket text fokuserar på dylika objekt eller element har etnologen Katarina Saltzman (1999, s. 61 & 66) uppmärksammat att det i ansökan också finns ett drag av ett sätt att se på landskap som en *process* och som en *helhet*. Bevarandeinsatser för landsbygdens landskap riktas ofta mot enskilda arter, objekt och avgränsande miljöer, men allt fler inom forskarkåren förespråkar enligt Saltzman ett synsätt där landskap betraktas som en "process, snarare än som ett sceneri eller en summa objekt" (a.a. s. 61). Det är till det här synsättet som Saltzman (1999, s. 66) menar att den öländska nomineringen till viss del ansluter sig:

"I den öländska världsarvsansökan tycks man alltså ha brutit med den fokusering på enskilda värdefulla element, som tidigare varit så dominerande inom landskapsvården. Här har man utgått från helheten snarare än delarna och... stor tonvikt [har] också lagts på landskapets föränderlighet."

Idén om att bruka jorden till det den lämpar sig bäst till, där kulturarvet i sig ligger i den långa kontinuiteten av lantbruk i ständig utveckling, blir alltså det jag i den här uppsatsen valt att kalla idéarv. Det här synsättet syns kanske främst i den del av världsarvsnomineringen som behandlar de faktorer som påverkar området och då särskilt avsnittet om jordbrukets påverkan. I världsarvsnomineringen tar man här fasta på det moderna lantbruket som bedrivs på platsen och vikten av dess fortlevnad för att världsarvets värden ska kunna bevaras (UNESCO, 2000, s. 45). Man slår fast att lantbruket även framöver behöver kunna utvecklas i takt med tiden. Vikten av ekonomisk hållbarhet poängteras och att hela världsarvets fortlevnad hotas om lönsamheten för bönderna försvinner. Vidare påpekas att utvecklingen av lantbruket även framöver måste gå hand i hand med bevarandet av platsens natur- och

kulturvärden, men vikten av att det inte förvandlas till ett museilandskap betonas samtidigt.

Saltzman (1999, s. 67) spekulerar i att anledningen till den öländska världsarvsansökan nytänkande grepp kring bevarandet till viss del kan förklaras av att de som tagit initiativ till samt skrivit ansökan var unga, främst kvinnor, hade blandad utbildningsbakgrund och tidigare erfarenheter från olika landskapsvårdssatsningar. Jag undrar om inspiration till viss del också har hämtats från naturreservatet *Horns kungsgård* på norra Öland. Naturreservatet inrättades på 1970-talet, men utvidgades under slutet av 1990-talet, alltså under samma period som världsarvet planerades (se Saltzman, 2001, s. 208 & 211). Det finns stora skillnader mellan världsarvsområdet och Horns kungsgård, både vad gäller storlek och bevarandemål, men det finns även vissa likheter. Inrättandet av naturreservatet beskrivs av Saltzman (2001, s. 210-211) som något av ett pilotprojekt eftersom målet var att bevara och åter skapa ett odlingslandskap från sekelskiftet med hjälp av moderna metoder där arendatorn skulle bedriva ett modernt jordbruk som gav en avkastning man kunde leva på. Trots att målet med Horns kungsgård är att bevara en viss tids landskap är det alltså även här ett modernt ekonomiskt hållbart lantbruk står för förvaltningen.

Saltzman (1999, s. 67) lyfter även fram att det öländska världsarvets fokus på helhet och föränderlighet inte är helt främmande för världsarvskommittén, utan att de i själva verket själva har uppmuntrat till ett sådant synsätt. Sverige fick dessutom, vilket jag visar i nästa avsnitt, redan under arbetet med att ta fram en nomineringshandling rådgivning från internationella experter kopplade till rådgivningsorganen ICOMOS och ICUN (Wedin, 2004, s. 25). De var bland annat dessa som sa att ansökan skulle inrikta sig mot kategorin '*levande landskap*'. Det kan alltså inte uteslutas att även experternas input till projektet hjälpt till att styra ansökan i den här nytänkande riktningen (jfr Turtinen, 2006, s. 143). Rådgivningsorganisationerna påverkade i beslutsskedet även själva formuleringen av världsarvets värden genom att både föreslå en ändring gentemot Sveriges motivering av vilka kriterium som platsen uppfyllde och också genom att formulera om motiveringarna för varför södra Öland uppnår dessa (UNESCO, 2000, s. 5 & 148). Medan Sverige formuleringar i nomineringshandlingen till ganska hög grad inriktade sig på enskilda delar av landskapet¹⁷ fo-

¹⁷ *Kriterium iv* motiverade Sverige så här: "The agricultural landscape of southern Öland is an outstanding example of a landscape illustrating important stages of human history. The still-existing medieval land division uniquely indicates the way in which natural condition dictated the extent of cultivable land at an early stage of things. The abundant traces from the Iron Age convey a unique understanding of a

kuserar rådgivningsorganisationernas formuleringar mer generellt på människans anpassning till miljön.

3.2 Världsarvet blir till

När någon för första gången väckte tanken om att det på Öland borde finnas underlag för hela världens intresse och beundran var det *Stora Alvaret*¹⁸ som diskuterades och det var den märkvärdiga och unika naturen som skulle väcka UNESCOs bevarandehjärta (Wedin, 2004; Turtinen, 2006, s. 142). 1996 föreslog Naturvårdsverket att Stora Alvaret skulle tas med på världsarvslistan som ett *naturarv* och det Nordiska ministerrådet höll med och placerade därmed Stora Alvaret på sin lista över möjliga världsarv att nominera. Hösten 1997 hölls ett första informationsmöte om vad ett världsarv är för kommunfullmäktige samt representanter för LRF¹⁹ och Länsstyrelsen. Intresse väcktes och det inledande arbetet med att ta fram en världsarvsansökan hade därmed satt igång. Länsstyrelsen i Kalmar blev drivande part.

UNESCO kräver att världsarvet är lokalt förankrat och Länsstyrelsens arbetsgrupp riktade därmed in sig på att förankra idén hos de sydöländska bönderna (Wedin, 2004; Saltzman, 1999, s. 68). Under den första informationsomgången hade myndigheten dock svårt att nå ut med sitt budskap. Många av bönderna var inledningsvis avvaktande eller öppet kritiska till förslaget och det fanns en uppenbar oro för att världsarvet skulle innebära ytterligare restriktioner som skulle försvåra lantbrukarnas vardag. Redan det då gällande biotopsskyddet, vilket hindrade bönderna från att ta bort stenmurar, och kulturminneslagen, vilken bl.a. innebar att kostsamma arkeologiska undersökningar måste göras inför i princip varje nybyggnation, skapade irritation (Saltzman, 1999, s. 71). En av länsstyrelsens representanter uttrycker det som om de fick ”klä skott för alla de svenska lagar och förordningar som lantbrukarna ansåg hindra dem i deras utveckling av företagen” (Wedin, 2004).

I september 1998 besökte två representanter från UNESCOs rådgivande organ ICOMOS och ICUN södra Öland för att hjälpa till i bedömningen av om det var värt att gå vidare med det omfattande arbetet för att ta fram en nomineringshandling (Wedin, 2004; Turti-

relict culture and a landscape use which is not detectable anywhere else.” (UNESCO, 2000, s. 5). Sveriges motivering för kriterium iii finns tidigare i texten.

¹⁸ Stora Alvaret är ett vidsträckt landskap vilandes på en kalkstensplatå där de tunna kalkrika jordarna tillsammans med klimatet och betesdjur skapat en unik flora och fauna (Forslund, 2004, s. 27).

¹⁹ Lantbrukarnas riksförbund

Hästbete hjälper till att hålla Stora Alvaret öppet.

nen, 2006, s. 142-143). Från besöket framgick en sak tydligt- det var inte Alvaret i sig som gjorde platsen unik, utan hela södra Öland från kust till kust. Dessutom handlade det inte om orörd natur, vilket är kravet för ett naturarv, utan området var att betrakta som ett *kulturarv* inom kategorin '*levande landskap*' eller '*continuing cultural landscapes*' som det heter på engelska. Länsstyrelsen började därmed skriva på själva ansökningshandlingen, vilken numera omfattade hela den södra tredjedelen av ön, och fortsatte förankringsarbete med det lokala samhället. I mars 1999 gick ett första utkast ut på bred remiss inom regionen, men beslutet om att gå vidare med nomineringen eller inte lämnades i huvudsak över till kommunen och lantbrukarna, eftersom det inte utan deras stöd skulle kunna anses att lokal förankring uppnåtts. Var inte dessa två parter positiva till en världsarvsansökan skulle arbetet alltså gå i stå.

Under processens gång hade dock även kommunen i sin tur lämnat över en del av sitt tyckande till lantbrukarna (Turtinen, 2006, s. 148). Mörbylånga kommun såg redan inledningsvis i processen en nytta med världsarvet som varumärke, men den centerstyrda kommunen ville samtidigt inte föregå böndernas ställningstagande. I sitt remissvar våren 1999 var kommunen dock positiv (Wedin, 2004). Lantbrukarna å sin sida avgjorde frågan demokratiskt genom omröstningar i sina LRF-lokalavdelningar i april 1999 (Wedin, 2004; Saltzman, 1999, s. 71). Fyra av fem LRF-avdelningar ställde sig till sist positiva, men LRFs remissvar ledde ändå till vissa justeringar kring vart grän-

sen för världsarvet skulle dras. I båda fallen handlade det om kommentarer från LRF om det olyckliga med att dela en socken. I nordväst skulle gränsen ursprungligen ha gått tvärs igenom Torslunda socken, men eftersom lantbrukarna här tillhörde den LRF-förening som röstat mot världsarvsnomineringen uteslöts hela området i slutversionen. I nordost skulle gränsen ha delat Gårdby socken i två, men den ändrades istället så att hela världsarvspositiva Gårdby inkluderades i det tilltänkta världsarvsområdet.

Det som tillslut fått lantbrukarna att ställa sig positiva till förslaget om ett öländskt världsarv har förklarats dels med uppbyggandet av en ömsesidig respekt och förståelse mellan parterna, där länsstyrelsens representanter inte bara informerat utan också lyssnat på böndernas tankar och funderingar, och dels med en insikt från böndernas sida om att världsarvsstatusen skulle bli en garanti för fortsatt lantbruk (Stenseke, 2009, s. 218; Turtinen, 2006, s. 149). När den lokale LRF-ordföranden tack vare världsarvsutnämningens antagna nyttoeffekt ställde sig bakom nomineringen följde snart fler efter (Turtinen, 2006, s. 149).

I juni 1999 tog regeringen det formella beslutet om att nominera Södra Ölands odlingslandskap till världsarv och ansökan skickades till UNESCO (Wedin, 2004). Ett halvår senare hade Öland fått ett världsarv.

3.3 Den öländska bondens möda

Öländska landskap benämns och uppfattas ofta som natur, men är i själva verket ett resultat av den öländska bonden och dennes förfäders ansträngningar (Saltzman, 2001, s. 65). Faktum är att de höga naturvärden som finns inom världsarvsområdet är direkt beroende av böndernas fortsatta brukande av landskapet och framför allt betesdriften har haft en positiv inverkan på den biologiska mångfalden både vad gäller örter, insekter och fåglar (UNESCO, 2000, s 14-16).

Jordbruk är idag den största näringen i Mörbylånga kommun med över 400 enskilda lantbruksföretag (Mörbylånga kommun, 2014, s. 336). 80 procent av markarealen inom kommunen används till verksamheter kopplat till jordbruk och då främst konventionellt jordbruk. Andelen ekologiskt jordbruk är relativt låg och dessutom minskande. Världsarvet är totalt 56 323 hektar stort, varav 50 254 hektar utgör land (UNESCO, 2000, s. 2). Majoriteten av kommunens yta ingår i världsarvsområdet (Mörbylånga kommun, 2014, s. 226-227). Den största delen av världsarvsområdet, mer än halva ytan, upptas av

Stora Alvaret med sina 26 000 hektar (UNESCO, 2000, s. 9). Främst har bönderna här sedan stenåldern bedrivit bete, men under perioder har de djupaste jordarna också uppodlats (Samuelsson, 2004, s. 32; Jansson & Gerdehag, 2002, s. 46). Betestrycket har varierat genom tiderna, men säkert är att alvaret som helhet förr betades hårdare än idag, utan att det för den delen, med något undantag, innebar en total nedbetning (Samuelsson, 2004, s. 32-33). Förr användes också alvarets träd och buskar, och då kanske framför allt en (*Juniper sp.*), till vedtäckt, vilket gav ett betydligt öppnare landskap än idag²⁰ (a.a. s. 32). Där jordlager saknas eller jordarna är mycket tunna hålls landskapet öppet av sig själv, men på övriga bitar är böndernas nyttjande av landskapet en förutsättning för att hindra igenväxning (Forslund, 2004, s. 27). Som en följd av lantbrukets förändring minskade användandet av alvaret för bete och vedtäckt under hela 1900-talets andra hälft och ett skydds- och restaureringsarbete genomfördes därför innan millennieskiftet. Idag är alvaret, mycket tack vare EU-bidrag, åter ett beteslandskap som betas av främst nötkreatur, men även av får och hästar²¹ (a.a. s. 29).

På öns västra sida finns den bördiga Mörbylångadalen och här är jordbruket främst inriktat på odling av grödor så som vall, majs, raps och säd (Mörbylånga kommun, 2014, s. 336). Här finns också en betydande odling av potatis och lök, samt specialgrödor så som jordgubbar, sparris och bruna bönor. På åkermarkerna belägna på öns östra sida är odlingarna främst inriktade mot djurhållningens behov och här odlas främst säd till kraftfoder samt vall (Moreau, 2004, s. 22). Under arbetet med världsarvsnomineringen noterade länsstyrelsens tjänstemän en skillnad i inställningen till världsarvet mellan bönderna på öns västra och östra sida, där bönderna på den östra sidan var mer positiva än bönderna på den västra sidan (Saltzman, 1999, s. 69). Anledningen till skillnaderna i inställning har förklarats med att de djurägande bönderna på den östra sidan, vilka främst är mjölkbönder, såg mer vinst med förslaget. De kunde bland annat dra nytta av satsningar på betedriften och hade också en större vana av samarbete med naturvårdande instanser (a.a.: Turtinen, 2006, s. 148). Relativt få av bönderna på den västra sidan hade däremot djur och de oroade sig snarare för att en utnämning skulle försvåra vidare rationalisering och effektivisering av åkermarken (Saltzman, 1999, s. 69). Det fanns alltså ett större

²⁰ Om detta vittnar exempelvis min far, som minns att man under hans barndom från landsvägen i Vickleby kunde se hela fem kyrkor över alvaret, vilket inte är möjligt idag.

²¹ En hel flock med hästar träffade jag på Alvaret under mitt fältbesök den 20e juli 2014. Se bild på sida 44.

Bönder med djur är vana att samarbeta med naturvårdande myndigheter.

ekonomiskt incitament för bönderna på den östra sidan av ön att vara positiva till världsarvet, än på den västra.

Sedan världsarvet bildades har andelen gårdar på över 100 hektar i kommunen ökat från 36 stycken år 2000 till 61 stycken år 2010 (Mörbylånga kommun, 2014, s. 338). Andelen medel och medelstora gårdar, alltså gårdar på mellan 30,1 till 100 hektar, har samtidigt minskat med ungefär 40 procent. Även bland de relativt små jordbruken, med mellan 10,1 och 30 hektar har det skett en viss minskning. Under samma period har det dock också tillkommit ett 40-tal riktigt små jordbruk med under 2 hektar²². Dessa strukturella förändringar i de öländska jordbruken, där lantbruksföretagen blir färre men allt större genom sammanslagningar och där gamla gårdsbyggnader i samma vända styckas av och lämnas utan mark, är en del av en samtida utveckling inom lantbruket (Regionmuseet Kristianstad, 2011, s. 26).

En förändring där lantbruken blir större och mer maskinberoende utan att den brukade arealen minskar innebär självklart också färre lantbrukare. Andelen heltidsjordbrukare är idag en minoritet av landsbygdens befolkning i Sverige och som en följd av detta upplever många lantbrukare att intresset för och kunskapen om modernt lantbruk är låg i det övriga samhället (jfr Saltzman, 2001, s. 173 & 177). Trots att Öland är ett utpräglat jordbrukslandskap upplevde bönderna

²² Enligt jordbruksverket har den stora ökningen av små företag inte att göra med en egentlig ökning av gårdar, utan beror istället på en förändring i bidragssystemet som gjort att även små gårdar kunde söka gårdsstöd (Jordbruksverket, 2011, s. 8).

i Saltzmans undersökning en kunskapslucka hos allmänheten, så väl som hos myndighetsrepresentanter (1999, s. 64 & 230). Kunskapsutbytet mellan länsstyrelsens representanter och lantbrukarna under de många informations- och diskussionsmötena som hölls som en del av förankringsarbetet har efteråt lyfts fram som en viktig del för att projektet lyckades (se ex Stenseke, 2009, s. 218). En lantbrukare förklarade bland annat för Saltzman (2001, s. 230) att ”länsstyrelsens tjänstemän fått en annan syn på verkligheten och på vad som krävs för att kunna driva ett företag”. Den här respekten för lantbrukens företagande syns också i själva världsarvsansökan, bland annat när det kommer till de känsliga frågorna om stenmurar och vindkraft vilket beskrivs mer ingående längre fram.

Även i de intervjuer jag själv gjort med lantbrukare på södra Öland märks uppfattningen om en kunskapslucka. En av bönderna jag träffat, en medelålders köttbonde på öns västra sida som engagerat sig som ordförande för LRFs kommungrupp, berättade bland annat om hur viktigt det är att man pratar med rätt person på länsstyrelsen. Han berättade även om en betesmark som länsstyrelsen ansvarar för i gårdens närhet vilken han erbjudit sig att helt utan ersättning släppa djur på. Inte för att han är i behov av mer betesmark utan för att den nu håller på att växa igen. Länsstyrelsen skulle återkomma med besked och eftersom han räknade med ett positivt sådant sparade han en grupp djur till detta ändamål. Beskedet lät dock dröja och djuren behövde släppas ut. Tillslut tog han därmed beslutet att släppa djuren på Länsstyrelsens bete ändå och fick då genast beskedet om att flytta bort djuren. I det här fallet saknades alltså insikten från Länsstyrelsens representant om hur lantbrukets planeringshorisont fungerar.

Samme lantbrukare är också av åsikten att kunskapen om världsarvet hos framför allt sommargästerna, eller sommarölänningarna som de ofta kallas, är låg. Han berättar att han själv har fått gehör för en motion om att man ska vara skriven på ön för att få klaga, vilken nu behandlas i högre instans²³.

3.4 Förvalta föränderlighet

Saltzman (2001) har på olika sätt i sin avhandling bevisat att landskap, och kanske framför allt jordbrukslandskap, präglas av en stän-

²³ Det framgick inte under intervjun riktigt vart denna motion lämnats in, men jag förutsätter att det är inom LRF han driver frågan. Kanske syftar han till den motion om *‘För många sakägare som LRF’* (2014-05-20, s.191) avdelningarna Mörbylångadalen, Sydöstra Öland, Ottenby och Torslunda lämnade in till riksförbundsstämman 2014 och vann bifall för?

dig föränderlighet (se ex s. 113-118). Därmed, skriver hon, finns en inneboende motsättning i varje projekt som syftar till att bevara landskap (a.a. s. 208). Hon visar också att själva bevarandepraktiken i sig bidrar till landskapets föränderlighet (a.a. s. 17). Föränderligheten som är kopplad till jordbrukslandskapet handlar om flera olika saker. Årtidsskiftningarna med vårbruk, sommarens tillväxtperiod och höstskörd är en del av dess inneboende föränderlighet. Dessutom tillämpas roterande växtföljd bland annat för att minska sjukdomsriskerna och en åker som ett år blommade vackert gult av raps kan nästa år vara grönt av växande vete. Lönsamhetens och marknadens krafter har också en påverkan. Lantbrukarna på Öland idag är företagare och många har en ekonomiskt rationell inställning till den mark de brukar (Saltzman, 2001, s. 175). Idag så väl som förr är lantbrukets ledord *utveckling* och *expansion*. Att ständigt sträva efter bättre lönsamhet och att förbättra markerna har varit en drivkraft för bönder i alla tider. Dessutom påverkar samhället lantbrukets, och därigenom jordbrukslandskapet, utveckling genom regler och förordningar, så väl som rådgivning och ekonomiska stödprogram (a.a. s. 13 & 174).

För världsarvet Södra Ölands odlingslandskap handlar förvaltningsarbetet om flera olika saker. Dels handlar det bl.a. om att skydda de skilda värden som finns inom området genom att med lagstiftningens hjälp reglera vad man får och inte får göra inom ett visst område. En stor del av världsarvets yta upphåller på detta vis olika skydd. Förvaltningen handlar också, eller kanske framför allt, om böndernas möda. Världsarvets verkliga förvaltare är lantbrukarna på södra Öland. De jobbar med världsarvet varje dag, även om det kanske inte är något som de själva går om kring och tänker på²⁴. Det har faktiskt uttryckts som att det är just bönderna som är ett världsarv, och det är kanske inte så svårt att förstå när förvaltningens fokus ligger på att bibehålla ett levande jordbrukslandskap (jfr Saltzman, 1999, s. 73). Till sist handlar förvaltningen av världsarvet också om att möta de konflikter som uppkommer när olika intressen ställs emot varandra. Vindkraften och de öländska stenmurarnas vara eller inte vara är två sådana aktuella frågor. Saltzman (1999, s. 74) förutsåg en utveckling där traditionella bevarandebestånd skulle hamna i konflikt med jordbrukets utveckling och poängterade att lösningen då ligger i ett flexibelt bevarandearbete som är berett på förändring. Ett sådant bevarande handlar också om, menar hon, att komma överrens om vad det är som ska bevaras och

²⁴ Båda lantbrukarna jag träffade för intervjuer den 19e juli 2014 sa samma sak - det faktum att de förvaltar världsarvet är ingenting de går och tänker på. Det är bara vad det gör. Dagligen.

vad som menas med det (a.a. s. 75).

3.4.1 Skydd av världsarvet

Världsarvsstämpeln i sig innebär inget eget skydd, utan är istället ett åtagande från Sveriges sida om att tillhandahålla det skydd och den förvaltning som behövs för bevarandet av platsens värden. Vid bedömning av en världsarvsnominering är skydd genom nationell lagstiftning och uppgifter om hur platsen ska skötas därför en del av granskningen (Turtinen, 2006, s. 60). Efter att en plats blivit klassad som ett världsarv går arbetet in i ett förvaltningsskede där den nationella regeringen ansvarar för bevarandet (a.a. s. 65). Alla omständigheter som kan hota världsarvets skydd och kondition måste dock rapporteras in till världsarvscentrets sekretariat för en eventuell granskning och beslut om åtgärd. Övervakningsarbetet delas upp i två delar, dels en *periodisk rapportering* var sjätte år och dels en *reaktiv övervakning*, vilket innebär att UNESCO själva kan reagera på uppgifter om hot som kommit till deras kännedom (a.a. s. 65 & 66). UNESCO lämnar dock enbart rekommendationer om hur hoten ska hanteras som de berörda länderna förväntas verkställa. Den yttersta konsekvensen om så inte sker, och platsen till följd av detta förlorar sitt värde, är att världsarvsstatusen stryks. UNESCO har även möjligheter att utöva påtryckningar på en stat genom att skapa internationell uppmärksamhet kring hotade platser samt att sätta upp dessa på sin lista över hotade världsarv (a.a. s. 66 & 67).

Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap förvaltas idag genom en mängd olika skyddsformer. En stor del av världsarvsområdet är utpekad som *riksintresse för kulturmiljövård* enligt Miljöbalken, vilket innebär att kulturvärden inom riksintresseområdena får företräde i planering framför andra intressen (Mörbylånga kommun, 2014, s. 229). Totalt är det idag ett tiotal områden inom världsarvet som erhållit denna typ av skydd. Det pågår dock planer för att istället utpeka hela Öland som ett riksintresse för kulturmiljövård med så kallade värdekärnor bl.a. i form av radbyarna, odlingslandskapet, alvarsmarkerna och sjömarkerna. I sitt utkast till ny översiktsplan sätter Mörbylånga kommun (2014, s. 230) stor vikt vid att dessa riksintresseområden, och en eventuell utvidgning av detsamma, tillåts utvecklas med sin samtid med bibehållen karaktär och inte blir ett hinder för verksamhetsutövare. Inom världsarvsområdet är även flyttfågelmuseumet i Ottenby samt Ottenby kungsgård utpekade som statliga *byggnadsminnen*. Den rikliga mängd *fornlämningar* som finns inom området skyddas mot bl.a. skada och

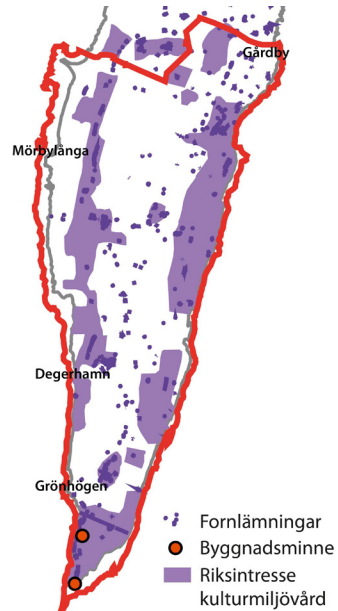
förvanskning genom kulturminneslagen (a.a. s. 231).

Stora arealer inom världsarvsområdet innehar också olika former av natur- och landskapsskydd. Hela alvaret, sydspetsen och den östra

Natur

Kultur

Landskap

Friluftsliv

kusten är utpekad som *riksintresse för naturvård* (Mörbylånga kommun, 2014, s. 240). Majoriteten av dessa områden är även skyddade under EUs *Natura 2000* stämpel (a.a. s. 241). Dessutom utgör sydspetsen och östkusten samtidigt ett så kallat *Ramsar-område*, vilket är ett internationellt skydd av våtmarker (a.a. s. 243). Ett flertal områden, främst på alvaret, är skyddat som *naturreservat* och ytterligare ett tiotal områden är klassade som *djurskyddsområden* (a.a. s. 242). I odlingslandskapet finns dessutom *biotopskydd* för exempelvis stenmurar, alléer, åkerholmar och odlingsrösen (a.a. s. 243).

Slutligen håller en stor del av ytan även ett *landskapsbildsskydd*, vilket bland annat innebär att tillstånd från Länsstyrelsen kan behöva sökas även för åtgärder som normalt sett inte kräver bygglov (Mörbylånga kommun, 2014, s. 240). Stora delar av alvaret, sjömarkerna på båda sidor av ön samt vissa åkermarker omfattas idag av detta skydd. Dessutom omfattas stora delar av alvaret samt öns sydspets av *riksintresse för rörligt friluftsliv* (a.a. 248).

Som ni ser finns det en stor mängd olika lagar och direktiv som påverkar planeringen och användningen av världsarvet. I det stora hela kan man säga att alla dessa skydd inriktar sig mot olika objekt och att bevara dessa som de är nu (jfr Saltzman, 2001, s. 17, 195 & 210; Mörbylånga kommun, 2014, s.229-231, 240-243, 248). För naturskydden handlar det kanske framför allt om att bibehålla en gynnsam livsmiljö för olika växter och djur och därmed en hög biodiversitet ur ett lokalt, nationellt eller t.o.m. internationellt perspektiv och för kulturskydden handlar det till stor del om att bevara olika hus, strukturer och forn-lämningar. I landskapsbildsskyddet, som ska skydda ett visuellt upplevelsevärde från större påverkan eller förändringar, kan man finna ett rent estetiskt ställningstagande (Mörbylånga kommun, 2014, s. 240). En koppling kan också göras till riksintresset för rörligt friluftsliv, där den mänskliga upplevelsen av en plats sätts i fokus (se ex. a.a. 248).

I dessa skyddsformer som breder ut sig över nästan hela världsarvsområdet är det alltså svårt att se en direkt koppling till landskapets föränderlighet. Både natur- och kulturvården har snarare vuxit fram som ett svar på samhällets föränderlighet och som ett sätt att skydda det från ogynnsam utveckling (se ex Alzén, 1993, s. 127).

3.4.2 Bönderna och världsarvet

Turtinen (2006, s. 153 & 157) beskriver att det är platser som är ”döende” som får ett andra liv som kulturarv. I södra Öland fall var det jordbruket som till följd av olika samhällsförändringar enligt Turti-

Är det öländska lantbruket döende och måste skyddas av världen? Bilden föreställer en modern djurproduktion.

nen var döende. När bönderna sa ja till ett världsarv var det bl.a. för att de såg världsarvsstämpan som en garanti för att jordbruket, och därmed deras framtida inkomst, kommer att vara kvar. Världsarvsutnämningen blev på så vis ett skydd i sig i ett scenario då böndernas företag inte längre klarar av att konkurrera på en global marknad. Även Finansdepartementet drog den här slutsatsen då de som enda departement under remissomgången invände mot världsarvsnomineringen eftersom bevarandet skulle kunna komma att kosta staten pengar och då särskilt om EU:s nuvarande ekonomiska stöd till området skulle utebli (a.a. s. 145).

Precis som vid ansökningstillfället är det öländska jordbruket idag till viss del bidragsberoende, både vad gäller den odling som bedrivs på åkermarkerna och gällande betesdriften (UNESCO, 2000, s. 45 & 2014-05-19, s. 1). Risken för att jordbruket hotas om EU-stöden uteblir nämns både i världsarvsansökan och i Sveriges senaste periodiska rapportering till UNESCO om statusen på förvaltningen. För de betade markerna och ängsvegetationen inom området var lönsamheten vid världsarvets bildande helt beroende av bidrag (UNESCO, 2000, s. 45). Innan bidragen infördes vid Sveriges EU-inträde hade exempelvis betet på alvaret, precis som jag redan nämnt, minskat och igenväxningen startat (Forslund, 2004, s. 28). Fram tills nu har alltså EU:s jordbrukspolicys varit fördelaktigt för det öländska jordbrukslandskapet och böndernas företagande, men med nya policys på gång inom

EU är det just nu osäkert hur framtidens europeiska jordbrukspolitik kommer att påverka världsarvets landskap (UNESCO, 2014-05-19, s. 1).

När jag i juli träffade två världsarvsbrukande bönder på södra Öland för att se hur de idag såg på världsarvet och böndernas roll för dess förvaltning mötte jag fortfarande förhoppningen om världsarvets lantbruksgaranti. ”Om det går dåligt, då måste någon skjuta till pengar”, som en av bönderna uttryckte det. I det dagliga livet och för deras egna jordbruk har världsarvet knappast gjort någon större skillnad. Båda två är övertygade om att den utveckling och de förändringar som skett i det sydöländska jordbruket de senaste 14 åren ändå hade skett. Störst påverkan på utvecklingen, enligt dem, har istället den globala marknaden och EU:s bidragssystem haft. En av lantbrukarna, vars jordbruk inriktar sig på växtodling i den bördiga Mörbylångadalen, säger sig tillhöra de mer radikala när det kommer till världsarvet: ”Vad fan ska vi med det till?”. På en fråga om vad världsarvet inneburit för förändring för honom själv svarar han att världsarvet mest är ett par skyltar. Världsarvet ”sätter inga käppar i hjulen och jag tjänar inga pengar på det”. Den andre lantbrukaren jag pratar med har en mer positiv inställning och menar att de som är emot världsarvet inte har varit direkt drabbade av några nackdelar, men att alla dock inte har fått så ut så mycket positivt av det. Skulle situationen förändras och världsarvet börja sätta stopp för utvecklingen är de båda tydliga med att de då vore bättre att inte vara ett världsarv. ”Fast vi blev lite lurade. Det hette att vi kunde gå ur när vi vill, men det är regeringen som bestämmer”, säger en ut av dem.

Den ena av bönderna, köttbonde och ordföranden för LRFs lokala kommungrupp, är väl insatt i världsarvet och en aktiv debattör i lokaltidningen i frågor som rör världsarvet och lantbrukens intressen kring detsamma. Den andra lantbrukaren säger sig inte veta särskilt mycket om vad som händer just nu med världsarvet och några direktiv från myndigheterna om hur världsarvet skulle påverka hans brukande har han inte fått. En broschyr om hur man ska bygga är det enda han kan minnas att han har erhållit²⁵. Att det finns en kunskapslucka pekar också de ansvariga förvaltarna på Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet på i sin periodiska statusrapport till UNESCO (2014-05-19, s. 7). I ett diagram kan här utläsas att såväl markägarna som lokalinvä-

²⁵ Broschyren jag antar att han syftar till - *'Nya lantbruksbyggnader på Öland'* - är utgiven av Länsstyrelsen i Kalmar i samarbete med de båda stadsarkitekterna i de båda öländska kommunerna år 2009 och handlar om hur moderna lantbruksbyggnader på bästa sätt kan infogas i det öländska landskapet.

narna, kommunens representanter, besökare, turistindustrin och lokala företag bedöms ha en dålig kännedom och förståelse för världsarvets existens och motiveringar. Samtidigt säger man sig, något motsägelsefullt, ha en regelbunden kontakt och ett omfattande samarbete med lantbrukarna angående världsarvets skötsel (a.a. s. 5). Antagligen menar de i det här fallet det samråd som sker inom det så kallade *Världsarvsrådet*, vilket upprättades i samband med världsarvets bildande (Turtinen, 2006, s. 150; Mörbylånga kommun, 2014, s. 228).

När jag frågar om världsarvets för- och nackdelar svarar köttbonden att han på det stora hela ändå ser positivt på världsarvet och menar att det medfört en viss stolthet. På samma gång poängterar han att det inte får kosta. I dagsläget kan han inte se att världsarvet skulle ha haft någon negativ påverkan gällande fortsatta moderniseringar eller investeringar på gårdarna. Om det har varit någon påverkan har den nog i sådana fall varit positiv. Samtidigt berättar både han och hans växtodlande kollega att bönderna varit dåliga på att ta till vara världsarvets möjligheter. Fast världsarvet som varumärke verkar vara enklare att utnyttja för vissa lantbruksprodukter än andra. En jordgubbsodlare i den enas bekantskap verkar t.ex. sälja betydligt mer jordgubbar i Stockholm om det på lådorna står att jordgubbarna kommer från världsarvet. För spannmål gäller däremot världsmarknadens priser och för bulkvaror, så som det kött den ena bonden producerar, är det svårt att separera hans världsarvsprodukt från det som producerats utanför området.

3.4.3 Det blåser en vind över södra Öland

På Öland pågår just nu livliga diskussioner om huruvida vindkraft och världsarv är förenliga eller inte. Redan vid bildandet av världsarvet fanns dock vindkraft inom området och en som önskar besöka världsarvet idag har därmed goda chanser att se något av dessa verk. På den turistkarta jag själv använde mig av under mitt platsbesök var de flesta av verken dessutom tydligt utmärkta²⁶. I UNESCOs egen informationsfilm om 'Södra Ölands odlingslandskap' är vindkraften också närvarande både i fågelperspektiv och i närbild (UNESCO TV, 2013-05-24).

I världsarvsnomineringen nämns också vindkraft, även om kopplingen till moderna vindkraftsverk inte är helt tydlig. I nomineringshandlingens står bland annat att vind är en traditionell kraftkälla på Öland där vindens kraft har tagits till vara på ett antal platser för en-

²⁶ Kartan fanns i Ölandsbladets turistguide utgiven juni 2014 på sidorna 80-81.

ergiproduktion (UNESCO, 2000, s. 14). I huvudsak är det dock den långa tradition av väderkvarnar som beskrivs i dokumentet (a.a. s. 26). Den enda gången moderna verk nämns är det i form av vindkraftsparker, vilka står med under den del av dokumentet som beskriver miljöpåfrestningar (a.a. s. 46). Att det dock fanns en viss oro för att de redan existerande vindkraftsverken på ön skulle kunna komma att bli en nackdel när UNESCO och deras rådgivningsorgan skulle bedöma den öländska nomineringen berättar Turtinen (2006, s. 146) om i sin avhandling. De svenska representanterna läste därför på om de regelverk och policys som reglerar vindkraften i Sverige och förberedde ett svar:

”Om frågan kom upp under granskningen eller mötena skulle svaret bli att etableringen av vindkraftverk var noggrant reglerad och att man hade full kontroll. Men man diskuterade också hur man skulle kunna betrakta dessa nya inslag i landskapsbilden och kom fram till att kraftverken mycket väl kunde ses som en ny form av mölla. På samma sätt som de öländska bönderna en gång byggde väderkvarnar för att ta tillvara naturens krafter var detta bara ett annat sätt att nyttja de resurser som det öländska landskapet erbjöd. Vindkraftverken var alltså mer att betrakta som en utveckling av det kontinuerliga landskapsbruket än som ett störande inslag.” (Turtinen, 2006, s. 146)

De ansvariga för nomineringen slapp få sin oro besannad under behandlingen av Sveriges ansökan, men frågan har igen väckts till liv. På ledar-, insändar-, och nyhetssidorna i lokalpressen på Öland har vindkraftsfrågan och dess förhållande till världsarvet de senaste åren hett debatterats. I bakgrunden finns en planerad vindkraftsetablering, med sex vindkraftsverk, som Cementa och O2 vill bygga mellan Södra Möckleby och Albrunna i närheten av Cementas cementfabrik i Degerhamn (Cementa, 2013). Tanken är att de 130 meter höga verken, vilket är högst hittills på ön, ska kunna försörja hela Cementas årsförbrukning av el och lite där till (a.a; Ölandsbladet 2012-08-09). Vindkraftsparken är en del av företagets miljöåtgärder, men beräknas även ge lägre energikostnader.

Protesterna har dock inte låtit vänta på sig. På motståndarsidan finns en del boende, så väl som UNESCO, rådgivningsorganisationen ICOMOS och Riksantikvarieämbetet. Argumenten mot etableringen är bland annat att natur- och kulturvärden hotas. Bland annat nämns landskapsbilden och fåglarna vid Ottenby fågelstation som hotade (se ex Ölandsbladet, 2011-11-30). Buller, sänkta marknadsvärden på hus och minskad turism är också argument mot etableringen i debatten (se ex Ölandsbladet, 2012-08-09). Det starkaste motargumentet verkar

Är vindkraftsverk en uppdaterad väderkvarn i det sydöländska landskapet?

dock vara hotet de sex verken innebär för världsarvet och allt som en förlorat titel skulle bära med sig. ICOMOS bedömning är nämligen att storleken på de planerade vindkraftsverken är oförenlig med den befintliga bebyggelsen och att de därmed skulle ha en negativ visuell påverkan på jordbrukslandskapet (RAÄ, 2013-10-30). Dessutom menar organisationen att vindkraftsverken skulle innebära en ny markanvändning. I ICOMOS bedömning är Cementas vindkraftsetablering alltså inte förenlig med världsarvsstatusen. Även UNESCOs ordförande verkar enligt lokalpressen hålla med om den bedömningen och uttalar sig om att tillkomsten av de sex vindkraftsverken menligt skulle påverka de kulturella värdena (Ölandsbladet, 2012-10-22). Riksantikvarieämbetet, som har det övergripande ansvaret för världsarvsfrågor i Sverige, är ingen stark röst i debatten, men uttalade sig bl.a. i samband med ICOMOS yttrande i slutet av 2013 (RAÄ, 2013-10-30). De kunde då inte se några anledningar till att ifrågasätta ICOMOS bedömning. De poängterade också att deras erfarenhet är att UNESCOs Världsarvskommitté vanligen brukar ta rådgivningsorganisationens råd på allvar. De påpekar också senare till Ölandsbladet, efter att en skrivelse om ärendet skickats till kommunen och Länsstyrelsen att ett förlorat världsarv skulle skada Sveriges anseende internationellt (Ölandsbladet 2014-01-08).

På den andra sidan av debatten står främst kommunen, lantbrukarna och såklart Cementa och O2, med ordentlig uppbackning från Ölandsbladets ledarskribent. Deras argument är enkelt: världsarvet är ingen parameter i bedömningen av vindkraftens vara eller inte vara (se ex Ölandsbladet, 2014-01-15 och 2013-12-11). De anser helt enkelt att vindkraften ska bedömmas utifrån de lagar och policys som redan

finns i Sverige, och inte utifrån området världsarvsstatus. Frågan om vindkraften blir för företrädarna alltså inte en fråga om huruvida vindkraft är bra eller dåligt, utan en fråga om vad världsarvsstatusen egentligen innebär. Ölandsbladets ledarskribent uttrycker det exempelvis så här:

”Någonstans har informationen om världsarvet och vad det egentligen står för, antingen skrivits om helt eller också kört fullständigt i diket.

När södra Öland blev med världsarv var Unesco så tydliga man kan vara med ett så diffust världsarv, att områdets förändringar och utveckling var en del av världsarvsutnämningen.” (Ölandsbladet 2013-12-13)

De två bönder jag träffat håller med om att en vindkraftsetablering inte får stoppas på grund av världsarvet. En av dem uttrycker sin inställning så här: ”Världsarvet ska inte vara mer till skada än nytta. Ska vara nytta annars kan man skita i det”. Den andra, LRF-kommungruppens ordförande, är själv aktiv som representant för lantbrukarna i tidningens debatt. Till mig säger han att om världsarvet sätter stopp för vindkraften tänker han driva att ”vi går ur igen. Inte för att jag varken är för eller emot vindkraft, utan för att det kan stoppa annat annars”. Till tidningen säger han och en kollega också följande:

”Det stora hotet mot världsarvet är inte vindkraften, utan de åsikter som riskerar att en död hand läggs över områdets utveckling.” (Ölandsbladet, 2013-12-16)

Vindkraftsetablerarna Cementa och O2, försöker i en insändare strax efter själva reda ut vad världsarvet innebär och gör följande tolkning:

”Ur beslutet och kriterier framgår det att kärnvärdet inte handlar om landskapsbild, utan om människans kontinuerliga närvaro, markanvändning och anpassning till de naturliga förhållandena från förhistorisk tid till idag” (Ölandsbladet, 2014-01-10)

De väljer sedan att dra en parallell till de bohusländska världsarvet i Tanum där vindkraftsverk större än de som planeras på Öland, enligt skribenterna, inte har lett till några reaktioner från vare sig ICOMOS eller Riksantikvarieämbetet och undrar var gränsen går för ”när vindkraft anses utgöra en del av en kontinuerlig markanvändning respektive ett industriellt inslag?” (Ölandsbladet, 2014-01-10).

Ett möjligt svar på frågan om huruvida vindkraft på Öland är industri eller inte kan man finna i Sverige senaste periodiska rapport till UNESCO. Där görs nämligen bedömningen att om vindkraftverken är för många och för höga kommer de ha en negativ inverkan på det sydöländska landskapet och förändra det från ett odlingslandskap till

ett industrilandskap (UNESCO, 2014-05-19, s. 4).

Mörbylånga kommun fattade till sist, efter många turer med överklaganden och skrivelser till kommunen så väl som till Länsstyrelsen, ICOMOS, Riksantikvarieämbetet, vårt rättsväsende och statsministern, ett beslut om att bevilja bygglov för de planerade vindkraftsverken (Ölandsbladet, 2012-01-08; 2012-05-18; 2012-11-07; 2014-01-15). Beslutet vann en ruggande majoritet, vilket förklarades med att det låg i linje med kommunens redan beslutade vindkraftsplan (Ölandsbladet, 2014-01-15). I frågan om vindkraften och världsarvets förhållanden till varandra lär dock turerna fortsätta ett tag till framöver- kanske blir det UNESCO själva som får avgöra frågan om huruvida Södra Ölands odlingslandskap med sex ytterligare vindkraftverk fortfarande kan anses vara ett för mänskligheten gemensamt arv?

3.4.4 Värdefulla stenmurar eller problematiska brukningshinder?

Det sydölandska odlingslandskapet är rikt på stenmurar. Murarna ger alvaret ett karaktäristiskt utseende, men finns också på sjömarkerna, runt odlingsmark och kyrkor och som en uppdelning av de gamla "Götiska gårdarnas" tomtmark²⁷(UNESCO, 2000, s. 12, 22-24 & 45). På den skogsfattiga ön var sten helt enkelt det bästa byggnadsmaterialet som fanns att tillgå oavsett om det var ett hus som skulle byggas, en gräns som skulle markeras eller om det var djur som skulle kontrolleras (se ex Jansson & Gerdehag, 2002, s. 85-86).

De äldsta murarna i dagens landskap tillkom under medeltiden för att skydda byarnas inägor med deras värdefulla odlings- och ängsmark från betesdjur och vilda djur (UNESCO, 2000, s. 22-23). Majoriteten av de murar som idag omgärdar de sydölandska åkrarna härstammar dock från de skiftesreformer som genomfördes under 1800-talet då marken skulle delas upp mellan de många lantbrukarna (a.a. s. 45). Stenmurarna markerar de nya ägo gränserna som då uppkom och ligger ofta tätt eftersom odlingsmarken skulle delas upp mellan många personer.

De murar som delar in alvarsmarken i mängder av fällor tillkom dock under den senare delen av 1800-talet och en bit in på 1900-talet

²⁷ De *götiska gårdarna* är typiska för de öländska radbyarna. Tomterna är avlångt rektangulära och inhägnade/ kringbyggda och alla tomter gränsar bygatan. Gårdens byggnader är placerade högt på tomten så att husen står på fast mark, medan de nedre delarna av tomtmarken utgörs av odlingsbar mark, så kallade *tomtåkrar*. Själva gårdsplanen är uppdelad med hjälp av en mur eller ett stängsel i en så kallad *mangård* och en *fågård*. Där mangården innehöll bostadshuset och uthus, medan ladugården och lador var placerade i fågård. (UNESCO, 2000, s. 12)

1. Smala åkrar; kanske med gamla stenmurar bakom gräset? 2. På sjömarksbetet har de gamla stenmurarna kompletterats med stängsel.

(UNESCO, 2000, s. 24). Alvarets murar är ett resultat av att Öland upphörde som kunglig jaktpark år 1801 och utmarken därmed kunde delas upp mellan församlingarna och i sin tur deras gårdar. Murarna byggdes främst som enkelmurar av sten som bröts direkt av alvarets ytliga berggrund. Enkelmurens konstruktion är snarare flexibel än beständig (Saltzman, 2001, s. 192). Murarna byggdes med bara en rad sten som staplas ovanpå varandra, vilket gjorde att de krävde årlig tillsyn. Å andra sidan gjorde den enkla konstruktionen att bönderna lätt kunde ta upp en öppning i muren om de exempelvis ville flytta djuren till en annan fålla.

Sedan 1994 omfattas stenmurarna på jordbruksmarken (beten såväl som åkrar) av ett generellt biotopsskydd enligt Miljöbalken på grund av deras funktion som livsmiljö för växter och djur (UNESCO, 2000, s. 38-39). Skyddet av stenmurarna är alltså ett skydd kopplat till samhällets önskan om att bibehålla en rik biologisk mångfald och grundar sig på murarnas naturvärden snarare än det kulturhistoriska arvet. När planerna på att bilda ett världsarv på Öland först började diskuteras lyftes bl.a. biotopsskyddet fram av lantbrukarna som ett exempel på besvärliga restriktioner vilka fördyrar och försvårar lantbruket (Saltzman, 1999, s. 71). I ett lantbruk där strävan efter att bli allt mer rationellt och kostnadseffektivt och där den tekniska utvecklingen lett till allt större och effektivare maskiner är stora enhetliga fält en förutsättning (Saltzman, 2001, s. 13). Stenmurarna, kanske framför allt de som kringgärdar åkrar, blir därmed ofta ett hinder som gör brukandet mer tids- och kostnadskrävande (UNESCO, 2000, s. 45). Så sent som på 1970-talet kunde bönderna därför få statliga bidrag för att ta bort odlingshinder så som stenmurar, åkerholmar och öppna diken (Saltzman, 2001, s. 13).

När världsarvsnomineringen författades av Länsstyrelsens tjänstemän insåg de att murarna kan bli ett hot mot ett fortsatt levande lantbruk och att samhällets önskan att bevara stenmurarna för deras biologiska och historiska värden ofta hamnar i konflikt med böndernas intressen att utveckla sina lantbruk (se ex UNESCO, 2000, s. 45). Turtinen (2006, s. 151) pekar på att tjänstemännen därför med hänsyn till bönderna valde ”att skriva mycket försiktigt om stenmurarna så att dessas bevarande genom nomineringen inte blev allt för hårt reglerat”. I Sveriges senaste rapportering till UNESCO är stenmurarna dock nämnda som ett av de attribut inom området som uttrycker kriterium iv *omistliga universella värde* (UNESCO, 2014-05-19, s. 1). Dessutom uttrycks i rapporteringen farhågor om att regeringens överväganden om lättnader i Miljöbalkens nuvarande biotopsskydd kan leda till att vissa stenmurar rivs. Detta ses i sin tur som ett hot mot världsarvets *integritet* och *autenticitet*.

Debatten om stenmurarnas vara eller inte vara tycks dock nu ha ebbat ut. En av de bönder jag intervjuat säger, apropå min fråga om världsarvet har inneburit några hinder för lantbrukens modernisering, att ”det var lite tjafs om stenmurar, men det bara försvann.” Anledningen till att stenmursdebatten svalnat är helt enkelt att regeringen nu nyligen har genomförd en lagändring som gör det möjligt för lantbrukarna att söka dispens för att flytta en mur om det behövs för lantbrukets utveckling (Sveriges riksdag 2014-06-24).

Torrträd i Björnlandets nationalpark

4 Referenslandskap med en idé

Det finns en stor mängd platser i Sverige som sköts och brukas utifrån en idé vare sig det handlar om att använda ett landskap för produktion eller att skydda naturen från detsamma. Att ett långt kontinuerligt bruk av en plats är ett kulturarv i sig blir dock inte alltid uppmärksammat, men förbises idéarvets värde finns risken att det som gjorde landskapet unikt raderas. *'Ekskogen på Visningsö'* är ett exempel där det utan kulturhistorisk hänsyn i skötseln hade kunna sluta just där, med en utplåning av platsens särdrag. Ekskogen håller på Visningsö ett mycket högt kulturhistoriskt värde som representant för ekens och skogsvetenskapens utveckling i Sverige (RAÄ, 2003, s. 44). Skogen planterades under 1800-talets första hälft för att bli till skeppsvirke åt den

svenska flottan och har därför sköts och brukats med syftet att driva upp raka och höga ekar med en hög virkeskvalitet (a.a. s. 44 & Emanuelsson, 2009, s. 193). När skogen tillslut började stå avverkningsmogen mot slutet av 1900-talet hade dock en suggestiv utglesning istället påbörjats i beståndet (RAÄ, 2003, s. 47). Om utglesningen fortsatt skulle ekskogens karaktär förvandlas till den av en ekhage med bredkroniga evighetsträd. Beståndet skulle då förlorat både det kulturhistoriska värdet och en stor del av sin unika karaktär- ekhagar kan antagligen besökas inom hela ekens utbredningsområde medan en produktionsskog av ek som så tydligt välkomnar allmänheten nog är ett ganska exklusivt inslag i landet.

I direkt motsats till det rationella skogsbruket står nationalparksi-

déns kulturarv, vilket bygger på en tanke om vild natur. Nationalparksidén kom till Sverige ganska snart efter att den utvecklats i USA och Sverige var också först i Europa med att bilda nationalparker (NV, 2008, s. 87). Nationalparksbildandet utgör, tillsammans med naturminnena, starten för svensk naturvård. Alla nationalparker, likaså de som bildas idag, bygger vidare på det här idéarvet, även om kriterierna för bildandet av nationalparker idag har förtydligats och preciserats. Vissa av de nationalparker som bildades vid starten och fram till och med Naturvårdsverkets första nationalparksplan 1989 skulle idag inte ha uppfyllt kriterierna (NV, 2008, s. 87). Hamra nationalpark i norra Dalarna är ett exempel på en sådan. I 1989 års nationalparksplan föreslogs att den skulle göras om till naturreservat, men då det mötte stora protester från lokalbefolkningen är Naturvårdsverkets nuvarande plan en utvidgning av området (a.a. s. 47-48 & 81; RAÄ, 2003, s. 39). Riksantikvarieämbetet (2003, s 39-40) värnar samtidigt om Hamras höga kulturhistoriska värde, vilket man anser är kopplat till just själva nationalparkens status och nyttjande. Riksantikvarieämbetet bedömer att Hamra nationalpark är ett biologiskt kulturarv över den svenska naturvårdens historia och att kulturarvet skyddas just genom att den förblir och brukas som den ursprungligen var tänkt- utan ändrad status eller utvidgade gränser och med fortsatt fri utveckling av dess vegetation. I det här kapitlet undersöker jag på samma sätt de kulturhistoriska värdena som är kopplade till en mer sentida svensk nationalpark, nämligen *'Björnlandets nationalpark'* i södra Lappland.

4.1 Ekskogen på Visingsö

Hela Visingsö är av riksintresse för kulturmiljövården, naturvården och friluftslivet (Jönköpings kommun, 2003, s. 110). Ön var ett kärnområde i Braheättens grevskap under 1500- och 1600-talet och hade en unik ställning under det svenska rikets framväxt (RAÄ, 2003, s. 44; Kristiansen, 2007, s. 3). Ön är mycket rik på fornlämningar, håller rester av Sveriges första kungliga borg, Näs borg, samt flera byggnadsminnen som minner om Brahes tid på ön bl.a. Brahekyrkan och Visingsborgs slottsruin vilken sedermera blev Visingsborgs kungsgård (Kristiansen, 1994, s. 3). På ön finns också Sveriges största samlade ekskog (Söderberg, 2007, s.39).

Visingsö ligger utanför Gränna i den södra delen av Vättern och hör till Jönköpings kommun. Ekskogen på ön såddes och planterades från år 1831 fram till mitten av 1800-talet på mark som tillhörde Visingsborgs kungsgård för att bli till skeppsvirke åt den svenska flottan (Söderberg, 2007, s. 40-41). När den första etappen avslutats hade ca 300 000 ekplantor planterats och flera miljoner ollon såtts på de omkring 600 tunnland stora odlingarna (Kristiansen, 1994, s. 3). Ekarna samplanterades med andra trädslag och stamkvistades för att göra träden höga och raka (Mynewsdesk, 2010-09-21). 1975 var skogen avverkningsmogen och erbjöds marinen, men eftersom krigsfartyg inte längre byggs i trä har den aldrig använts till sitt ursprungliga syfte. Den nära tvåhundra år gamla ekskogen är dock än idag en produktionskog vars bruk och skötsel gör den intressant ur ett idéperspektiv. En fortsatt förvaltning av skogen i enighet med ekplanteringen ursprungliga förvaltningsidé är en förutsättning för bevarandet av ekskogens kulturhistoriska värden (RAÄ, 2003, s. 47).

4.1.1 Landskap och natur

Visingsö valdes som lokal för ekodlingen på grund av öns gynnsamma förhållanden. Berggrunden av sedimentära bergarter är lättvittrad och har gett ön en god jordmån (Jönköpings kommun, 2003, s. 110). Klimatet är mildt och hör till zon 1 (Kristiansen, 1994, s. 4). Redan i mitten av 1700-talet planterades de första ekarna på ön av en kyrkoherde på prästgårdsmarken. När staten nästan ett sekel senare skulle välja plats för sin ekodling förespråkade hovjägmästaren och Ekplanteringsstyrelsens chef Israel af Ström Visingsö just för att eken där mognar 20-30 år tidigare än i Östergötland som också var påtänkt som lämplig lokal (Dahlén, 2012, s. 21).

Ekskogen på Visingsö är idag ca 360 ha stor (Jönköpings kommun, 2013, s. 12). Ekarna är planterade tillsammans med en mängd olika trädslag för att ge både skydd till unga ekplantor och för att fungera som underväxt så att ekarna blir höga och raka (RAÄ, 2003, s. 45). De höga och raka stammarna är ett signum för ekarna på ön och skiljer dem från den vanliga bilden av gamla ekar, så kallade ”sparbanksekar” (Mynewsdesk, 2010-09-21). Samplanterad med eken finner man bl.a. ask, alm, björk, bok, gran och lönn (Visingsö näringslivförening, u.å). Även trädslag som inte är inhemska har används som undervegetation bl.a silvergran, *Abies alba*, sykomorlönnen, *Acer pseudoplatanus* och lärk, *Larix sp.* (RAÄ, 2003, s. 45; Dahlén, 2012, s. 23).

Ekskogen varierar från tät skog där underväxten skapat en ”ogenomtränglig djungel” till helt öppen med ängsskötsel mellan stammarna (Kristiansen, 1994, s. 5). Den sistnämnda delen av skogen ligger precis intill färjeläget och skapades för att besökarna lättare skulle kunna uppfatta de karaktäristiskt raka ekarna. Bestånden varierar ock-

1. Friställda ekar med ängsvegetation som fältlager vid färjeläget,
2. Granar hjälper ekarna att få höga raka stammar

så i karaktär beroende på vilken typ av undervegetation den har, samt beroende av ålder (jfr Dahlén, 2012). Besökare har idag möjlighet att se både avverkningsmogon skog som nyplanterad sådan.

I de öppnare delarna av skogen finns en rik örtflora och på trädstammarna lever många olika sorters lavar (Jönköpings kommun, 2013, s. 12). Fågelskådare gör sig bäst besvär på ön under april fram till midsommar och kan då beskåda ett rikt fågelliv, framför allt tack vare det stora graninslaget (Visingsö näringslivförening, u.å.). Mindre flugsnappare trivs i skogen, men den uppmärksamme kan kanske också se den gulsvarta sommargyllingen vilken noterats i området (Jönköpings kommun, 2012, s. 13).

4.1.2 Kulturhistorisk betydelse

Planteringen av ek på Visingsö under 1800-talets första hälft representerar en brytpunkt i svensk skogshistoria (RAÄ, 2003, s. 44). Regalrätten, som under flera hundra år hindrat skattebönderna från att avverka ek växandes på deras egen mark, upphörde genom en kunglig förordning år 1830. I början av 1800-talet höll ektimmer, särskilt i skeppsbyggeskvalitet, nämligen på att bli en bristvara och regalrätten kunde inte längre tillgodose statens ständigt ökande virkesbehov (SFV, u.å; Dahlén, 2012, s.20; Emanuelsson, 2009, s. 192). Faktum var att en betydande del av det svenska ekbeståndet kring 1830 var så kallade vrakekar, alltså ekar med rötskador som inte gick att använda till skeppsbygge (Emanuelsson, 2009, s, 192). Att ekarna var i dåligt skick tros bero just på tidigare avverkningar under 1600- och 1700-talen, eftersom bestånden då glesades ut. En stor del av de ekar som vid regalrättens avskaffande växte i Sverige stod på sådant vis att de kunde utveckla en bred krona. För att trygga den svenska flottans tillgång på skeppsvirke skulle nu istället statliga ekplanteringar anläggas (RAÄ, 2003, s. 44). Totalt planerade riksdagen flera tusentals hektar ekplanteringar i Östergötland, Småland, Blekinge eller Skåne (a.a s.47; Dahlén, 2012, s. 21). Valet föll på Visingsö som första lokal för plantering och det blev också den enda statliga ekskogen som realiserades.

Ekplanteringen genomfördes av den nyinrättade Ekplanteringsstyrelsen (RAÄ, 2003, s. 44). Myndighetens chef, Hovjägmästaren Israel af Ström, förespråkade ett rationellt skogsbruk där skogen skulle odlas precis som man gjorde på åkern (a.a. s. 45). I huvudsak byggde af Ströms skogshushållning på så kallat trakthyggesbruk, vilket innebär att likåldriga bestånd av samma trädslag brukas med regelbundna

årshyggen, alltså att likåldrig skog avverkas samtidigt med så kallade kalhyggen. För att uppnå en hög virkeskvalitet lämplig för skeppsbyggen gynnas dock ekplantering av inblandning av andra trädslag. Samplantering genomfördes därför dels som en skyddande skärm över ekplantorna, så kallade ammor, och dels som underväxt för att förbättra kvistrensningen och motverka vattskottbildningen.

En viktig del för Visingsös ekskogs kulturhistoriska värde är dess skogsvetenskapliga betydelse (RAÄ, 2003, s. 45-46). Ekskogens utveckling är vetenskapligt välstuderad och har på så vis haft påverkan på svensk ekskogsskötsel. Ekskogen har också varit plats för olika typer av försök och expediment bl.a. för att utveckla metoder för kvistrensning och för att lösa olika problem som uppkommit under skogens olika utvecklingsfaser. Än idag bedriver SLU fältförsök på Visingsö (se bl.a. Dahlén, 2012, s. 22-23).

Ekskogen på Visingsö är ett biologiskt kulturarv över ekens och skogsvetenskapens historia (RAÄ, 2003, s. 47).

4.1.3 Skötsel av området

För att värna ekskogens kulturhistoriska värde är det viktigt att skogen även fortsättningsvis sköts på ett rationellt och ekonomiskt hållbart sätt i Israel af Ströms anda (RAÄ, 2003, s. 46). Utöver det rationella skogsbruket behöver dock hänsyn tas till turismen och friluftslivet på ön. Förvaltaren Statens fastighetsverk har därför som långsiktigt mål ”att säkra ekarnas fortbestånd utifrån kulturhistoriska, ekologiska och upplevelsemässiga aspekter” (SFV, u.å.).

Som nämndes i inledningen till det här kapitlet påbörjades en utglesning av ekskogen genom plockhuggning någon gång under slutet av 1900-talet (RAÄ, 2003, s. 46). En sådan utglesning med syftet att skapa ”evighetsträd” ligger dock i motsats till skogens ursprungliga syfte och är idag inte heller en del av skogens huvudsakliga skötsel. Den skogsvaktare som bl.a. ansvarar för ekskogen på Visingsö har dock som mål att 16,4 procent av skogsarealen på de fastigheter han förvaltar aldrig ska avverkas (Palmér, 2020, s. 32). Generellt ligger motsvarande andel sparad skog i svenskt FSC-certifierat skogsbruk på fem procent, så det här är ett betydligt högre satt mål. Antagligen är skogsvaktarens mål dock inte att på sikt låta en så stor andel som 16,4 procent av skogsarealerna på Visingsö utvecklas mot en urskogs-karaktär. En helt fri utveckling skulle nämligen missgynna ekarna, då de riskerar att skuggas ut av andra trädslag, bl.a. av de granar som planterats samtidigt som dem. Förvaltarens avsikt är kanske troligare

att genom utglesning spara ekar som evighetsträd i öppna bestånd, liksom den som frihuggits i anslutning till färjeläget på ön. Ur ett kulturhistoriskt perspektiv får avsättandet av skog till naturvårdsändamål, oavsett metod, ändå anses negativt då karaktären av en ekodling på sikt försvinner på dessa delar (jfr RAÄ, 2003, s. 46). Att istället avverka all mogen skog under kort tid liksom ursprungstanken får dock på samma sätt konsekvenser för både turism, friluftsliv och naturvården.

Skötseln av ekskogen på Visingsö inriktar sig numera mot avverkning och förnygring av skogen på ett längre tidsperspektiv, så att bestånd i olika åldersklasser bildas (RAÄ, 2003, s. 46; SFV, u.å.). På så vis ökas också skogens pedagogiska värde, då ekskötselns olika utvecklingsfaser under trädens tvåhundraåriga livslängd kan följas stegvist. Ekskogen förnygras med hjälp av ekollon från Visingsö, så att samma genetiska material lever vidare (Dahlén, 2012, s. 25). Precis som förr väljer skogsskötarna ut ekollon från de bästa ekarna på ön. Lite olika metoder används sedan för planteringen av nya ekar. Större ytor planteras idag i rader med ca sju meters mellanrum på halvmetrers höga jordhögar (Dahlén, 2012, s. 19; Mynewsdesk, 2010-09-21). Inom raderna sitter plantorna tätt, med bara ca en halvmeters avstånd. Hela planteringen är sedan inhägnad av viltstängsel. Enskilda plantor i befintliga bestånd planteras dock i så kallade ”Ståålburar”, vilken illustreras i bild nedan.

1-2. Gallringen genomfördes av sydved, 3. Information om nyplantering, 4. ”Ståålbur” skyddar mot av rådjur och hare, 5. Hinken skyddar mot sork

De senaste åren har man också arbetat intensivt med ljushuggning i skogen och tagit bort stora mängder gran som allt mer börjat konkurrera med ekarna (Dahlén, 2012, s 18; SFV, u.å.). Fokus ligger på produktion av kvalitativt ekvirke tillskillnad från allmän volymproduktion (Dahlén, 2012, s. 18). Gallring sker ett flertal gånger under skogens uppväxt. Eken planteras eller sås tätt, men stammarna ska slutligen stå på ungefär 15 meters avstånd från varandra (Kristiansen, 1994, s. 5). För att få raka höga träd stamkvistas ekarna också allt eftersom de växer. Kvistning sker maximalt upp till ca sju meters höjd och vattskott putsas sedan bort året därpå (Dahlén, 2012, s. 24). Optimalt ska vara om halva trädets stam är kvistad och den andra har en vital krona. För att minska skadeangrepp från insekter på skogen används också sedan länge fågelholkar (Kristiansen, 1994, s. 4). År 1947 underhölls åtminstone 2000 fågelholkar, men det är för mig oklart huruvida skötseln av dessa fortfarande fortgår. För de ytor som avsatts för naturvårdsändamål utförs det på halva arealen olika åtgärder för att gynna artrikedomen genom att bl.a. lämna högstubbar, utföra så kallad veteranisering på levande träd av annat slag än ek, samt delvis gräva ned avverkade stammar i jorden (Dahlén, 2012, s. 19-20). Naturvården riktar på den andra halvan sparad skog in sig på rent estetisk skötsel.

Själva avverkningen av skog sker efter noggrann planering (Palmér, 2010). Först får en naturvårdsexpert planera avverkningen i detalj och sedan får en kulturhistorisk expert gå igenom skogen för att se till att avverkningen inte skadar några kulturlämningar. Sedan säljs träden på rot till virkesköpare som själva ansvarar för huggningen. Efter avverkning sker markberedning och plantering och sedan efter några år också röjning av lövsly. All skötsel av ekskogen på Visingsö planeras och övervakas av experter genom det förvaltningsråd som Statens fastighetsverk bildade 1998 (Söderberg, 2007, s. 41).

Eken som skördas på ön kan av förståliga skäl inte tas till vara för sitt ursprungliga syfte, men har ändå levereras till många prestige-fyllda byggen bl.a. till renovering av ekgolv på Stockholm slott, fasaden på museet i Gamla Uppsala och bygget av Wasamuseet (Visingsö näringslivsförening, u.å.; Söderberg, 2007, s. 42). När Statens fastighetsverk tog över förvaltningsansvaret för ekskogen i mitten av 90-talet var målet att virket i första hand skulle gå till båtvirke om än i fredligare syfte (Kristiansen, 1994, s. 5). Fartyg såsom kopior av vikingaskepp och kopior av ostindiefararen Götheborg har sedan dess också byggts i Visingsövirke (Visingsö näringslivsförening, u.å.). Mackmyra whiskeydestilleri lagrar sin whisky i tunnor gjorda av Vi-

singsöek och golvtillverkaren Kährs lanserade 2011 ett exklusivt parkettgolv i begränsad upplaga av ekvirke från ön (Söderberg, 2007, s. 42; Kährs skogskontor, 2011). Golvkollektionen är slutsåld sedan länge, men några lyckliga personer får nog dagligen njuta av ett golv med kungliga anor.

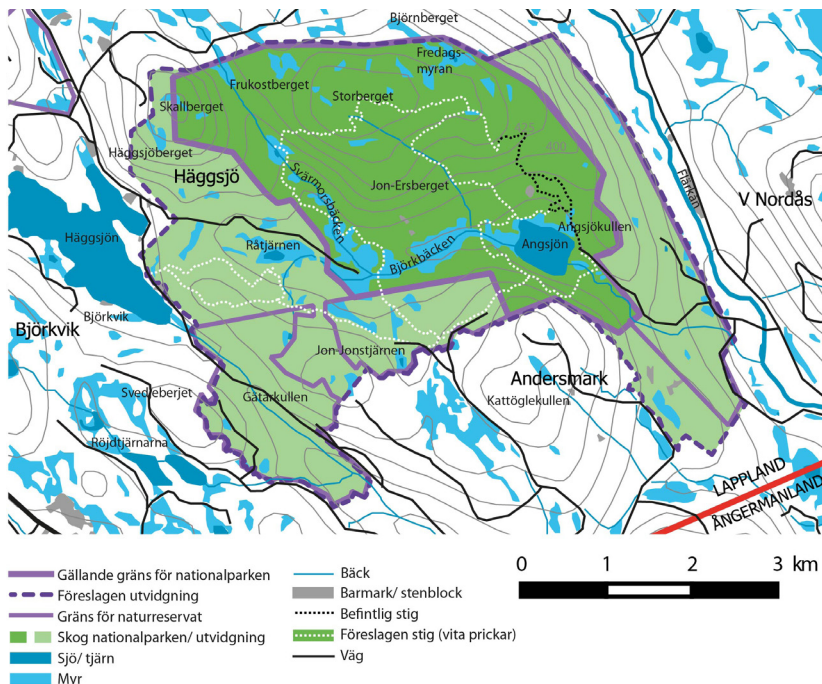
4.2 Björnlandets nationalpark

Björnlandets nationalpark är en sentida och ganska okänd nationalpark i norra delen av landet. Nationalparken ligger i Åsele kommun bara ca 3 km från gränsen mellan Lappland och Ångermanland. Området var ur naturvårdssynpunkt okänt fram till 1980-talet då det upptäcktes genom Naturvårdsverkets och Skogsstyrelsens landsomfattande urskogsinventering (NV, 1991, s. 7). Det tilldelades i inventeringen högsta värdeklass främst tack vare dess storlek, bra avgränsning, mångformighet och låga grad av kulturpåverkan. Att det är en talldominerad urskog bidrog också till dess höga värde då dess motsvarighet saknas nedanför fjällregionen inom Västerbottens län. Området räknas som ett av de mest värdefulla urskogsområdena i hela landet.

I oktober 1990 föreslog dåvarande regering i propositionen 1990/91:31 att två nya nationalparker skulle bildas. Björnlandet var en av dem. Remissinstanserna hade inga invändningar på förslaget och riksdagen gav kort därefter regeringens förslag klartecken (regeringsbeslut M90/3753/4). Den 7 februari 1991 avsatte så regeringen ett landområde i statlig ägo som Björnlandets nationalpark. Syftet med inrättandet var att för framtiden bevara ett värdefullt berg- och urskogsområde.

Propositionens förslag om de två nya nationalparkerna låg i linje med regeringens dåvarande plan för miljöpolitiken som bland annat angav att ”alla förekommande naturtyper i Sverige bör säkerställas i en sådan utsträckning och på ett sådant sätt att de kan bibehållas i ekologisk stabilitet och med bevarat artinnehåll” (prop. 1990/91:31 s. 2). Förslaget om att bilda Björnlandets nationalpark härrör från Naturvårdsverkets nationalparksplan från 1989, vilken gav förslag till hur antalet nationalparker i Sverige kunde byggas ut för att få tillstånd ett representativt urval av särskilt skyddsvärda naturområden (a.a; NV, 2008, s. 3). Sedan dess har antalet nationalparker i Sverige ökat till

dagens 29 stycken och naturvårdsverket har hunnit presentera en ny nationalparksplan.

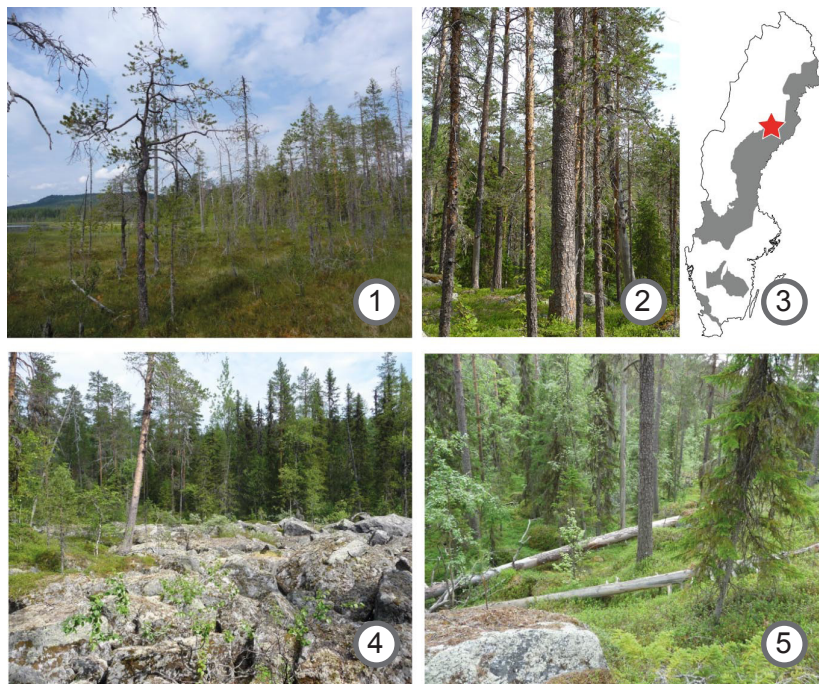
4.2.1 Landskap och natur

Björnlandets nationalpark har ett böljande, brutet landskap med en bergmassiv i norr och en dalgång med öst-västlig utsträckning i söder (prop 1990/91:31 s. 3; NV, 1991, s. 3, 9 & 10). Parken är 1130 ha stor varav 1095 ha är landyta. 990 ha av landarealen består av barrskog och majoriteten av dessa är urskogar eller urskogsartade. 100 ha av parken består av myr, där den största delen myrmark påträffas vid den 32 ha stora Angsjön. Inom parken finns även 3 myrtjärnar och 4 bäckar. 5 ha blockmark ger också ett spektakulärt uttryck.

Björnlandet representerar ett utomordentligt exempel på landskapstypen vågig bergkullterräng, vilket är en landskapstyp med stor areell utbredning i Sverige (NV, 1991, s. 4). Just i trakten kring Björnlandet är det formen storkullig bergkullterräng som förekommer med kraftiga höjdskillnader. I området uppgår höjdskillnaderna som mest till ca 300 m och inom parken är den största höjdskillnaden ca 200 m. Parkens största stup är ca 70 m djupt (a.a. s. 8). Storbergets topp utgör parkens högsta punkt med sina 550 m ö h.

Tack vare den skiftande terrängen förekommer en mängd olika skogstyper inom national-parken, både torra, friska, fuktiga och våta (NV, 1991, s. 12). Helt dominerande är dock skog av frisk blåbärsris-typ. Tall är det huvudsakliga trädslaget i parken och dominerar skogarna särskilt på bergens övre delar och i sydvända sluttningar (a.a s.10; NV, 1995). Tallarna är grovstammiga och vissa är mycket gamla. Det äldsta trädet som kunnat konstateras i parken var 1991 ca 450 år gammalt, men det finns sannorlikt betydligt äldre träd. Basal stamröta gör att den exakta åldern ofta är svår att fastställa på de äldsta levande träden. I skogen finns också rester av gamla döda träd i form av torr-träd, högstubbar och liggande trädstammar, så kallade lågor. De äldsta lämningarna från tidigare trädgenerationer härstammar från träd som vuxit upp under tidig medeltid.

Karaktäristiskt för parkens tallskogar är också rester av tidigare skogsbränder i form av svarta förkolnade stubbar och så kallade brandljud, alltså övervallade brandskador i levande träd (NV, 1991, s. 11; NV, 1995). Gran har under 1900-talet gynnats av att inga nya bränder förekommit i området och påträffas idag som underväxt till tallarna i en stor del av parken. I sänkor, bäckraviner och nordslutt-

1. Myrskog vid Angsjön 2. Tallurskog 3. Utbredning av vågig bergkullter-räng 4. Blockmark. 5. Döda liggande trädstammar, sk. lågor

ningar påträffas också rena granbestånd. På starkt fuktig mark, i så kallade brandrefuger, finner man de äldsta granarna vilka 1991 var ca 250 år gamla. I allmänhet är granarna i parken idag ca 150 år.

Växt- och djurlivet i parken är karaktäristiskt för landskapstypen, läget och det urskogsartade tillståndet (NV, 1991, s. 4).

4.2.2 Planerad utvidgning

Naturvårdsverket och Länsstyrelsen i Västerbotten planerar just nu för en utvidgning av nationalparken. En utökning på ca 470 ha föreslogs i Naturvårdsverkets nationalparksplan från 2008, men förslaget har sedan dess vidarearbetats och innebär numera en betydligt större utvidgning (NV, 2008, s. 53; NV, 2014-06-09). Om regeringen beslutar i enighet med nuvarande utvidgningsplaner kommer parken bli mer än dubbelt så stor. Totalt omfattar den föreslagna utvidgningen av Björnlandets nationalpark ca 1130 ha, vilket gör parken till ca 2400 ha stor (NV, 2014-06-09). Motivet för utvidgningen är bl.a. att avgränsningen blir bättre och mer terränganpassad. Dessutom anses parken idag vara ganska liten och tillskottet ska göra att de biologiska och representativa värdena ökar väsentligt, vilket ger ökad biologisk betydelse och ökade möjligheter för naturupplevelser. En stor del av utvidgningen utgörs av områden som idag klassas som naturreservat, vilka därmed får ett ännu starkare skydd. Beslut om utvidgning väntas i november 2014 (Länsstyrelsen Västerbotten, 2014, bilaga 3).

I samband med utvidgningen genomförs också en anpassning av nationalparken till konceptet "*Varumärket Sveriges nationalparker*", vilket syftar till att ge alla Sveriges nationalparker en gemensam identitet för att de år 2030 ska ses som den mest attraktiva arenan för naturupplevelse (Länsstyrelsen Västerbotten, 2014, s. 4).

4.2.3 Kulturhistorisk betydelse

Björnlandets kulturhistoriska betydelse kan ses i två delar, dels som ett idéhistoriskt arv baserat på nationalparksidén och den svenska naturvårdens historia, och dels som ett främst biologiskt kulturarv över människornas historiska bruk av landskapet.

Nationalparker har funnits sedan USA 1872 instiftade Yellowstone National Park i Klippiga bergen, Wyoming (NV, 2008, s. 87; Gren, 2010b, s. 14-15). Nationalparksidén uppkom som ett skydd mot hotande exploatering av orörd natur, så att vildmarken kunde bevaras opåverkad till nytta för människor i all framtid. Inspirerad av världens

första nationalpark väcktes 1880 tankarna om ett statligt svenskt naturskydd av den finske polarforskaren Adolf Erik Nordenskiöld. Han föreslog i en artikel att de nordiska länderna skulle omvandla statligt ägd kronojord till riksparker så att framtida generationer kunde få en verklig bild av hur fosterlandet en gång sett ut, innan exploatering av skog och mark helt förstört verklighetens landskapsmåleri. En bild av fosterlandet skulle gå att beskåda inte bara målad av mästare på duk utan även på plats ute i naturen.

Nordenskiöld fick inget gehör för sina tankar om ett svenskt naturskydd, men 1904 väcktes tankarna igen av den tyske professorn Hugo Conwentz i ett föredrag om ”faror som hotar det naturliga landskapet och förslag till skydd” inför det Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi (NV, 2008, s. 87). Conwentz idéer snappades upp av riksdagsledamoten Karl Starbäck som samma år skrev en motion där han föreslog att regeringen skulle utreda vilka skyddsåtgärder som borde vidtas för landets natur och naturminnesmärken (Gren, 2010b, s. 15). Motionen mottogs väl och antogs enhälligt i båda riksdagens kammare (NV, 2008, s. 87). Kungliga Vetenskapsakademien tillsatte därefter på regeringens uppdrag en naturskyddsutredning. Resultatet från utredningen blev sedan liggande några år innan Jordbruksdepartementet 1907 kom med ett betänkande om naturskydd som i allt väsentligt överensstämde med Vetenskapsakademiens förslag. 1909 biföll riksdagen en proposition baserad på betänkandet och Sverige fick två naturskyddslagar: en om naturminnen och en om nationalparker. I samband med detta instiftades också Europas nio första nationalparker.

Nationalparksidén grundar sig i en nationalistisk och nationalromantisk idé (RAÄ, 2003 s. 38). Det skulle vara ett skydd *mot* människor i form av samhällsförändrande exploatering, men också ett skydd *för* människor som ett åskådningsmaterial (a.a; Gren, 2010b, s. 32; NV, 2008, s. 87). Nationalparkernas bevarande hade både ett vetenskapligt och ett socialt motiv och turism har sedan starten varit en viktig del av nationalparkernas syfte. Det sociala motivet har sedan genom åren förtydligats när lagstiftningen uppdaterats. I motiven till 1964 års naturvårdslag, vilken är den lag som gällde när Björnlandets nationalpark bildades, framhålls att anpassningar för att göra nationalparkerna mer tillgängliga för turister, t.ex. genom vandringsleder, raststugor och anslutande bilvägar till parken, är väl förenliga med lagens bestämmelser så länge de kan anläggas utan att områdenas ursprungliga karaktär går förlorad (NV, 2008, s. 88). Idag är fortsatt besöksperspektivet viktigt för nationalparkerna, vilket inte minst visar

sig i nationalparkernas varumärkesbyggande arbete. Ett område som inte lämpar sig för allmänhetens besök kan inte bli en nationalpark (a.a. s. 16).

Nationalparksbildande räknas som ett naturskydd och områdena bevaras för dess avsaknad av mänsklig påverkan. Vad som räknas som orörd natur har dock skiftat över tid samtidigt som förståelsen av kulturell påverkan och biologiska kulturarv har blivit större. Björnlandet och det föreslagna utvidgningsområdet har bevarats från exploatering främst tack vare dess avlägsna läge, men det betyder inte att området helt saknas spår av mänskligt bruk (NV, 1991, s. 7) Skogssamer har funnits i området åtminstone sedan 1600-talets början, även om befolkningen då var gles och bestod av fyra hushåll. Skogssamerna bedrev blygsam renskötsel i området och hade fiske som den viktigaste sysselsättningen (Länsstyrelsen Västerbotten, 2013). De bofasta skogssamerna lämnade trakterna under 1800-talets första hälft och bönder och skogsbolag tog över. Från 1800-talets slut och till början av 1900-talets andra hälft bedrivs skogsbruk av skogsbolag i och kring Björnlandet, även om det område som idag utgör nationalpark i stort skonades från omfattande avverkningar. De kulturlämningar som finns i området är i huvudsak av tre olika typer; spår efter den samiska närvaron i området i form av barktäcker; spår efter skogsbruket i form av stubbar, flottningsanläggningar, körvägar och byggnader; samt spår efter agrar användning i form av myr- och sjöslätter. Utöver detta finns spår efter stigar vilka ibland är markerade med uthuggningar i träden bark, så kallade bläckor. Det finns också spår av gamla gränsmarkeringar i form av rågångarna och gränsrösen vilka markerat kronoparks-, socken- och fastighetsgränser. Man har nyligen också kunnat konstatera en hållmålning från stenåldern i byn Häggsjö i utkanten av dagens nationalpark, men inom utvidgningsområdet (Folkbladet, 2013-12-13).

Vissa historiska källor antyder också att de omfattande skogsbränder som gett Björnlandet en viktig del av sin karaktär till viss del är ett resultat av mänskliga händer (NV, 1991, s. 11; NV, 1995). Dessutom vittnar brandspåren i skogen om händelser, naturliga eller ej, som till alla största grad påverkat dåtidens människor. År 1831 räknas som ett av de stora brandåren i Norrland och skogsbrand drabbade då även Björnlandet. I nästan hela dagens nationalpark kan man finna spår från denna brand. I skötselplanen återges följande citat om det stora brandåret hämtat ur J. W. Zetterstedts skildring av sin ”*Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län*”.

”I sin ifver att på detta sätt genom afbränningar, dels utrota renmossan,

En levande tall med sk. brandljud och en förkolnad högstubbe vittnar om forna skogsbränder.

och med detsamma afvända Lapparnes besök med sina Renar, dels att efter några års förlopp hafva beredt ett tjenligt bete för deras eget boskap, torde de dock stundom gå gör långt. Utan urskillning antända de sammanhängande storskogar, deri elden icke kan släckas, förrän den nedlagt i aska flera mils skogssträcka med byar och gårdar, och den sannar icke innan en sjö eller flod motar den i sin fart.

Föränledne sommar vore härstädes menniskorne i öster och vester sys-selsatte med att släcka skogseldar. Det var då en ovanligt stark torrka: eldarne spridde sig otroligt hastigt, och fruktan, oro och bekymmer föregick, omgaf och förföljde dem allestädes. Röken stod som ett tjockt moln öfver hela södra Lappmarken. Den trängde sig in i husen, den utbredde sig till bottniska viken, den gick et stycke ut öfver hafvet, den steg opp i luften och under flera Juliveckor förmörkade den solen.” (NV, 1991, s. 11)

Sammantaget har det brunnit 23 gånger i Björnlandet mellan åren 1165 och 1970 (Länsstyrelsen Västerbotten, 2014, s.4).

4.2.4 Skötsel av området

I Björnlandets nationalparks syfte kan utläsas tre delmål: att bevara naturmiljön i sitt naturliga tillstånd; att skydda djurlivet från jakt och störningar; samt att i lämplig grad underlätta besök (NV, 1991, s.5). Skötseln av området inriktas främst till de områden i den östra delen

1. Ny entré anläggs 2. Vindskydd och eldplats 3. Material till spänger körs ut under vintern 4. Ett träd har bryts av över stigen och måste sågas av.

av parken vilken håller anläggningar för friluftsliv och naturstudier (a.a. s. 15-18). På svårgångna stigar finns spänger, vilka byts ut och byggs till vid behov. Visst röjningsarbete är också tillåtet enligt skötselplanen om det behövs i anslutning till vandringsleder. Träd som faller över stigarna kan därmed ex. sågas av för att ge besökaren fri passage. Vid entrén finns i dagsläget också ett vindskydd och en eldstad och där handlar skötseln kanske framför allt om att fylla på ved. Det finns även ett dass inom entréområdet.

Just nu genomförs i samband med utvidgningsprojektet en total ombyggnation av entréområdet med en ny spångad stig som leder till ett nytt däck med information och rastplats (Länsstyrelsen Västerbotten, 2014). Det planeras även att anläggas en ny entré i parkens västra del, vid Häggsjö, samt ett nytt stigsystem med utsiktsplatser och övernattningskojor. Dessutom kommer nationalparksvarumärkets guldiga symbol placeras som en stor skulptur vid Angsjön, väl synlig från det nya entrédäcket²⁸. I skötselplanen till dagens nationalpark är det övergripande målet att nationalparken ska nyttjas i sitt naturliga tillstånd så långt det är möjligt utan större anläggningar för friluftslivet. För att tillgodose allmänhetens intresse utan att områdets orörda och ostörda skick förstörs har man medvetet infört en zoneringsplan där faciliteter för

²⁸ Parkförvaltare Tomas Staafjord, muntligt i fält, 8 juli 2014.

friluftslivet enbart finns i en begränsad del av parken, nämligen i den östra delen av parken. Utvidgningsplanerna tillsammans med varumärkesbyggandet kommer innebära en bättre tillgänglighet för besökarna, men det blir på bekostnad av det orörda skicket. Trots att även genomförandeplanen pratar om ett zonsystem kommer parken troligtvis allt mer upplevas som en plats för friluftsliv och allt mindre som en av människan orörd plats (jfr. Länsstyrelsen Västerbotten, 2014, s. 8). En sådan skiftning mot friluftsliv verkar dock inte vara unikt för Björnlandets nationalpark, utan kan ses som ett resultat av nationalparkernas varumärkesbyggande projekt (jfr a.a. s. 4)

Vegetationen i parken lämnas till fri utveckling och sköts därmed inte alls. Trots att områdets karaktär till stor del kommer från tidigare skogsbränder och att frånvaron av dessa nu håller på att ge granen fotfäste även i parkens tallskogar föreskriver skötselplanen brandbekämpning (NV, 1991, s. 15-16). Detta har att göra med att området saknar naturliga hinder för brandens framfart och därmed inte lämpar sig för naturvårdsbränningar. Naturligt uppkomna bränder ska bekämpas enligt en i förväg utarbetad släckningsplan. Nationalparken är i sin helhet också utpekad som Natura 2000 område (Länsstyrelsen Västerbotten, 2008). Skyddet som nationalparksstatusen innebär med orörd vegetation anses i bevarandeplanen nog för bevarandet av de i parken utpekade skyddsvärda naturtyperna samt växt- och djurarterna, med ett undantag. För naturtypen *9010 Västlig taiga*, vilket majoriteten av skogsområdena inom parken räknas till, gör man bedömningen att bränningsefterliknande åtgärder på delar av beståndet behövs för att bibehålla skogens ursprungliga brandprägel. Bevarandeplanen beskriver dock att vidare utredning kring detta behövs.

Brandefterliknande skötsel stöds dock inte av gällande skötselplan och har så vitt jag känner till skett i parken. En ny skötselplan kommer att antas i samband med utvidgningen av nationalparken, men i och med nationalparksinstitutets tydliga idéhistoriska koppling till orörd och ostörd natur, vore en sådan skötselåtgärd ett stort avsteg från nationalparkens idéarv. Att likt dagens skötselplan strategiskt styra avsläckningen av naturligt uppkomna bränder är ett bättre alternativ för bevarandet av nationalparkens idé.

I skötseln ingår även tillsyn, vilket bland annat handlar om att upprätthålla parkens fiske- och jaktförbud (NV, 1991, s. 17). Jakt på älg är dock tillåtet eftersom jaktperioden inte anses störa annat vilt. Parken ingår också i Vilhelmina norra samebys vinterbetesområde och betas av renar under perioden 1 oktober till 30 april (NV, 1991, s. 17).

Vindkraftsverk vid Södra Ölands kust

5 Diskussion

Den fysiska utformningen av landskapet omkring oss beror, som den här uppsatsen har visat, på samhällets behov och ideal. Var tid har sitt landskap. Landskapet rymmer bl.a. boendemiljöer, rekreationslandskap, biodiversitet och ekosystem, infrastruktur, samt mat-, virkes-, och energiproduktion. Det rymmer rester från forna tider och helt nyskapade miljöer. Det vi väljer att ta med oss till framtiden, det som bevaras, är ett urval av allt det som tidigare funnits. Det är viktigt att inse att det är just ett val och det är vi som väljer. I '*Iden som arv*' har jag bl.a. visat att vissa tider i historien har varit framåtblickande och att det historiska arvet då tagit väldigt lite plats i samhällsbyggandet. Andra tider har stora räddningsauktioner satts igång för att rädda det som anses hotat av samtiden.

De fragment från tidigare generationer som satts under samhällets beskydd behåller vi av många olika skäl. Ibland fyller de fortfarande en funktion, ibland finns det personlig affektion knutet till beslutet. Min genomgång visar att det ganska ofta handlar om något annat: om identitet, sammanhållning, estetik, vetenskap, pedagogik och t.o.m. biologi. Det är dock inte bara *vad* som ska bevaras som har nött och blötts genom historien, utan också *hur* det ska bevaras. I den här uppsatsen försöker jag utreda ett alternativt svar till den frågan. Ett sätt att se på kulturarv som en idé istället för som ett statiskt objekt. Som ett kulturarv där *hur*, eller kanske snarare *varför*, utgör själva arvet och som ett kulturarv som verkligen *lever* vidare.

Frågorna det här arbetet försöker besvara handlar om *hur* landskapets idé kan tas tillvara och förvaltas som ett levande kulturarv, men också *när* en plats idé kan anses vara ett kulturarv och vad ett sådant bevarande får för *konsekvenser* jämfört med mer traditionellt bevarande. Uppsatsen handlar också om tre platser- '*Södra Ölands odlings-*

landskap', 'Ekskogen på Visingsö', samt 'Björnlandets nationalpark'- och vad vi skulle kunna lära av dessa.

5.1 Går det att förvalta en idé?

Är det över huvud taget principiellt och praktiskt möjligt att bevara ett föränderligt landskap, undrar Katarina Saltzman (1999, s. 61) i sin artikel om världsarvsnomineringen av Södra Ölands odlingslandskap. Hennes slutsats, när det kommer till det öländska världsarvet, är att det är tiden som får avgöra om ambitionen att förena bevarande med utveckling i ett "levande landskap" har lyckats (a.a. s. 75). Nu när snart 14 år har gått sedan Öland förärades ett världsarv bör det alltså vara möjligt att göra en första utvärdering. Av flera anledningar känner jag mig dock kluven i bedömningen av Ölands eventuella framgång. Framför allt är jag osäker på världsarvet som sådant. Vad är det som ska skyddas på Öland, egentligen?

I kommunikationen mellan nomineringsskribenterna på Länsstyrelsen och de sydöländska lantbrukarna verkar det ha varit ganska tydligt att världsarvet inte skulle bli ytterligare en restriktion. För bönderna skulle världsarvet i princip bara kunna innebära fördelar, så som chanser till eventuella turismintäkter och mervärdesbetalt. Framför allt tog ju bönderna fasta på faktumet att utan lantbruk, inget världsarv. Den tanken om världsarvets inneboende skydd av lantbruket avspeglas fortfarande idag i de intervjuer jag genomfört med aktiva lantbrukare. Världsarvsstatusen ger alltså bönderna en viss trygghet i ett idag nyckfullt system baserat på politiska beslut (jfr Saltzman, 2001, s.174-175). Lantbruk har skapat det sydöländska världsarvet och det ska, för hela mänsklighetens skull, fortsätta skapa landskapet med hjälp av tidsenlig utveckling. Det som bevaras utifrån det här perspektivet är lantbruket, eller snarare en kontinuitet i markanvändningen.

Å andra sidan fanns det redan när ansökan skrevs ett stort fokus på de fysiska element som återfinns i det öländska landskapet. Ett fokus på bl.a. stenmurar, fornlämningar och radbyar och på de naturbetesmarker som tack vare stödåtgärder bibehållit, eller restaurerats, till en snarare ålderdomlig karaktär. Som jag visat i kapitel tre är i stort sätt alla de här objekteten inom världsarvsområdet idag skyddade genom lagstiftning eller andra typer av skyddsåtgärder. Faktum är att en stor del av världsarvsområdet är skyddat på olika vis baserat på sina natur- och kulturvärden. Skulle riksintresseområdet för kulturmiljövård dessutom utvidgas till att omfatta hela Öland, likt den plan som finns idag, kommer hela världsarvsområdet alltså utgöra en skyddad kultur-

miljö. Dessa skyddsformer som finns inom världsarvsområdet har stor påverkan på hur det sydöländska landskapet kan utvecklas framöver. Många åtgärder, kanske framför allt de naturvårdande åtgärderna, representerar ett tillbakablickande synsätt (jfr. Saltzman, 2010, s. 239). Genom miljöstöd till lantbruket kan marker fortsätta brukas på ett sätt som snarare liknar det föregångna än det som är sprunget ur ett modernt bruk. På så vis kan de moderna lantbruksföretagen hjälpa till att hålla sin hembygds landskap öppna- näst intill idylliska- samtidigt som samhällets målsättning om en hög biologisk mångfald uppfylls.

Även kulturmiljövårdens syften kan på många vis anses vara *reserverande* snarare än *kultiverande* i sin karaktär (jfr. Alzén, 1993). Från mitt sett att se det verkar det ganska ofta handla om att behålla en fasad snarare än ett innehåll. Gamla gårdsmiljöer och lantbruksbyggnader ska bevaras, medan nya moderna komplex ska döljas (se ex Länsstyrelsen i Kalmar, 2009). Det är också i kulturmiljövårdens namn som den medeltida markindelningen inom världsarvsområdet lyfts fram. Någonstans mitt emellan natur- och kulturmiljövården finner vi också stenmurarna. I svensk lagstiftning är det för naturvårdsändamål som murarna är skyddade, men nu när lagstiftningen lättats upp är det ur kulturmiljöhänsyn som Sverige rapporterar sin oro till UNESCO. Ses däremot stenmurarna som en del av ett idéarv, där själva idén är att stängsla in djur eller att markera en gräns på ett flexibelt snarare än permanent sätt, blir förändringen i biotopsskyddet snarare en förbättring för kulturarvets bevarande. Den nya möjligheten till dispens från biotopsskyddet innebär, som jag förstått det, att murarna får flyttas för att anpassas efter nya behov. Stenmurarna kan på så vis åtminstone teoretiskt återfå en funktion i landskapet kanske framför allt som markerar av en verklig fastighetsgräns. Jag tycker också att det här är värt att poängtera att en stor andel av stenmurarna i åkerlandskapet idag är överväxta av vegetation och halvt raserade. De syns knappt och har därför i sig själva en ganska liten påverkan på landskapsbilden. Som odlingshinder får de dock en påverkan på landskapets utformning, eftersom de permanentar en särskild indelning av jorden. Utan murarna skulle landskapets åkerraster med största sannolikhet i takt med utvecklingen och effektiviseringar bli mer grovt eftersom åkrarna då kan slås ihop och blir större och mer anpassade till moderna maskiner.

Vilket kriterium är det då som väger tyngst i bevarandet av det öländska världsarvet? Är det ett kontinuerligt bruk med ett modernt, vinstdrivande och ständigt utvecklande lantbruk, vilket tillsammans med öns geologi och topografi enligt Sveriges periodiska rapport till UNESCO representerar *kriterium iv* ”omistliga universella värde”,

som är viktigast (UNESCO, 2014-05-19, s. 1)? Eller är det bevarandet av objekten som sådana så som byar, åkrar, beten, stenmurar och det övergivna järnålderslandskapet som ska prioriteras, vilka enligt samma rapport representerar *kriterium v*? Inte bara jag verkar fundera över dessa frågor. I Ölandsbladet (2013-06-12) undrar ledarskribenten, efter att Mörbylånga kommun tagit över driften av världsarvet, om ”vi då äntligen [kan] få lite ordning och struktur på världens mest diffusa världsarv?” Sedan världsarvet bildades menar ledarskribenten att ”öläningarna försökt klura ut vad världsarvet står för och vem som egentligen bestämmer vad”. Att kunna vända sig till en kommunal tjänsteman med sina frågor är uppskattat och samme skribent hoppas också att världsarvet under kommunal ledning ska bli tydligare för turisterna.

”Det är en klassiker. Den när turisten stannar bilen, vevar ner rutan och frågar första bästa bonde vad det där världsarvet ligger för någonstans? Bonden kliar sig lite under kepsen och ser lite fundersam ut. Världsarvet? Ja, men det är ju jag!” (Ölandsbladet, 2013-06-12)

Vindkraften verkar bli det avgörande testet för världsarvets bevarandeideal. Personligen sållar jag mig till uppfattningen att vindkraftverken är en del av världsarvet. Öland är ”solen och vindarnas ö” och inom världsarvsområdet visar det sig genom ett högproduktivt lantbruk som i kombination med geologiska och topografiska förutsättningar drar full nytta av de många soltimmarna och genom ett tillvaratagande av vindens potential. Det öppna öländska landskapet ger vinden ganska fritt spelrum, men öborna har sedan länge lärt sig att dra nytta av denna annars otrevliga gäst. Tidigare utnyttjades vindenergin till att driva tusentals väderkvarnar. Relikerna av dessa i landskapet, framför allt placerade högt upp längst Västra landborgen (UNESCO, 2000, s. 12), har blivit lite av en symbol för Öland. Det var dock länge sedan kvarnarna utnyttjades till någon produktion, mer än kanske i något enstaka turistiskt jippo. Istället har idag stolta högt resta vindkraftverk tagit kvarnarnas plats i det öländska landskapet. De fanns där när UNESCO fattade beslut om världsarvet och också när världsarvet skulle marknadsföras av organisationen i deras informationsfilm. De kan ses som en del av landskapets utveckling och som ett möjligt sätt att spara på miljön (även om just den biten ibland verkar vara omdiskuterad i mina bekantskapskretsar). Enligt Turtinen (2006, s. 146) var det detta perspektiv som valdes när det handlade om att eventuellt försvara den öländska världsarvsnomineringen. Vindenergi ansågs då vara ett traditionellt bruk och därmed en del av den långa kontinuite-

Vindkraftsverk i horisonten. Kung Karl X Gustavs mur från den kungliga jaktparkstiden i förgrunden.

ten i markanvändningen. När så Cementa, världsarvets kanske mesta industri, beslutar sig för att investera i nya vindkraftsverk för att spara pengar samtidigt som de sparar på miljön (och dessutom ger tillbaka till lokalsamhället genom att dela ut så kallade bygdepengar till lokal utveckling) möter dock projektet patrull (Cementa, 2013).

Världsarvet, som enligt många uppfattning inte skulle hindra utveckling och bli en restriktion, har blivit ett slagträ i vindkraftsdebatten på ön och motståndarsidan vinner gehör både hos ICOMOS, UNESCO och till viss del också i det svenska Riksantikvarieämbetet. Storleken på verken verkar här avgörande för övervägandet om vindkraft kan få vara en del av det världsunika landskapet eller inte. I och med att de planerade sex vindkraftsverkens storlek överstiger de redan befintliga verken görs bedömningen av bl.a. ICOMOS att markanvändningen förändras från ett odlingslandskap till ett industrilandskap (se ex RAÄ 2013-10-330). Personligen har jag problem med att förstå resonemanget här. I det flacka öländska landskapet blir alla höga objekt synliga på långt håll, kyrktorn så väl som vindkraftverk. De senaste årtiondenas igenväxning har i och för sig minskat siktsträckan något, men faktum kvarstår att även de idag existerande vindkraftverken håller en tydlig plats i landskapsbilden. Högre verk syns så klart ännu bättre, men den faktiska markytan de tar upp blir antagligen inte väldigt mycket större. Varför skulle synen av dessa sex planerade vindkraftverken förvandla hela odlingslandskapet till ett industrilandskap, och därmed göra att kulturlandskapets höga värden förstörs, medan de verk som tydligt syns redan idag inte gör det? Jag gör även antagandet att större verk ger större energiproduktion och att det därmed skulle kunna ses som en markbesparing att bygga högre. Jag undrar om Cementa och O2 inte hade behövt bygga fler verk för

att klara fabriken energibehov om de istället ansökt om bygglov för vindkraftsverk i en storlek som motsvarar de som redan finns idag inom världsarvet.

Vindkraftsetablerarna själva försvarar bl.a. sina verk på följande vis:

”Vindkraften är ett bidrag till omställningen mot ett hållbart samhälle och stärker Cementas miljöambitioner och kommunens möjligheter att uppnå målet om att bli självförsörjande på förnyelsebar energi. I förlängningen bidrar vindkraften, i egenskap av en förnybar energikälla, till att landskapets natur- och kulturvärden bevaras och kanske t.o.m. förbättras. I motsats till vad ICOMOS och RAÄ uttryckt bidrar vindkraften till ett landskap som vi med gott samvete kan överlämna till kommande generationer.” (Ölandsbladet, 2014-01-10)

Det ligger någonting i det exploatörerna skriver, tycker jag. Vindkraftsfrågan är på inget vis enkel, men om det öländska odlingslandskapet ska fortsätta utvecklas med sin tid, om det ska fortsätta leva i många generationer framöver, så behövs förutsättningar för ett levande och välmående samhälle. Då behövs inte bara lantbrukare, utan också möjligheter till annat arbete och service. Lantbrukarna är ett begränsat antal av den totala mängd invånare som finns inom världsarvsområdet. Ska hela världsarvet bevaras, utan att förvandlas till ett museilandskap, behövs förutsättningar för folk att bo och arbeta där. Cementa är antagligen med sina ca 75 anställda en av de större arbetsgivarna inom Mörbylånga kommun, och därmed ett viktigt tillskott till hela det sydöländska samhället (Cementa, 2013). Restriktioner som hindrar deras och andra företags utveckling inom måste därmed vägas mot den eventuella skadan dessa kan orsaka. Jag håller med lantbrukarna och ledarskribenten om att vindkraft inom världsarvsområdet ska behandlas i enighet med det regelverk som finns i Sverige. Det är ju det svenska lagskyddet som är tänkt att skydda världsarvet och det bedömdes vid ansökningstillfället som gott (se ex. Turtinen, 2006, s. 90). Att likt energimyndighetens förslag bygga vindkraftsverk på hela alvaret vore olyckligt (jfr Ölandsbladet, 2013-03-04), och då inte bara ur världsarvets perspektiv utan också med tanke på ekologi så väl som boendemiljön, men att stänga dörren helt för vindkraft är också att vända kulturarvsidén, om ett optimalt bruk av de givna förutsättningarna, ryggen.

Skulle UNESCO, när vindkraftsverken väl är byggda, besluta sig för att Öland inte längre uppfyller de kriterium som gör landskapet till ett ”continuing cultural landscape” får Sveriges rykte i bevarande sammanhang kanske en törn, men inflytandet för landskapets utveckling har åtminstone stannat lokalt hos samma grupp vars godkännande

från början var ett rekvisit för att 'Södra Ölands odlingslandskap' över huvud taget skulle kunna bli verklighet. Genom att lämna beslutet om vindkraftverken till kommunen och det lokala samhälle som kommunen representerar kan det också tyckas att Sverige samtidigt uppfyller den europeiska landskapskonventionens syften om en demokratisk utveckling av landskap.

5.2 När blir en idé ett arv?

I förordet till den här uppsatsen definierade jag *idéarv* som ett kulturarv som kan kopplas till den förvaltningsform, tanke eller annan mänsklig process som är grunden till platsens samtida utformning. För mig är idéarv ett tydligt begrepp som förklarar en skillnad gentemot ett statiskt objektsfokuserat bevarande, men det är inget vedertaget begrepp. Den litteratur jag hänvisar till i den här uppsatsen skriver inte heller direkt om kulturarv som en idé, mer än när det gäller själva kulturarvet som sådant. I frågan om kulturarvsbegreppets utveckling genom historien blir det uppenbart att det vi väljer att kalla kulturarv baseras på en samtida idé om vad som är bevarandevärt. Kulturarv är därmed en idé som sådan. Samtidigt är det uppenbart att kulturarv (och naturarv med för den delen), kanske framför allt under 1900-talet, har utvecklats mot någonting som är mer än bara en idé om ett bevarande i sig. Forsslunds tankar om bevarande kopplat till den tidiga hembygdsrörelsen, om att *kultivera* arvet, tillsammans med naturvårdens *conservationstanke* är inte helt olika det sätt jag själv ser på idéarv (jfr. Alzén, 1993). I båda fallen är arvet inte något helt och hållet statiskt, utan det är något som är till för människorna och som ska användas för att berika samtiden.

Med det tre fallstudierna jag redogör för i den här uppsatsen försöker jag utreda hur en idé kan behandlas som ett arv i verkligheten. På Öland handlar idéarvet om markanvändning i form av jordbruk, bete, placering av bostäder och infrastruktur- och kanske också om vindkraft. Människorna på södra Öland har för länge sedan knäckt koden om hur landskapet som helhet kan struktureras och användas på ett optimalt sätt. På Visingsö handlar idéarvet om ekskogsbruk för att få fram ett högkvalitativt timmer och i Björnlandet, så väl som i de andra 29 svenska nationalparkerna, handlar idéarvet om att minimera det mänskliga bruket, eller kanske framför allt spåren av det mänskliga bruket. Nationalparksidén representerar ett sorts "se-men-inte-röra"-koncept, där naturarvet är till för mänskligheten, men det får brukas enbart om människorna gör det så varsamt att inga spår som kan på-

verka den vilda karaktären lämnas (jfr. Riksantikvarieämbetet, 2003, s. 38-40).

När det gäller just Björnlandet har inte det kulturarv som finns i själva nationalparksidén uppmärksammas av förvaltningen. Björnlandet skyddas som ett naturarv, men även dess fysiska kulturhistoriska värden har nyligen inventerats och kommer antagligen att få en större plats i den framtida beskrivningen av parken. Utvidgningsplanerna tillsammans med implementeringen av nationalparkernas nya varumärkeskoncept kan dock anses gå stick i stäv med nationalparkernas idéarv. Den turistiska tanken har i och för sig funnits med redan från starten av svenskt naturskydd och stärkts allt mer när den styrande lagstiftningen har uppdaterats (NV, 2008, s. 87-89). Att nu göra nationalparkerna till den ”mest attraktiva arenan för naturupplevelser” kan alltså ses som en samtida utveckling (jfr. Länsstyrelsen i Västerbotten, 2014, s. 4). Det stämmer också väl överrens med kulturarvets utveckling mot ett resurstänk (jfr. Turtinen, 2006, s. 49-50), men det gör samtidigt att ursprunget till skyddet- den påstått orörda naturen- allt mindre blir det som besökaren möter. Ett landskap med goda möjligheter för besökarens rörlighet, med kojor, stigar och spänger, är inte detsamma som ett landskap orört av människan. Björnlandets nationalpark är i och för sig så pass stor, särskilt med den planerade utvidgningen, och skogen tillräckligt tät, att vyer av ”orörd natur” ändå kommer att kunna erbjudas besökaren. Det kvarstår dock att en guldblänkande stjärna stor nog att synas från ovan, tillsammans med diverse anordningar för friluftslivet, till stor del kommer att diktera besökarens upplevelser. Jag skulle vilja hävda att nationalparkskonceptet som sådant urholkas av det varumärkesbyggande som just nu sveper över våra nationalparker, i varje fall om varumärkesbyggandet även i andra parker innebär mer än bara en förbättrad entré.

Frågan blir då om det verkligen spelar någon roll? Om kulturarvet finns till för samtiden att värdera, välja och bruka, då är det väl upp till oss som lever nu att bestämma vad vi vill göra med vårt landskap? Någon orörd natur, i dess verkliga betydelse, finns knappt någonstans och Björnlandet representerar det i varje fall inte. Om en satsning på bekvämlighet och upplevelser kan få fler att upptäcka storheten i vår svenska natur skadar det väl inte om det samtidigt tär lite på det gamla och ifrågasatta konceptet om vildmarken? Det faktum att skogen som sådan inte sköts kanske duger för att visa besökaren vad fri utveckling innebär. Det blir nog tillräckligt med kontrast mot de välskötta produktionsskogarna som annars brer ut sig i stora delar av Norrland, så väl som i andra delar av landet. Dessutom kanske de nya stigarna

i Björnlandet gör att en större del av parken och utvidgningsområdet används. Idag håller nog många av de knappa antal besökare som lyckats hitta till Björnlandets nationalpark till på de fåtal stigar som finns i parkens östra del. Om nationalparkerna sparas som ett ”åskådningmaterial” för människorna (jfr. NV, 2008, s. 87), men aldrig används av människorna, har de då uppnått sitt syfte?

Kanske är idéarvet också viktigare i de äldsta nationalparkerna, alltså i de som bildades vid det svenska naturskyddets födelse? Det är en sådan nationalpark, nämligen Hamra nationalpark, som Riksantikvarieämbetet (2003 s. 38-40) har riktat in sig på i sin skrift om det biologiska kulturarvet. Det är den myndigheten försöker skydda från förändring genom att lyfta fram det stora kulturhistoriska värde som finns kopplat till själva nationalparksbildandet. Trots att myndigheten tydligt ger sig själva i uppdrag att förmedla vikten av att Hamra lämnas i sitt ursprungliga skick till förvaltaren Naturvårdsverket finns idag, precis som när Riksantikvarieämbetet gjorde sin bedömning 2003, planer på förändring av nationalparken med i den Nationalparksplan som presenterades 2008 (a.a.; Naturvårdsverket, 2008, s. 47-48). Antingen har Riksantikvarieämbetet inte nått fram med sin information, eller så gör Naturvårdsverket helt enkelt en annan bedömning. Det är kanske en klassisk natur-mot-kultur-konflikt?

Om alla landskap analyseras på ett sätt där *processen* eller *förloppet* blir tydligt och där fragmenten inte värderas själva utan utifrån deras plats i en helhet, vilket är vad bl.a. Gerdmundsson och Riddersporre (1994) och Saltzman (2001) förespråkar, kommer landskapets *idé* också att bli tydligare. Alla landskap bör från mitt perspektiv, om de betraktas på detta sätt, kunna ha ett idéarv. Sen är det, precis som för andra typer av (potentiella) kulturarv, en fråga om val när det kommer till förvaltning och bevarande. I det valet frågan vara vad samhället idag, så väl som imorgon, vinner eller förlorar på att tillämpa ett idéperspektiv på bevarandet av en specifik plats.

5.3 Vilka fördelar och nackdelar har idéarvet?

Idéarvet har stor potential kanske framför allt i landskap som på ett eller annat sätt är integrerade i samhället. I landskap där produktion och annat mänskligt bruk har skapat fragmenten, så som det exempelvis är på Öland och på Visingsö. Idéarvet blir då ett sätt att både lyfta fram det föregångna och ett sätt att medge samtida och framtida utveckling. Idéarvet som bevarandepraktik tillåter landskapet att *leva*, utan att det förvandlas till något helt annat. Det är dock en ganska svår bedöm-

ningsfråga hur mycket utveckling ett landskap faktiskt tål innan idén förändras. I andra fall, som i exemplet med nationalparkerna, kanske idéarvet förkastas som bevarandepraktik till förmån för utveckling i en annan riktning. Ytterligare andra kulturarv, t.ex. fornlämningarna och de gamla väderkvarnarna på Öland, har förlorat sin funktion och finns bara kvar som relikta fragment i landskapet (jfr. Gerdmundsson & Riddersporre, s. 147). I deras objektsform finns inget tydligt idéarv att lyfta fram (även om exempelvis bruket av vind som sådan kan lyftas fram som en idé), men det betyder inte att det inte kan finnas anledning att bevara även dessa objekt i landskapet. Ytterligare några andra kulturarv kanske gynnas av att återskapas och brukas på ett sätt som ska avspegla det ursprungliga brukningssättet, snarare än en modern tolkning. Eketorps fornborg på södra Öland är ett sådant exempel, och medeltidsveckorna på Gotland skulle kunna lyftas fram som ett annat. Det är inte ursprungsidén som är det viktiga på dessa platser, utan snarare upplevelsen och den pedagogik som finns i att själv få prova på någonting.

Fördelen med ett bevarande som fokuserar på idén är att själva förändrigheten lyfts fram. Det blir då mindre viktigt exakt *hur* någonting ser ut eller vilka exakta metoder som tidigare användes i skötseln eller bruket. Det viktiga blir *varför* det genomfördes. Detta perspektiv skapar möjligheter att använda sig av moderna tekniker och material, vilket i sin tur kan göra skötseln ekonomiskt genomförbar. Det japanska *Satoyama*-landskapet blir ett tydligt exempel på detta. Om *satoyama*-landskapet aktivt brukas för produktion ges samtidigt incitament också för ett bevarande av andra värden (Yokohari & Bolthouse, 2011, s. 212).

En nackdel med att tillämpa idéarv som bevarandepraktik skulle dock kunna vara att även andra tolkningar kan uppbringa en betydelse i samtiden. Landskapet kan kanske genom ett idéperspektiv i många fall tillåtas mer förändrighet, men just det kan också skapa grovgrund för konflikter. Särskilt verkar produktionslandskapet idag anses vara något fult, oönskat och industriellt. Ett bevarande som fullt ut tillämpar ett idéperspektiv som inriktar sig på produktion kan således möta motstånd hos allmänheten. Om Statens fastighetsverk exempelvis inom loppet av några få års tid hade kalhuggit hela den mogna ekskogen, eftersom det var ursprungstanken när skogen planterades, hade många (kanske alla) av de värden som kopplas till skogen förlorats. Dessutom hade kanske även det kulturhistoriska värdet därefter i mångt och mycket försvunnit med ett enda drag. Enbart idén om att producera skeppsvirke känns idag inte helt slagkraftig.

5.4 Natur, kultur och landskapsarkitektur

Jag har personligen valt att se *kulturarv* som allt människor har gjort och lämnat efter sig till kommande generationer, materiellt som immateriellt inklusive tankar och idéer. Som jag påpekat tidigare blir det sedan en värderingsfråga- allt som människan skapat kan inte föras med till en evig framtid (jfr. Johansen, 2002, s. 40). Med begreppet *levande kulturarv*, vilket är en del av den här uppsatsens underrubrik, menar jag kulturarv som inte är statiska. För mig får begreppet en dubbel mening, dels i form av de verkligt levande delarna i landskapet, alltså träd, örter, grödor, djur och kanske t.o.m. människor, men också i form av den inneboende föränderlighet som blir en konsekvens av att kulturarvet brukas. När jag inledde arbetet med den här uppsatsen tänkte jag att UNESCO:s begrepp *'intangible'*, det *'immateriella'*, också kunde omfatta det som jag valt att kalla idéarv. Jag laddade därmed ner vetenskapliga artiklar som på olika sätt beskrev den sortens kulturarv, men kände mig inte hemma. De immateriella arven exemplifierades med sådant som danser, musik och traditioner, vilka var knutna till en specifik region, men tog sig inte direkt uttryck i landskapet. En dans kan exempelvis utföras på flera olika platser och det är snarare dansen som är viktig än vad den gör. Jag letade efter någonting där idén tog sig uttryck i det fysiska landskapet.

Jag hittade inte någon vetenskaplig artikel som exakt beskrev det jag tänkte om kulturarv som idé och var därmed istället tvungen att attackera frågeställningen från ett annat håll. Jag gjorde det genom att bryta ner vad kulturarv och landskap är och fann då samtidigt något annat. Framför allt fann jag tankar om en integration mellan natur och kultur, som för mig redan från början kändes självklar. Vi landskapsarkitekter tränas i att väga in olika aspekter i allt vi gör och lär oss också tidigt hur olika former av förvaltning påverkar naturvärden i olika riktning. Jag insåg dock snart att inte heller jag är fri från tankar där landskapet delas upp i olika fragment. För mig finns något som heter *natur* och något som heter *kultur*. De påverkar varandra i allra högsta grad, men kan också plockas isär och beskrivas enskilt. Samtidigt ansluter jag mig till tankarna om landskapet som en förenande helhet som är mer än dess enskilda delar (se ex. Ihse, 2010, s. 94).

Jag har med utgångspunkt i just detta funderat en del på det faktum att den här uppsatsen handlar om *kulturarv*. Om kulturarvet bara är en del av helheten i landskapet, och strävan är att komma bort från ett tankesätt där kultur och natur utgör skilda fragment, är det då rätt av mig att fokusera enbart på kulturarvet? Borde jag ha skrivit en uppsats som istället handlar om *processer* eller *förlopp* i landskapet, precis

som bl.a. Saltzman (2010) och Högerstrand (se bl.a. Gerdmundsson & Riddersporre, 1994)? Begreppen känns onekligen snarlika det som jag vill belysa, särskilt när det kommer till landskapets perspektiv, men jag är ändå inte helt övertygad om att vi tänker på exakt samma sak. I ett landskap blir idéarvet kanske anledningen till förloppet eller processen, men jag anser att konceptet idéarv kan appliceras på fler typer av kulturarv. Inte bara på kulturarv som är kopplade till landskap, utan även på mindre platser och kanske t.o.m. på enskilda byggnader. För att kunna beskriva idéarvet har jag därmed känt det nödvändigt att behålla ett fokus på kulturarv.

5.5 Kritik till uppsatsens metod

Kanske är anledningen till att jag funnit så lite information om det koncept som jag valt att kalla *idéarv* att jag helt enkelt använt fel sökord. Det finns en stor mängd artiklar skrivna om kulturarv på olika sätt och att under ett halvårs examensarbetesskrivande hinna bli helt införstådd med den samtida kulturarvsdiskursen och forskningsfronten ter sig som en omöjlighet. Jag har dock inte tagit dessa tankar om ett idéarv direkt ur luften, utan blivit presenterade för tankesättet under en masterkurs på SLU. Så visst måste det finnas någon till som försökt sätta på papper vad ett idéperspektiv på kulturarv är? Det måste kunna anses som en viss brist i min metod att jag inte lyckats lokalisera dessa texter. Trots bristen på direkta formuleringar om ett synsätt på kulturarv där platsens *varför* kan anses vara viktigare än platsens objektsform tycker jag dock att jag ändå lyckats hitta många tankar och perspektiv som berikar mina fallstudier.

Många av de texter jag utgått från, inte minst de som Saltzman skrivit, börjar dock få några år på nacken. Samhället förändras fort och det som var sant för 13 år sedan behöver inte vara lika självklart idag. Det kan anses vara en brist för min metod att så mycket av mina referenser inte berör utvecklingen de senaste tio till femton åren. Vad har hänt under den perioden som jag nu har missat?

En annan önskan är att jag berett möjligheten för fler personer att ge input till mitt arbete. Det finns så många fler personer som jag skulle velat ha intervjuat som en del av den här uppsatsen, men som inte rymdes inom min tidsplan. Framför allt hade jag velat intervjua någon av de personer på Länsstyrelsen i Kalmar, Mörbylånga kommun och Riksantikvarieämbetet som arbetar med att planera och övervaka förvaltningen av 'Södra Ölands odlingslandskap'. Jag valde att fokusera på tre fallstudier, eller från början egentligen fyra, och fick på så

vis mindre tid per objekt. Kanske borde jag istället ha valt att enbart skriva om det öländska världsarvet, men samtidigt tror jag att bilden av vad ett idéarv kan vara blir tydligare med fler exempel. Trots den begränsade mängden intervjuer tycker ändå att de två lantbrukare jag träffade på Öland tillsammans med kommunens översiktsplan, Sveriges självvärdering till UNESCO och det som Ölandsbladet publicerat om världsarvet ger en ganska bra bild av dagsläget och de svårigheter som finns i dagens förvaltning.

5.6 Slutsatser

Idéarv kan, precis som själva kulturarvet, inte ses som en del väsensskild från resten av landskapet. Att förvalta ett landskap utifrån ett bevarandeperspektiv som fokuserar på idé snarare än objekt har flera fördelar, kanske framför allt för att det tillåter landskapet att leva. Det kan ge incitament till en ekonomiskt hållbar förvaltning och ökar därmed chanserna att kulturarvet överhuvudtaget kan bevaras. Dras idéperspektivet för långt riskeras dock att andra värden som människor värderar högt går förlorade. Idéperspektivet ger landskapets objekt en förklaring och en sådan insikt kan leda till en större förståelse för förändring. Det är dock viktigt att inse att även objekten som sådana skapar värden vilka kan vara värda att bevara. Dras å andra sidan bevarandet av objekten som sådana för långt, riskeras landskapet att permanentas till en så hög grad att samtiden inte ryms. Landskapet riskerar då att gå från ett aktivt landskap till ett relik.

Kulturarv är ett val och även när det kommer till förvaltandet finns flera olika vägar att välja på. Idéarv som bevarandepraktik öppnar dörarna för en förvaltning där samtiden till hög grad blir en del av kulturarvet, vilket i sin tur ger nya möjligheter för bevarande och utveckling av landskap.

5.7 Förslag på vidare undersökningar

När det gäller vidare undersökningar finns det många trådar att dra i från den här uppsatsen. Dels skulle frågan om idéarvets tillämpning på andra typer av kulturarv, så som exempelvis gamla fabriker, hus och stadsrum, behöva undersökas mer. Dels skulle frågeställningen kunna lyftas till en vidare internationell arena med fallstudier i andra länder. Dessutom utgör frågan om landskapets funktion för en integrering av natur- och kulturmiljövärden ett intressant studieområde.

Referenslista

Litteratur

- Alzén, A. (1993) Reservera eller kultivera? Om bevarandesträvanden inom den tidiga hembygdsrörelsen. I: Anshelm, J. (red). (1993) *Modernisering och kultur arv*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion. s. 125-147.
- Andersson, P. (2010) Natur och kultur- aldrig mötas de två? I: Riksantikvarieämbetet/ Gren, L. (2010) *Samhällsförändringar och vården av natur och kultur. En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s.65-68. <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/143/9789172095717.pdf?sequence=1> [2014-02-26]
- Anshelm (1993) Inledning. I: Anshelm, J. (red). (1993) *Modernisering och kultur arv*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion. s. 9-22
- Australia ICOMOS (1999) *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*. Burwood: Australia ICOMOS http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf [2014-08-21]
- Beckman, S. (1993) Om kulturarvets väsen och värde. I: Anshelm, J. (red). (1993) *Modernisering och kultur arv*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion s. 61-124
- Beckman, S. (1998) Vad vill staten med kulturarvet? I: Alzén, A. & Hedrén, J. (1998) *Kulturarvets natur*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion s. 13-49
- Bergils, L. (2010) En strid om ord. I: Riksantikvarieämbetet/ Gren, L. (2010) *Samhällsförändringar och vården av natur och kultur. En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s. 70-72
- Cementa (2013) Vindkraft ger skonsam energi. I: *Utsikt- Degerhamnfabrikens informationsblad till närboende*. Sommar 2013. Degerhamn: Cementa Heidelberg cement group. <http://www.heidelbergcement.com/NR/rdonlyres/D7634734-BF13-42AE-B930-BA78B66D264C/0/UtsiktDege rhamn2013SOMMARL%C3%85G.pdf?&MSHiC=65001&L=9&W=VIN DKRAFTEN%20VINDKRAFTENS%20vindkraft%20&Pre=%3CFONT%20STYLE%3D%22color%3A%20%23000000%3B%20background-color%3A%20%23FFFF00%22%3E&Post=%3C/FONT%3E> [2014-08-17]
- Dahlén, L. (2012) Ekfrämjandets exkursion på Visingsö 22-23 september 2011. I: *Ekbladet- Medlemskrift för Ekfrämjandet*. 27:2012 s. 16-27. http://www.ekframjandet.se/wp/wp-content/uploads//2012/01/Ekbladet_27_webb_120615.pdf
- Emanuelsson, U. (2009) *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas natur*. Stockholm: Formas
- Erikson, M. G. (2001) *Att skriva litteraturreferenser enligt Harvardsystemet*. Skövde: Högskolan i Skövde
- Forslund, S. (2004) Skydd och restaurering av Stora alvaret. I: *Nordisk bygd*. Öland och världsarvet, 17:2004 s. 27-29.
- Franke, M. (2002) Det förlutnas betydelse i samhället: Fakta om verklighet eller fantasier om utopier? I: Edin, Å., Ejevärn, R., Elfström, B., Franke, M., Hagegård, H., Johansson, H-G., Jonsson, M., Magnusson, L. Smedberg, S., Rogestam, C., & Westin, H. (2002) *Att bruka och bevara vårt kulturarv: En idé- och debattbok om kulturarvet som drivkraft för lokal utveckling*. Söderhamn: Tjänsteforum. s. 23-40

- Gerdmundsson, T. & Riddersporre, M. (1994) Förloppslandskap och bevarande. I: *Svensk geografisk årsbok*, 1994, s. 144-150
- Gren, L. (2010) Inledning- dagens politik för natur- och kulturmiljövård. I: Riksantikvarieämbetet/ Gren, L. (2010) *Samhällsförändringar och värden av natur och kultur. En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s.7- 12. <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/143/9789172095717.pdf?sequence=1> [2014-02-26]
- Gren, L. (2010) Historiska tillbakablickar. I: Riksantikvarieämbetet/ Gren, L. (2010) *Samhällsförändringar och värden av natur och kultur. En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s.13-64. <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/143/9789172095717.pdf?sequence=1> [2014-02-26]
- Ihse, M. (2010) Natur- och kulturmiljövårdens olika språk och världar. I: Riksantikvarieämbetet/ Gren, L. (2010) *Samhällsförändringar och värden av natur och kultur. En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s. 82-94
- Jansson, T. & Gerdehag, P. (2002) *Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap*. Kalmar: Länsstyrelsen i Kalmar län.
- Johansen, B. (2002) Antikvariska dilemman- Eller meningen med kulturarv. I: *Agenda kulturarv- inspiration & diskussion*. Nr 1, artikel 3. s.30-51 <http://agendakulturarv.raa.se/opencms/export/agendakulturarv//dokument/Insp3.pdf> [2014-06-25]
- Jonsson, M. (2002) Medeltidsveckan: Eldsjälarnas engagemang skapade Gotlands turistprofil. I: Edin, Å., Ejevärn, R., Elfström, B., Franke, M., Hagegård, H., Johansson, H-G., Jonsson, M., Magnusson, L. Smedberg, S., Rogestam, C., & Westin, H. (2002) *Att bruka och bevara vårt kulturarv: En idé-och debattbok om kulturarvet som drivkraft för lokal utveckling*. Söderhamn: Tjänsteforum. s. 73-81.
- Jordbruksverket/ Johansson, K. (2011) *Jordbrukets utveckling- Sveriges första femton år som medlem i EU*. Rapport 2011:33. Jönköping: Jordbruksverket. http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra11_33.pdf [2014-08-16]
- Jönköpings kommun (2003) *Översiktsplan 2002- del 2, Kommundelar* s. 90-110. Jönköping: Jönköpings kommun. <http://www.jonkoping.se/download/18.2c1c6681136cf228417140d/1335272920875/%C3%96P2002-del2+Bottnaryd+Bankeryd+Barnarp+Gr%C3%A4nna+och+Visings%C3%B6.pdf> [2014-08-02]
- Jönköpings kommun (2013) *Naturpärlor i Jönköpings kommun. Utflyktsguide*. Jönköping: Jönköpings kommun.
- Kristiansen, S. (1994) Visingsö- Vätterns egen pärla. I: *Kulturvärden* 3:1994, s. 3-5. http://www.sfv.se/Documents/Kulturvarlden/1994_03/visingso_vatterns_egen_parla.pdf [2014-07-14]
- Kährs skogskontor (2011) Kungliga ekar från Visingsö blir golv. I: *Ek*. 1:2011 s.11. <http://www.kahrs.com/Global/About-Kahrs/Skogskontoret/Skogskontorets%20dokument/Tidningen%20Ek%20arkiv%202011.pdf> [2014-08-04]
- Länsstyrelsen i Kalmar (2009) *Nya lantbruksbyggnader på Öland* Kalmar: Länsstyrelsen i Kalmar http://www.lansstyrelsen.se/kalmarSiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/Broschyre-Foldrar/nya_lantbruksbyggnader_pa_oland.pdf [2014-08-12]
- Länsstyrelsen Västerbotten (2008) *Bevarandeplan Björnlandets nationalpark*

- (Natura 2000). Umeå: Länsstyrelsen Västerbotten. <http://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Nationalpark/bevarandeplan%20natura2000%20Bj%C3%B6rnlandet.pdf> [2014-07-09]
- Länsstyrelsen Västerbotten/ Norstedt, G. (2013) *Björnlandets nationalpark- en kulturhistorisk analys*. Meddelande 3:2013. Umeå: Länsstyrelsen Västerbotten. <http://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/SiteCollectionDocuments/Gemensam/Sv/Publikationer/Bj%C3%B6rnlandets%20nationalpark%20-%20en%20kulturhistorisk%20analys%20webbversion.pdf> [2014-07-09]
- Länsstyrelsen Västerbotten/ Staafjord, T. (2014) *Björnlandets nationalpark- analys och program för genomförande av entréer, information, tillgänglighet och varumärke*. Meddelande 2:2014. Umeå: Länsstyrelsen Västerbotten. <http://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/Publikationer/2014/bjornlandets-nationalpark.pdf> [2014-07-09]
- Malmström, S., Györki, I. & Sjögren, P.A. (2006) *Bonniers svenska ordbok*. Nionde upplagan. Stockholm: Bonnier fakta
- Moreau, A. (2004) Södra Ölands odlingslandskap. I: *Nordisk bygd*. Öland och världsarvet, 17:2004 s. 22-23.
- Mörbylånga kommun (2014) *Översiktsplan 2014- Mörbylånga kommun*. Samrådshandling. Mörbylånga: Mörbylånga kommun. <http://www.morbylanga.se/Documents/Revidering%20%C3%B6versiktsplan/Samr%C3%A5dshandling%20140211,%201%C3%A5gupp%C3%B6st.pdf?epslanguage=sv> [2014-08-14]
- NV- Naturvårdsverket (1991) *Skötselplan med föreskrifter för Björnlandets nationalpark*. Allmänna råd 91:7. Solna: Naturvårdsverket. <http://skyddadnatur.naturvardsverket.se/handlingar/rest/dokument/151963> (direktlänk till nedladdning). [2014-07-09]
- NV- naturvårdsverket/ Enger, C. & Löfgren, R. (1995) *Nationalpark i Västerbottens län - Björnlandet*. Stockholm: Naturvårdsverket. <http://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/Nationalpark/Broschyr-Bj%C3%B6rnlandet.pdf> [2014-07-09]
- NV- naturvårdsverket/ Löfgren, R. (2008) *Nationalparksplan för Sverige- Långsiktig plan*. Stockholm: Naturvårdsverket. <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-1269-4.pdf?pid=2671> [2014-07-09]
- Palmér, C.H. (2010) På vakt för att bevara skogens kulturvärden. I: *Kulturvärden* 3:2010 s. 32-33. http://www.sfv.se/Documents/Kulturvarden/2010_03/sid32_35.pdf [2014-07-14]
- RAÄ- Riksantikvarieämbetet / Emanuelsson, M. (2003) *Skogens biologiska kulturarv- Att tillvarata föränderliga kulturvärden*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/publicerat/9172093005.pdf> [2014-02-21]
- Regionmuseet Kristianstad/ Borg, H., Olsson, C. (2004) *Jordbrukets industrialisering*. Rapport 2004:55. Kristianstad: Regionmuseet Kristianstad. http://www.regionmuseet.se/acrobatfiler/Jordbrukets_industrialisering_web.pdf [2014-08-16]
- Saltzman, K. (1999) Att bevara det föränderliga. Om nomineringen av Södra Ölands odlingslandskap till UNESCOs världsarvslista. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 38:1999, s. 61-77.
- Saltzman, K. (2001) *Inget landskap är en ö: Dialektik och praktik i öländska landskap*. (Diss. Lundsuniversitet). Lund: Nordic Academic Press
- Samuelsson, A. (2004) Kort beskrivning av Stora Alvaret på Öland. I: *Nordisk bygd*,

- Öland och världsarvet, 17:2004 s. 30-35.
- Stenseke, M. (2008) Local participation in cultural landscape maintenance: Lessons from Sweden. I: *Land use policy* 26(2):2009, s. 214-223. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837708000355> [2011-12-05]
- Söderberg, M. (2007) Ekskogen och Visingsö. I: *Kulturvärden*, 2:2007, s. 38-43. http://www.sfv.se/Documents/Kulturvarden/2007_02/s39-ekskogen_och_visingso.pdf [2014-07-14]
- Turtinen, J. (2006) *Världsarvets villkor: Intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet. <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:189692/FULLTEXT01.pdf> [2014-03-24]
- UNESCO (2013) *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. <http://whc.unesco.org/archive/opguide13-en.pdf> [2014-08-25]
- Vecco, M. (2010) A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. I: *Journal of Cultural Heritage*. 11:2010. s. 321-324. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1296207410000361> [2014-02-25]
- Wedin, A. (2004) Att förankra ett världsarv. I: *Nordisk bygd*, Öland och världsarvet, 17:2004 s. 24-26.
- Wegræus, E., Damell, D., Ekelöf, I., Gyllenhammar, U., Hoberg, B. Kyhlberg, O., Meschke, C., Nyström Kronberg, E., von Reis, J., Riessen, K., Trotzig, G., Unnerbäck, A. & Björnstad, M. (1998) Från fornminne till kulturmiljö. I: Svenska institutet/ Schultz, U. von (red) (1998) *Sveriges kulturarv: att förvalta det förflutna*. Stockholm: Svenska institutet s. 76-123
- Yokohari, M. & Bolthouse, J. (2011) Keep it alive, don't freeze it: a conceptual perspective on the conservation of continuously evolving satoyama landscapes. I: *Landscape and Ecological Engineering* 7:2011 s. 207-216 http://download.springer.com/static/pdf/994/art%253A10.1007%252Fs11355-010-0116-1.pdf?auth66=1408528454_74e5ed2cc4bf94c38a6b302e881d2dda&ext=.pdf [2014-08-18]
- Ölandsbladet (2014) *Ölandsbladets turistguide*. Sommaren 2014 s. 80-81

Otryckta källor

- Council of Europe (2000-10-20) *Europeiska landskapskonventionen* (officiell svensk översättning). <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/VersionsConvention/swedish.pdf> [2014-08-25]
- Folkbladet/ Widing, N. (2013-12-13) *Ny hällmålning har hittats*. <http://www.folkbladet.nu/762683/ny-hallmalning-har-hittats> [2014-07-30]
- LRF (2014-05-20) *Riksförbundsstämman 2014. 20- 21 maj, Sänga-Säby Hotell & Konferens*. http://www.lrf.se/pagefiles/157354/lrfstammobok_2014_webben.pdf [2014-08-16]
- Mynewsdesk/ Statens fastighetsverk (2010-09-21) *Berättelsen om Sveriges rakaste ekskog*. Pressmeddelande. <http://www.mynewsdesk.com/se/pressreleases/beraettelsen-om-sveriges-rakaste-ekskog-478386> [2014-08-04]
- NV- Naturvårdsverket/ Norberg, G. (2014-06-09) *Nya och utvidgade nationalparker*. <http://www.naturvardsverket.se/Var-natur/Skyddad-natur/Nationalparker/Nya-och-utvidgade-nationalparker/> [2014-07-09]
- NE.se/ Harry Järv (u.å) *Friedrich Nietzsche*. <http://www.ne.se/lang/friedrich-nietzsche> [2014-08-22]
- RAÄ- Riksantikvarieämbetet/ Widhe, J. (2012-06-05) *Kulturarv*. <http://www.raa.se/kulturarvet/> [2014-03-17]

- RAÄ- Riksantikvarieämbetet/ Lingdén, C. (2013-10-30) *Bevarande och utveckling av världsarv*. <http://raa.se/bevarande-och-utveckling-av-varldsarv/> [2014-08-17]
- RAÄ- Riksantikvarieämbetet/ Gren, L. (2014-01-23) *Europeiska landskapskonventionen*. <http://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/vart-internationella-arbete/europaradet/europeiska-landskapskonventionen/> [2014-08-25]
- SFV- Statens fastighetsverk (u.å.) *Visingsborgs kungsgård*. <http://www.sfv.se/sv/fastigheter/sverige/jonkopings-lan-f/visingsborgs-kungsgard/> [2014-08-04]
- Sveriges riksdag (2014-06-24) *Betänkande 2013/14: MJU27 En svensk strategi för biologisk mångfald och ekosystemtjänster*. <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Utskottens-dokument/Betankanden/Arenden/201314/MJU27/>
- Visingsö näringslivförening (u.å.) *Ekskogen*. <http://www.visingso.net/en/sevardhet/ekskogen> [2014-08-04]
- UNESCO (u.å.a) *Agricultural Landscape of Southern Öland*. <http://whc.unesco.org/en/list/968/> [2014-08-10]
- UNESCO (u.å.b) *The Criteria for Selection*. <http://whc.unesco.org/en/criteria/> [2014-08-13]
- UNESCO (u.å.c) *World heritage list*. <http://whc.unesco.org/en/list/> [2014-08-21]
- UNESCO (2000) *WHC Nomination Documentation- The agricultural landscape of southern Öland*. <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/968.pdf> [2014-08-10]
- UNESCO TV/ NHK Nippon Hoso Kyokai (2013-05-24) *Agricultural Landscape of Southern Öland- UNESCO/NHK Videos on Heritage*. <http://whc.unesco.org/en/list/968/video> [2014-08-17]
- UNESCO/ World heritage center (2014-05-19) *Periodic Report - Second Cycle Section II-Agricultural Landscape of Southern Öland*. <http://whc.unesco.org/archive/periodicreporting/EUR/cycle02/section2/968.pdf> [2014-08-12]
- Ölandsbladet/ Carlsson, A. (2011-11-30) *Är vindkraft på världsarvet utveckling?* Insändare. <http://www.olandsbladet.se/article/ar-vindkraft-pa-varldsarvet-utveckling/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet/ Anderberg, M. (2012-01-08) *Vindkraft får vara del av världsarvet*. Nyheter. <http://www.olandsbladet.se/article/vindkraft-far-vara-del-av-varldsarvet/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet/ Anderberg, M. (2012-05-18) *Beredd att offra Världsarvet*. Nyheter. <http://www.olandsbladet.se/article/beredd-att-offra-varldsarvet/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet/ Andersson Åkerblom, T. (2012-08-09) *Vindkraftverk kan hota världsarv*. Nyheter. <http://www.olandsbladet.se/article/vindkraftverk-kan-hota-varldsarv/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet (2012-10-22) *Världsarvet behövs det?* Ledare. <http://www.olandsbladet.se/article/varldsarvet-%C2%96-behovs-det/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet (2012-11-07) *Vindkraftverk i Degerhamn överklagas*. Nyheter. <http://www.olandsbladet.se/article/vindkraftverk-i-degerhamn-overklagas/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet (2013-03-04) *Energimyndigheten hotar världsarvet*. Nyheter. <http://www.olandsbladet.se/article/energimyndigheten-hotar-varldsarvet/> [2014-08-30]
- Ölandsbladet (2013-06-12) *Eketorp mitt i världsarvet* Ledare. <http://www.olandsbladet.se/article/eketorp-mitt-i-varldsarvet/> [2014-08-17]
- Ölandsbladet (2013-12-11) *Världsarvet ska inte vara något slagträ*. Ledare. <http://www.olandsbladet.se/article/varldsarvet-ska-inte-vara-nagot-slagtra/>

[2014-08-17]

Ölandsbladet (2013-12-16) *Lantbrukarna höjer rösten om sitt världsarv*. Nyheter.
<http://www.olandsbladet.se/article/lantbrukarna-hojer-rosten-om-sitt-varldsarv/>
[2014-08-17]

Ölandsbladet (2014-01-08) *Vindkraftsbeslut hotar Sveriges anseende*. Nyheter.
<http://www.olandsbladet.se/article/vindkraftsbesluthotar-sveriges-anseende/>
[2014-08-31]

Ölandsbladet/ Kollberg, C. & Niklasson, S. (2014-01-10) *Är vindkraft och världsarv oförenliga?* Insändare. <http://www.olandsbladet.se/article/ar-vindkraft-och-varldsarv-oforenliga/> [2014-08-17]

Offentligt tryck/ juridiskt material

Prop. 1990/91:31 *Om två nya nationalparker: Björnlandet och Djurö*

Regeringsbeslut M90/3753/4, *Björnlandet och Djurö nationalparker*, 1991-02-07

Kartor

Underlag till de grafiska materialet har hämtats:

Eniro/ Lantmäteriet/ Metria. (Björnlandets nationalpark & Visingsö)

Lantmäteriet i2012/901. Utdrag ur: *Översiktskartan- vektor*, samt *Fastighetskartan- vektor*.

Länsstyrelsen Västerbotten/ Staafjord, T. (2014) Bilaga 1. Leder, kojor, utsikter och hänvisning. I: *Björnlandets nationalpark- analys och program för genomförande av entréer, information, tillgänglighet och varumärke*.

Meddelande 2:2014.Umeå: Länsstyrelsen Västerbotten. s. 27. <http://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/Publikationer/2014/bjornlandets-nationalpark.pdf> [2014-07-09]

Mörbylånga kommun (2014) *Översiktsplan 2014- Mörbylånga kommun*.

Samrådshandling. Mörbylånga: Mörbylånga kommun. s.226-227, 238-239, 246-

247. <http://www.morbylanga.se/Documents/Revidering%20%C3%B6versiktsplan/Samr%C3%A5dshandling%20140211,%20I%C3%A5guppI%C3%B6st.pdf?epslanguage=sv> [2014-08-14]

Naturvårdsverket/ Löfgren, R. (2008) Figur 3, Regioner i nationalparksplaneringen.

I: *Nationalparksplan för Sverige- Långsiktig plan*. Stockholm: Naturvårdsverket.

s. 12. <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-1269-4.pdf?pid=2671> [2014-07-09]

UNESCO (2000) Appendices: Maps I: *WHC Nomination Documentation- The agricultural landscape of southern Öland*. <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/968.pdf> [2014-08-10]

Wikipedia. *Sverigekarta landskap*. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0a/Sverigekarta-Landskap_Text.svg [2014-07-11]

Bilder

Alla bilder är tagna av författaren (utöver de på min far och farfar som andra släktingar står bakom), med följande undantag:

Kulturmiljö bild RAÄ. Fotograf: Carl Gustaf Rosenberg, okänt datum. *Björkö-Birka*.

Hemlanden, färbeta. http://kmb.raa.se/cocoon/bild/kont-4d5a728080670b6c17881965482d2f7a5c7d5576?form_name=searchresult&form_action=fetch&id=16001000022481&offset=66

001000022481&offset=66

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur,
trädgårds- och växtproduktionsvetenskap